

rast

23 REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
let LETNIK XXIII, OKTOBER – DECEMBER 2012, ŠT. 5-6 (142-143)

VSEBINA (1934 – 2012)

U	V	O	D	N	I	K			
	Ivan Gregorčič	Jože Škufca (1934 – 2012)				3			
L	I	T	E	R	A	T	U	R	A
	Marjanca Kočever	Vrtnar				7			
		Tri fare /Bela krajina/				7			
		Votivni vdih				8			
		Pes				8			
		Sebi				9			
		Očetu				9			
		Prijateljici				9			
		Jaz-beseda				9			
		Novo mesto				10			
	Maruša Krese	Da me je strah?				11			
	Barica Smole	Rekviem za neko hišo				23			
	Barica Smole	Celo v črni Afriki znajo naše plese				27			
	Zdravko Kecman	Utrinki				32			
		– Prevod: Barica Smole							
K	U	L	T	U	R	A			
	Matjaž Ravbar	Prvo letalo nad Belo krajino – zračna obramba v zaledju soške fronte				37			
	Dejan Vončina	Fotografinja Marija Bavec – Mimi (1904 – 1985)				43			
N	A	Š	G	O	S	T			
	Rasto Božič	»Bolj kot šole, so me izoblikovale občolske dejavnosti.«				51			
		– Pogovor z Zvonetom Pelkom							

D R U Ž B E N A V P R A Š A N J A

Joža Miklič Les je lep 71

O D M E V I I N O D Z I V I

Rasto Božič Plod vestno opravljenega strokovnega dela 74

Alenka Lamovšek ToplART galerija – dober primer uporabe kozolca 76

Rasto Božič EPK ali zgolj presek kulturnega snovanja 78

Simona Zorko Svetlanina varna soba 80

Andrejka Vabič Nose Viktor Magyar 82

Bogdan Učakar Slavnostni glasbeni obhod, visoka obletnica 84

NASLOVNICA

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, glasbeno-gledališka detonacija ČlovekA z bombami Anton Podbevšek Teatra.
Jasa ob gradu, Otočec, 26. junij 2012, fotografija.

Jože Škufca (1934 – 2012)

Sredi leta, ki se izteka (8. junija), je tiho in preveč neopazno odšel od nas Jože Škufca, profesor slovenščine, pedagoški svetovalec, dolgotrni predstojnik Območne enote Zavoda Republike Slovenije za šolstvo Novo mesto in prvi glavni urednik Rasti.

Čas in kraj rojstva (30. september 1934, Malo Lipje pri Žužemberku) sta gotovo pomembno vplivala na oblikovanje njegovega osebnostnega profila. V svetlobo življenja je prišel v tesnobnem in temačnem času predvojne gospodarske krize, na revni kamniti suhokrajinski zemlji, v družini, v kateri je število otrok počasi naraslo na osem. Iz pomanjkanja, v katerem je odraščal kljub požrtvovalni skrbnosti staršev, je kalila v njem socialna občutljivost, ki se je razrasla v eno bistvenih potez njegovega značaja in našla bilko upanja za uresničitev v obljudi pravičnejše socialistične družbe. V njeno potrebo in možnost je verjel do konca življenja, zato ga je povečano socialno razslojevanje v zadnjih dveh desetletjih močno prizadelo. (Kot odmev socialnega čuta sem doživljal tudi njegovo odklanjanje plačila za delo, ki ga je opravljal poleg redne zaposlitve, na primer honorarjev za uredniško delo pri Rasti.)

Druga stvar, ki ga je oblikovala že kot otroka, je bila vojna. Ta ga je doletela kot 7-letnega prvošolca in mu prekinila šolanje, ki ga je lahko nadaljeval šele po vojni. Takrat pa je v sebi že nosil bolečine doživete: spomine na prizore vojnih grozot (na ustrahovanja, nasilje, ovažanja, kopice mrtvih po spopadih, na streljanje ranjenih) in zgodbe o grozovitih povojnih pobojih v Kočevskem rogu. Slike doživete ga je nosil kot težko usedlino do konca življenja, zato so ga razjezila ideološka in strankarska enobarvna potvarjanja in poenostavljanja tistega zapletenega časa.

Ko je po vojni najprej končal prekinjeno osnovno šolanje, se je že štirinajstletnik vpisal na triletno nižjo gimnazijo v Žužemberku, po opravljenem sprejemnem izpitu pa jeseni 1951 na gimnazijo v Novem mestu. Bival je v šmihelskem internatu, med počitnicami pa ga je delo čakalo doma (košnja, žetev, oranje, sejanje) ali na kmetijsko-gozdarskem posestvu na Kočevskem. Po končani gimnaziji se je nameraval vpisati na gozdarstvo, ker pa – tako je pripovedoval – ni našel fakultete, se je napolil na sedež univerze, kjer so potekali vpisi na pravo; a tam je bila predolga vrsta, zato je krenil v smeri puščice, ki je kazala na vpisno mesto za slavistiko: tam pa vrste ni bilo ...

V času študija se je preživiljal z delom v menzi Akademskega kolegija, saj na pomoč od doma s suhokrajinske zemlje ni mogel računati. Za diplomsko nalogo na temo romana Mirana Jarca Novo mesto je prejel študentsko Prešernovo nagrado. Po diplomi in odsluženi vojaščini se je

29-leten zaposlil na osnovni šoli v Vavti vasi, že naslednje leto (1964) pa je poleg svojega strokovnega področja (slovenščina in srbohrvaščina) na novomeškem učiteljski poučeval tudi filozofijo. Nova delovna stopnica ga je vodila na srednjo šolo za zdravstvene delavce, kjer je opravljal dvoje nalog: delo ravnatelja in profesorja slovenščine. To je trajalo do leta 1971, ko so ga po odhodu prof. Karla Bačerja povabili na enoto Zavoda za šolstvo v Novem mestu za pedagoškega svetovalca za slovenščino. Po takratni zakonodaji so svetovalci opravljali nadzorne in svetovalno-razvojne naloge. Jože se je zavedal, da se avtoriteta učitelja gradi na širokem strokovnem znanju, na metodični suverenosti in iskateljstvu ter na predanosti svojem delu (na tako imenovanem pedagoškem erosu), kar vse je treba pokazati v razredu in ne na papirju. To sem zaznal ob edinem njegovem obisku pri mojih urah, ko ob pogovoru po ogledu ur sploh ni vprašal po papirnih pripravah. Zavedal se je, da bo komunikacija med zavodom na eni strani in šolami oziroma učitelji na drugi bolj sproščena in zato učinkovitejša, če bo nadzorna funkcija drugotnega pomena, posredna in diskretna. To načelo je uveljavljal tudi kot predstojnik območne enote Zavoda RS za šolstvo Novo mesto, kar je postal leta 1983. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je dočakal ločitev svetovalno-razvojne od nadzorne funkcije: prva je ostala Zavodu, drugo pa je prevzel Inšpektorat za šolstvo RS. Dočakal je tudi preselitev enote (1995) iz utesnjenih prostorov stare mestne hiše na glavnem mestnem trgu v prenovljeno stavbo na Novem trgu, za kar si je prizadeval več let.

V začetku devetdesetih let je na pobudo in v sodelovanju s Krščansko kulturno zvezo iz Celovca v Novem mestu organiziral tritedenske jezikovne počitnice za šolarje koroških Slovencev, ki so pod njegovim vodstvom postale tradicionalne in uspešno potekajo še danes. Sodeloval je tudi pri organizaciji seminarjev za učitelje slovenščine v zamejstvu in izseljenstvu.

Dve leti pred upokojitvijo (1996) je ob 40-letnici ustanovitve Zavoda za šolstvo spodbudil in zbral prispevke okoli 50 avtorjev ter uredil zbornik z zgovornim naslovom – na zgoščen način povzema tudi bistvo njegovih lastnih prizadevanj – 40 let za boljše šolstvo, katerega izid je pospremil z mislijo, da »zgodovino, tudi šolsko, spoznavamo zato, da se iz nje učimo in da ne mislimo, da se je vse začelo z vstopom (le nekaterih) posameznikov v areno življenja in dela«. Ob tem je izrazil tudi potrebo po temeljitejši raziskavi zgodovine šolstva na našem območju.

Sicer pa je precej pisal in urejal že pred tem (pa seveda tudi pozneje): najprej se je v Dolenjskem listu oglašal z jezikovnimi nasveti v rubriki Al', prav se piše? Kot pedagoški svetovalec, zlasti pa kot vodja enote je v istem glasilu pred začetki šolskega leta objavljajl članke (neke vrste poslanice učiteljem, staršem in učencem) o novostih in šolski problematiki. Pisal je priložnostne zapise o literatih, zlasti Dolenjcih (o M. Jarcu, J. Stritarju, P. Trubarju ...), ali tistih, ki so bili kakor koli povezani z

Dolenjsko (J. Trdina, P. Voranc, E. Kocbek, P. Zidar), urejal knjige nekaterih sodobnih dolenjskih avtorjev in k njim pisal spremne besede.

Z vsem tem si je pridobil zaupanje, da so ga leta 1990 povabili za glavnega urednika nove, iz trebanjske Samorastniške besede zrasle revije za literaturo, kulturo in družbena vprašanja Rast, ki je prvo zatočišče našla v Dolenjski tiskarni oziroma Dolenjski založbi in katere namen je bil, da odpravi tovrstno revijalno neporaslost širše Dolenjske oziroma da omogoči rast dolenjski misli in besedi in tako postane pričevalka o utripu dolenjskega duha.

Jože je delo glavnega urednika revije sprejel in opravljal kot poslanstvo. O dinamiki prizadevanj za ukoreninjenje revije pričajo tudi njegovi uvodniki, ki so neke vrste poročila iz uredniške delavnice: govorijo o stalni skrbi za sodelavce, ki bi se lotevali relevantnih vprašanj in s kakovostnimi besedili nasitili čim več bralcev oziroma naročnikov; govorijo pa tudi o stalni borbi za zagotovitev stabilnejših finančnih temeljev za dolgoročni obstoj revije, kar je bilo doseženo, ko je izdajateljstvo sprejela Mestna občina Novo mesto. Kot uredniški vodja je ustvaril sodelovalno vzdušje za pretok različnih idej in pobud vseh članov uredniškega odbora, v katerem se je ob sicer odprti pretočnosti oblikovalo trdno, zavzeto in pripadno jedro. Živahen pretok misli se je dogajal na rednih in dolgih sestankih uredniškega odbora, najprej v prostorih Dolenjske založbe, pozneje pa v Trdinovi sobi Gostišča na Bregu ...

V mojem spominu ostaja Jože tam, v Trdinovi sobi na Bregu, z obveznim kozarčkom cvička in kosom belega kruha; za uradniškim videzom in pogledom malo izpod čela čutim občutljivo mehko jedro, prepojeno z neko nejasno bolečino nedoživetega, ki pa vse utripa in govori za svojo »Dolenjsko, s središčem v Malem Lipju«.

Čez to svetlo podobo pada senca grenkega občutja minevanja.

Ivan Gregorčič

LITERARNI UREDNIK

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, kulturni program ob odkritju skulpture Leona Štuklja. Križišče ob Kandijškem mostu, 7. junij 2012, fotografija.

Marjanca Kočevar

VRTNAR

*Mehkó o drhti telo
ko se pripravlja v volčji skok*

*Snežni metež
v času brez sledi
na trnih divjih rož oči slepi*

*Vrtnar
ki ni prisegel
letnim časom
je preveč obrezal
podivjani vrt*

*Preveč rezi
Preveč krvi*

*Da volku na preži
na daleč diši*

TRI FARE /BELA KRAJINA/

*Jutro
je splavilo temo
da zrastem v svetlobo*

visoka

*sončna pritrkovalka
v templjarskem svetišču*

*Tisoč let
za tem časom*

*z arhetipom prednikov
v srčnem grbu*

VOTIVNI VDIH

V živo nočno rano

REZ

*Povijam jo
kot črnega otroka
sleberni hip bedenja
se vraščam v kri*

*Tipam za strunami
Lune
in zvezd
in sonca
in ogledal*

*Jagnje
mi seda v drob
zamolklo udarja
v jantar
pritiska kamen*

Dokler ne odtečem

staljena

*v rezek votivni vdih
spet narojena*

PES

*Moje modro bivanje
ves čas preletajo
kovinske ptice*

*me kljuvajo v kri
v možgane
v sredico žensko
(mehko)
da brizga kri
ki vdano jo polížem
(zvesti pes)
vsako noč
pred spanjem*

*da lahko sanjam
umita
kot daljna bela zvezda
(neizrekljivo čista)*

SEBI

*Vreznina v zlatem rezu
počez čez Golo Majo *
z zamahom meča*

OČETU

*Prižgem svečo
iz žare zažari
očetovo nebo*

PRIJATELJICI

*Si praznični kruh
ki ga drobiš
v mojo samost*

JAZ-BESEDA

*Beseda je moja zaveza
urvohodka
se je dotikam
jo lovim boječče
pogumno
se je oprimem v nihaju
se izmuzne
da telo zatrepeta*

*Ko jo prehodim
jo odložim
v jagnje jo zapišem
s cvetim prahom
oplodim*

*V večer jo zatakнем
v sanje zabodem
da se ne izgubi
da je žica iz jekla
moja kot nič na tem svetu*

* Beri Maho.

žgalni žig v semenu
za nazaj in za naprej

NOVO MESTO

V oblaku sredi mesta
se izgubim
tipam za tlemi
in nadglaviščem

V srcu se je ustavila
steklena ura
ne nazaj
ne naprej
nikamor!

Pločnik porisan
z zlatimi vrati
se nagne vame
in vstopim

Popijem kavo z Virkom
šilce z Grumom

Tla zgoraj
Zenit spodaj

Lačna sem in
ivje se mi nabira
v koraku

Pa se zavrtim
v cirkuškem vrtiljaku
od sonca do noči

In spet nazaj
v na gosto tlakovane dni

✓
W
✓

Maruša Krese

*DA ME JE STRAH?**

Dežuje, dežuje. Že tretji dan dežuje. Tečem po zgodovini, mimo zgodovine, v zgodovino. Na trenutke se v vsej tej zgodovini skoraj uto-pim. Ne vozim se z avtobusom, ker hranim denar, da bom, preden za-pustim mesto, otrokom kupila kolesa. Mogoče še zase.

Včasih grem do naše ambasade. Ne velikokrat, ker ambasador tako ali tako misli, da se mi je zmešalo.

»Le kaj počneš tu v Vatikanu?«

Vsak dan čepim po deset ali še več ur v vatikanskih restavratorskih in konservatorskih delavnicah. Vmes noči brez spanca, in priznam, noči, polne solz. Vsi ti sumljivi pogledi v Vatikanu, šepetanja za mo-jim hrbtom, neprijazni pozdravi ali pa sploh ne pozdravi. Pol leta časa imam, da se kaj naučim. Ampak zares si želim le domov. V tujini po-staneš hitro ranljiv. Prekletu ranljiv.

Občudujem zaklade v mestu, spomenike, slike, freske, katakombe. Mimo trgovin pa kar vedno pospešim korak. In stare ruševine. Ško-da, da njega ni. Vem, da bi užival. Hotel je študirati zgodovino, pa mu niso dovolili. Pravo.

»Jaz in pravo,« je preklinjal.

Kažejo mi stare rokopise, v zlatu pisane, in se čudijo, da Biblijo sploh poznam.

»Saj ste komunisti vse požgali,« pravi arhivar.

Ta njihova podoba o nas.

Naj mu sploh kaj rečem? Naj mu povem o kepah zemlje, ki so mi jih pripeljali v laboratorij muzeja? Skoraj vsak teden nekaj zabojev. In ti kupi zemlje so knjige, dokumenti, slike, ki smo jih ob začetku vojne na hitrico v zemljo zakopavali, da bi jih poskrili. Tudi pred Italijani. In zato sem zdaj tu. Tako rada bi iz tega posušenega blata rešila knji-gе, risbe, dnevnikе, spomine. Zbudila zgodovino. Vsaj majhen košček zgodovine.

V sobi, verjetno najmanjši v vsem penzionu, me čaka sporočilo.

»Danes zvečer večerja na ambasadi. Ob sedmih. Večerna obleka.«

* Odlomek iz spominske proze *Da me je strah?*, ki je te dni izšla pri založbi Goga. Pesnica, pisateljica in novinarka Maruša Krese je dolga leta živela in ustvarjala v tujini, zdaj pa se je vrnila v Ljubljano in po številnih objavah v revijah, pesniških zbirkah, radijskih igrach in treh zbirkah kratkih zgodb napisala svoj prvi roman. Za zbirko *Vsi moji božiči* (2006) je prejela nagrado fabula, za svoja humanitarna prizadevanja v bosanski vojni zlati križec nemške države, avtorice evropskega projekta *Ženske z vizijo* pa so jo uvrstile med sto najvplivnejših žensk v Evropi. Kresetova je lani obiskala Novo mesto in obudila spomine na svoje dolenjske korenine. Njena mati je bila iz Mirne Peči, oče pa iz Bogneče vasi pri Trebelnem. Tam ju je srečala tudi druga svetovna vojna. Brskanje po spominih njenih staršev in njenem medvojnem življenju je obrodilo sad v avtoričinem romanesknem prvencu.

Saj so znoreli! Večerna obleka. Le od kod jim kaj takega pade na pamet? Večerna obleka. Oblečena v sivo krilo in belo bluzo se odpravim do ambasade. Preprosto zato, ker sem lačna. Te rimske ulice. Včasih se mi zdi, da skozi okna hiš sije samo sovrašтво. Tako kot danes, na primer. Pohitim.

Na ambasadi so izredno spoštljivi. Le kaj jim je? Vratar se mi priklo- ni, ambasador me objame, ambasadorjeva žena ogleduje moja oblačila in reče: »Pogrešali smo vas. Večkrat morate priti.«

Naj neha lagati.

Nekdo me objame. Marija.

Marija in Marko sta prišla v Rim. Hotela sta, da tudi mene povabijo na večerjo. In tako sem naenkrat zrasla v očeh naših diplomatov. To- rej, dokler sem v mestu, me najbrž čaka še kakšno povabilo na večerjo. Sem radovedna.

»Marija, ko bi le vedela, kolikokrat sem v tem času že spakirala. Ko- maj zdržim,« ji rečem, ko sva končno sami na vrtu.

»Vem, vem. Bila sem tri mesece na študiju v Londonu. Ko bi ti vede- la, koliko sem prejokala.«

Tudi Marija.

Štejem, preštevam. Če ostanem teden dni manj, lahko kupim otro- kom kolesa. Mislim, da bom to naredila.

Postaja. Ljubljana. Solze veselja.

*

»Evo ti, naše prihodnosti,« pravi Janez.

Saj je znorel.

Z limuzinami in modrimi lučmi nas vozijo po Bukarešti. Mimo vil z bodečo žico na vrhu zidov. Mimo velikanskih zgradb, pri čemer je samo ena tako velika kot polovica Ljubljane. Godbe, sprejemi, nazdra- vljanja socializmu in nobenega, prav nobenega življenja.

Z Janezom sva se zvečer odpravila iz hotela. Po treh metrih so naju že ustavili. Ne vem, mogoče po desetih.

»Ne smeta.«

»Samo sprehodila se bova.« Najina polomljena ruščina.

»Ne!«

Janez se razjezi in stražarji pokličejo Boža, vodjo naše delegacije. Ta pride besen po naju. Kar tu pred vsemi kriči na naju. Pred receptor- jem, pred vratarjem, pred začudenimi gosti hotela. Če so to sploh go- stje. Tako kriči, da se bojim, da mu bodo vsak trenutek počile glasilke.

»Nazaj vaju bomo poslali. Ali pa se obnašajta tako, kot se to od vaju pričakuje.«

Sediva v hotelski sobi kot dva polita cucka. Hvala bogu, da imam še vedno steklenico pleterskega žganja, ki je bila med darili, ki smo jih prinesli s seboj. Vedel sem, da moram vsaj eno steklenico obdržati. To mi je ostalo še iz partizanov. Vedno, ko sem šel v Pleterje po žganje za ranjence, sem ga nekaj obdržal. Če bi takrat to kdo vedel, bi me najbrž kar na mestu ustrelili.

»Temu Božu se res vidi, da je srbski general.«

»Pa ja nisi mislil resno to z našo prihodnostjo.«

Janez se ozira po sobi.

»Po moje poslušajo,« zašepeta.

»Malo pijače morava pustiti za jutri.«

Jutri. Nove palače, novi veličastni govori, nova odlikovanja. Za nas in zanje. In nikoli ne bomo srečali ljudi, ki živijo v tej deželi.

V vlaku, malo pred jugoslovansko mejo, pride Božo v najin kupe. Zapre vrata in naju gleda.

»Zapomnita si. Dobro je bilo. Lepo je bilo. Romunija je lepa in dobra dežela.«

Molčiva. Le koliko časa bova zdržala?

*

Vetrovno je zunaj in jaz pijem čaj skupaj z očetom v dunajski kavarni. Natakar, ki je oblečen v črno, nama prinese čaj z limono in sladkorjem v srebrni skodelici s srebrno žličko. In vsi ti majhni kolači na srebrnem pladnju. Stoli so mehki in zavese iz žameta.

»Oče, kdo je bila Sisi, kdo je bila Marija Terezija in kdo Franc Jožef?«

Dunaj. Danes sem prvič v tuji deželi. Skoraj sedem let že imam in učiteljica v šoli mi je dovolila, da odpotujem z očetom in s šoferjem za nekaj dni na Dunaj. Avstrija.

Doma, v Ljubljani, v Jugoslaviji, so nas učili v šoli, ali pa mogoče že v vrtcu, da so bili Slovenci tlačeno ljudstvo že mnoga stoletja, da so morali v šoli govoriti nemško, in potem so postali Jugoslovani. Izvoljeno ljudstvo. Slišali smo, da je bil po prvi svetovni vojni neki plebiscit, da nekaj z njim ni bilo v redu in da so mnogi ubogi sonarodnjaki morali ostati v Avstriji. Na Koroškem. Povedali so nam, da so z njimi ravnali nepravilno, in zato mnogi trpijo še danes.

Peljemo se čez mejo. Jugoslovanski cariniki so izredno prijazni, čeprav se jih bojim. Avstrijskih se bojim še bolj, ampak tudi oni so prijazni. Imamo črnega studebakerja in rdečo zvezdo na avtomobilskih tablicah.

Ker je pot makadamska in ovinkasta, se Tone odloči za prvi počitek. V vasi, ki bi morala biti pravzaprav naša, pa je zdaj del Avstrije. Ponosno zlezem iz avtomobila na parkirišču. Saj smo vendar na svoji zemlji in celo rdečo zastavo imamo. Dva možakarja se počasi približata. Ustavita se, pogledata očeta in potem avto. In spet očeta.

»Pojdite nazaj, od koder ste prišli. Kaj le počnete tukaj, komunistične svinje!« Začnem jokati. Oče pogleda šoferja, ki me na hitrico potisne v avto, in ko se odpeljemo, se oglasi oče. Bled je.

»Saj sem ves čas vedel, da bo tako.«

»Torej ne mislijo vsi, da prihajamo iz herojske dežele,« šepetaje vprašam.

»Naj to povem tudi v šoli?« premišljuje med vožnjo.

Počasi se premikamo skozi ogromne dvorane. Velika skupina obiskovalcev in vodič, ki govori nemško. Zlato, kristali, ogledala, slike, okrašeni naslonjači. Vodič kaže na portret Franca Jožefa. Oče mi prevaja.

»Glejte ga v oči,« pravi vodič.

»Ko boste zapuščali dvorano, ga morate še vedno gledati v oči in on bo gledal za vami.«

Strah me je pogleda tega cesarja. In spomnim se maminega očeta, ki ga je vsake toliko časa privlekel iz naftalina.

»To so bili časi, to. Ko je bil Franc Jožef še živ. Še bolje pa je bilo pod Marijo Terezijo.«

Pojma nisem imela, kdo sta bila Marija in Jožef. Spomnim pa se, da ga je mama vsakič s pogledom skoraj ubila.

Dunaj, čaj, razsvetljene dvorane, Sisijine srebrne krtače za lase, skrivni izhod iz njenih soban, Prater, rdeče zvezde. Kolač iz dunajske pekarnice. Kdaj bomo šli domov?!

*

Že spet ta komisija. Odkar so me postavili v komisijo za dvojna leta, me spet preganjajo razne more. Vsi ti grobovi, matere mrtvih herojev, vsa ta kri, to mučenje domovine. Te laži.

Že sedem ur tukaj sedimo. Vsakemu, ki je bil v partizanih, ali ilegali, ali pomagal OF, se bodo ta leta štela dvojno za pokojnino. Poslušamo zgodbe ljudi in vsaj za pol od njih vem, da niso resnične. Naj kaj rečem? Naj molčim?

»Se srečamo jutri in se o teh ljudeh pogovorimo?« vpraša Milan.

»Meni bo glavo razneslo od vsega. Jutri pa ne morem.«

»Potem pa v nedeljo.«

»Prav, pa v nedeljo,« se strinjajo vsi.

V nedeljo bi rada spala, spala, spala. In šla do ribnika z otroki.

Pozno zvečer se vrnem domov. Mama in brat sta še budna. Vesela sem, da še ne spita. Njega tako ali tako ni.

»Kaj pa je s teboj?« sprašuje brat.

»Ravno premišlujem, če bi bilo res med vojno toliko aktivnih ljudi, kot jih zdaj zahteva dvojna leta, bi sovražnika premagali lahko kar v treh dneh.«

Golaž, ki ga skuha mama, je vedno tako dober.

*

Na vrtu me je že čakala. Tako je bleda in suha.

»Mama, tako rada bi praznovala rojstni dan. Ali lahko povabim prijatelje za rojstni dan?«

»Ne morem, tako sem utrujena. Oprosti.«

Molče pokima, me prime za roko in skupaj greva v hišo. Njega še ni. Že spet ga ni.

»Lahko noč,« reče hči in se zapre v svojo sobo.

Zadnje čase samo ob knjigah čepi. Vem, da ima pozno v noč prižgano žepno svetilko. S težavo požiram juho, ki je ostala od kosila. Zahtevam od otroka preveč? Vse to razumevanje. Nenehno. In kolikokrat se derem nad njo po krivici. Ob dnevih, kakršen je bil danes, na primer.

V laboratoriju se je naenkrat pojavila partijska komisija. Vsake toliko časa pridejo pogledat, kaj delam.

»Iz občudovanja,« je rekel eden izmed njih.

Nasmejem se. Kaj res mislijo, da sem s hruške padla! Kmalu potem je prišlo na dan, da mislijo, da bi moj laboratorij na vsak način potreboval šefa, da bi jaz lahko v miru opravljala svoje strokovno delo. In za šefa so predlagali tistega, ki je sredi moje žalosti prišel v stanovanje po slike in preproge ter me je nategnil še za tisto sliko, ki sem jo skrila. Tisto »za Tita«.

»Dragi moji, pustite me pri miru. Skoraj vse stare partijske dokumente sem vam že rešila. Brez šefa. Če ne boste prenehali z idejo o šefu, bom šla do Matije. Prav resno mislim.«

Res je, da sem se umaknila, kolikor se je le dalo iz političnega življenja, ampak pozabljajo, da sem še vedno nekdo, če le hočem.

Potrkam na vrata hčerine sobe.

»Saj lahko narediva zabavo v soboto, če hočeš.«

»Ne, res ni treba. Res ne,« pravi in na njenem obrazu so še vedno sledovi joka.

»Je že v redu. Lahko noč.«

Iščem ostanke volne po hiši. Do sobote ji bom vsaj spletla jopico. Tako s kužki, ptički, gobicami, hiškami, sonci.

Le kako naj spravim vse to pod eno streho? Delo, otroke, partijo in še njega ni domov. Če se sedajle zjokam, bo konec.

*

Danes se je hči uprla.

»Ne grem več. Ne grem,« je jokala.

Tega ne ona in ne jaz ne poznavata. Ta »ne« otroka. Še danes vikam svojo mater in ona se svojega očeta še vedno boji. In mala se nama upira, češ da ne gre z nama.

»Saj to je vendar praznik brigade tvojega očeta,« ji ona prigovarja.

Mala sedi na postelji. Saj se bo kar v solzah utopila, pomislim.

»Pa brigade, pa vampi, pa pijani vojaki. Pa tiste matere, ki so izgubile med vojno otroke. Pa rokovanja. Pa vsak me vpraša, če sem tudi tako pridna kot moja mama. In pogumna. In nageljni, sami nageljni. Ure čakanja. Tiste vaše stare zastave. In vsi ste pijani.«

Spogledava se. Na staro zgodbo bo treba torej pozabiti.

*

Saj sem vedela, da bi morala že zjutraj k frizerju. Zdaj tu stojim pri šivilji, ki mi oža obleko.

»Shujšali ste spet,« pravi.

Le kaj se izgovarja.

»Kako lepo blago,« pravi. »Nazadnje sem takega imela v rokah pred vojno.«

Prinesel mi ga je iz Grčije. Vedno mi prinese kaj lepega. In vsakič se vprašam, kaj vse se skriva v njem. V tem človeku. Vedno znova prese-

neti. Pravzaprav ga še zdaj zares ne poznam. Šivilji ne povem, od kod mi to blago. Saj to bi bilo tako kot pri frizerju. Takoj so novice raztrobljene po vsem mestu. Pa še malo dodajo. Samo malo. Ampak to malo postane v hipu preveč.

Kaj ne more ženska malo pohiteti? Frizer? Bom pravočasna?

Že spet je prišel Tito. Naserja je pripeljal s seboj. Spet smo povabljeni na Bled. Če bi rekla, da ne grem, bi mi on zagrozil z ločitvijo.

Bom še ujela frizerja?

Najprej bomo pogledali, kdo danes sedi v Titovi bližini, in tako ocenili politično situacijo. In potem poslušali govore o prijateljskih deželah, o nevtralnosti, o ljubezni med narodi. O napredku. In kar naprej nazdravljali.

»Tako,« pravi šivilja.

»V redu bo. Greste spet na Bled? Ali bo sprejem v Ljubljani?« je radovedna.

Še imam čas za frizerja.

Doma je vpitje. Že na ulici sem ga slišala. On nikjer ne najde enega odlikovanja. Enostavno je izginilo. Ne vem, tisto za hrabrost ali za zaslugę. Otroci in gospodinjska pomočnica letajo sem in tja.

»Vse sem že naokrog obrnila. Trikrat, ne enkrat. Še sosedova gospodinjska pomočnica je prišla na pomoč,« obupano tarna gospodinja.

»Najbrž so se spet otroci igrali Nemce in partizane. Zadnjič so vsa odlikovanja odnesli na vrt,« jo mirim.

Tako rada bi se v miru preoblekla in se vsaj enkrat pogledala v ogledalo. In on stoji sredi sobe kot kup nesreče. V uniformi. Poln odlikovanj.

»Saj se ne vidi, da kaj manjka.«

»Misliš.«

»Vem.«

»Ampak vseeno bi te najine smrkavce najraje premlatil.«

Končno se peljemo proti Bledu. Vem, da se Tone veseli, ker bo tam srečal druge šoferje. Tudi njim vedno priredijo majhno pojedino.

»Veš, ne ljubi se mi. Tako mi je odveč tole.«

»Vem, ampak morava,« mu rečem in ga primem za roko. Sama sem se bala to izreči. Mislila sem, da bo besen. Utrujena sva, oba sva utrjena od vseh teh različnih življenj.

Zadnjič, ko je bil Haile Selassie tu, so se ga njegovi sodelavci in spremljevalci tako napili, da so morali stražarji varovati ženske pred njimi. Predvsem tiste tri mlade pevke. Na pomoč je bilo treba poklicati še dodatno policijo. Upam, da so Egipčani drugačni.

Mare sem vesela. Zdaj živi v Parizu. Njen mož je postal veleposlanik.

»Tale diplomacija je vrag,« pravi. »Tole naše žongliranje med Vzhodom in Zahodom. Zares pa nas, vsaj po moje, nihče ne mara.«

Otroci, prijatelji, spomini. Ni mi žal, da sem prišla. Vsake toliko časa se od srca nasmejiva. Vsakič, ko vidiva, kako si kdo na skrivaj tlači hrano v torbo in kako si je tisti, tako kot na vsakem sprejemu, že spet vtaknil srebrni pribor v žep.

»Zdaj ga mora imeti že veliko,« zašepetam.

»Saj je že v partizanih vedno mislil samo nase,« mi odvrne.

»Kaj se pa nenehno režita,« naju vpraša član politbiroja in prisede. Še vprašal naju ni, če lahko. Njega zares nisem nikoli marala. Ne vem, zakaj. In zdaj se je še ločil od žene in se poročil z neko mlado. Ampak to nima veze s tem, da ga ne maram. Vedno me je nekaj pri njem motilo. Ne vem pa, kaj. Pogovor v troje nikakor ne steče. Sprašuje Maro po Parizu. In Mara je nekam čudno odrezava. Potem začne spraševati mene po mojem delu in soprogu. Prvič, soprog se tako smešno sliši, in drugič, sprašujem se, kakšne igrice se gre. Saj sem ga videla, da je še pred nekaj minutami stal z njim in se pogovarjal. Kaj hoče zdaj zvedeti od mene? In potem dolgo molčimo. Kaj ne vidi, da je odveč? Tako si želim, da bi naju kdo rešil tega čudnega molka.

»Mislim, da ga bodo kmalu spodnesli,« pripomni Mara, ko je najin molk končno razumel in odšel.

*

Že spet Beograd. Včasih sem tako rad šel tja.

»A ne moreš z menoj?« jo prosim.

»Saj veš, kako bi rada šla. Če bi mi le malo prej povedal.«

Jugoslovanski notranji minister, slovenski notranji minister, makedonski minister za-kaj-pa-vem-kaj. Bosanska delegacija, hrvaška. Srb-ska. Črnogorci, Vojvodinci. Ti s Kosova so bolj tiho in prikimavajo v glavnem jugoslovanskemu ministru.

Gradnja železnice od Beograda do Bara. Slovenci so proti.

»Ekonomske analize kažejo, da bi bila ta proga zelo potrebna in učinkovita,« pravijo Srbi in Črnogorci.

»Pa kaj boste počeli s pristaniščem v Baru?« se ne vdajo Slovenci.

»Saj imate Solun.«

»Kaj pa boste vi počeli s Kopro? Saj imate Trst.«

Vsi postajamo grobi. Vsak prinaša na dan svoje predstave, svoje želje, svoje analize. Kako je bilo življenje še pred kratkim enostavno. V tem novem se ne najdem več. V vsej tej nepreglednosti, sebičnosti in na trenutke sovraštvu nisem več doma. Poslušam, ali naj kupijo lokomotive na Švedskem ali v Franciji, in razmišljam, da bi jim predlagal, da bi se vrnili nazaj kar h konjem in k vozovom in stvar poenostavili. Madona, kaj pa jaz vem! Švedske ali francoske lokomotive?

Spominjam se, ko je prva tovorna ladja – mislim, da je bila japonska – prihajala v novo koprsko pristanišče in je slovenska milica po vsej Sloveniji zbirala najlepše prostitutke in jih z avtobusom peljala v pristanišče. Slovenci so si želeli, da bi mornarji te prve tovarne ladje, ki se je ustavila v Kopru, priporočili novo pristanišče še drugim.

»Kaj se pa ti smeješ!« zagrmí jugoslovanski notranji minister.

Še opazil nisem, da so se mi usta raztegnila v smeh.

»Vi Slovenci ste tako ali tako Srednja Evropa. Na vse gledate drugače kot mi.«

Potem se ne zmeni več zame.

Le kaj mu je? Ne morem verjeti, da se ta naša stvar podira. Ne. Ne sme se. Res se ne sme. Tale deželca tisočih herojev.

*

Gradi se, gradi. Sredi mesta. Noč in dan, se mi zdi. Pravzaprav se v našem mestu samo zato še živi. Končno smo dočakali, da je vsejugoslovanski partijski kongres tudi v Ljubljani. Mesto je polno tovornjakov, ki vozijo gradbeni material in pohištvo. Včeraj smo si lahko prvič ogledali to čudo od palače.

Prišli so vsi. Tito in drugi. Od vsepovsod. Tudi mednarodne komunistične delegacije. Končno smo postali središče sveta.

Zjutraj sem hitro podojila, potem pripravila stekleničke mleka za čas, ko me ne bo, in odšla. Tale zadnja hči je pravi dobrovoljček, ampak odločna, kar se da.

Presrečna sem. Toliko ljudi poznam. Vsaj malo bi rada z vsakim spregovorila. Komaj čakam odmor. Poslušam, poslušam o poti naše Partije, ki je edina pravilna, in o tem, kaj smo vse in kaj bomo še dosegli. Poslušam o lepoti naše dežele in pokončni drži naših ljudi. Na svoje misli pozabim.

Na oder pride nekdo in zašepeta govorniku nekaj v uho. Govornik pokima in malo počaka. Po zvočniku zaslišim svoje ime. Naj se javim takoj pri vhodu kongresnega centra. Vsa prestrašena vstanem. Vidim, da je tudi on vstal in da hoče z menoj. Pomaham mu in pokažem, naj kar ostane. Bom že. Na vhodu me čakata dve ženski iz organizacijske pisarne. Smejita se mi.

»Kaj pa je zdaj to?« besna pomislim. Ta smeh.

»Od doma so vas tolikokrat klicali. Mala noče piti iz stekleničke. Domov morate hitro in jo podojiti.«

»Boste lahko povedali možu, prosim, zakaj sem odšla. Tako se je prestrašil, ko je slišal, da me kličejo.«

Zamudila bom odmor. Tisto najlepše na partijskem kongresu. Tito! Partija! Za naše otroke!

*

Otroke sva peljala v bolnišnico. Tja v Kočevski rog. Tja, kjer sem nekoč umiral. Pokazal sem jim tiste barake, posteljo, na kateri sem ležal in se poslavljal od življenja.

Otroci se podijo po gozdu. Jurišajo in nenehno streljajo na Nemce.

»Kot listja in trave jih je,« pravijo.

In ona je bleda. Strah in grozo vidim v njenih očeh. Kot takrat, ko me je prvič prišla sem obiskat. Vse sem lahko razbral z njenega obraza. Ta jo vedno izda. Samo takrat sem videl strah v njenih očeh. Med vso vojno. Pravzaprav še enkrat pozneje. Tisti večer, ko smo se skregali z Rusi. Takrat, ko smo morali ob večerih zatemniti okna in smo dneve čakali, kaj bo.

Mogoče bi moral priti sem sam z otroki in ji prihraniti stare spomine. Spomine na to, da me je prosila, naj ostanem pri življenju. In jaz sem se branil življenja in prosil za smrt, medtem ko se je najbrž v njej svet podiral.

Pravzaprav sem ji hvaležen, ko gledam tole otročad, ki se podi po gozdu in vseskozi zmaguje. Hvaležen sem za vse te barve življenja. Hvaležen, da je bila vztrajna.

»Ti je žal?« jo vprašam in gledam njeno bledico.

»Za kaj?«

»Za tole življenje, za te otroke?«

Molči. Njen pogled me ubija.

»Le kdaj boš prenehal že s tem dolgočasnim vprašanjem?« se nasmeje. V tem priteče mali in ji skoči v naročje.

»Mama, mama, vse, prav vse smo pobili!« ves srečen kriči.

*

Vse leto sva dajala denar na stran in potem smo se odpeljali. Najprej v Trst in potem še v Benetke.

Moje veselje, njeno veselje, veselje otrok. Gledali smo gondole in izložbe, jedli sladoled. Proteza me zadnje čase tako hitro ožuli, da sem moral prav kmalu sestiti.

»Počakal vas bom v kavarni na Trgu svetega Marka. V tisti ta lepi.«

Vedel sem, da bi ona rada kupila čevlje otrokom, in si mi ne upa reči. Zdaj, ko bodo sami, jih lahko.

Poslušam kavarniškega pianista. Samo enkrat sva šla skupaj v opero. Med predstavo sem se tako zjokal, da ji je bilo nerodno, in mi je zagrozila, da ne gre nikoli več z mano v opero. Res nisva več šla. Ko bi le vedel, kaj tale pianist zdaj igra. Saj je vseeno. Veliko tako ali tako ne poznam. Lepo je.

Gledam ljudi, ki hranijo golobe, in ljudi, ki hitijo. Tole življenje se tako hitro spreminja, da ga komaj še dohajam. Včasih je pravi napor. Od lesene bajte, s slamo krite, do vil na morju, kamor hodimo na počitnice, iz gozda v parlament, iz hlapca v gospodarja. Velikokrat pomislím na tovariše iz vojne. Nekateri so se znašli, a mnogi ne.

Zadnjič v Holandiji, ko sem bil na obisku pri mestnem županu in sem spet gledal, kateri nož, katere vilice moram prijeti, sem si prvič priznal, da mi je vse skupaj odveč in preveč, da bi se najraje od vsega umaknil. Potem pa smo se tako ali tako župan in škof in jaz tako napili, da se nisem vrnil v hotel, ampak sem prespal pri županu na kavču. Pozneje so prišli vsi na počitnice v Slovenijo. Župan z družino in s škofom. Prinesli so cigare in kavbojke za otroke in njej skodelice iz porcelana. Še bodo prišli, so rekli ob slovesu. Ne vem pa, ali je škof obiskal tudi našega škofa. Nisem ga vprašal in tudi on je molčal. Ko so odšli, sem nekaj dni čakal, da me pokličejo in povprašajo, kaj je škof delal pri nas. Pa niso.

Mrači se. Mojih še ni. Že spet pride natakár in me že desetič vpraša, kaj bom naročil. Nekaj moram, saj bo drugače še hotel, da odidem. Kavó sem že spil. Mislim, da je najcenejša. Še eno.

Zadnje čase se veliko prepirava. Po vsakem partijskem sestanku, po vsakem obisku, skoraj pri vsakem kosilu. Krivo je to življenje. Ona ga dohitela, a jaz ne. Našla je delo stran od politike, a jaz ne. Po vsakem

partijskem sestanku ali že vmes se ona razburi, a jaz ne. Ona bi kupila otrokom čevlje v Italiji, a jaz ne. Ona bi imela hišo na morju, a jaz ne. Že, že, imel bi jo, ampak nerodno bi mi bilo. Res neprijetno. Že gospodinjska pomočnica mi je bila preveč. Čeprav nam ta nenehno zatrjuje, da je srečna, ker je pri nas. Poslala sva jo v šolo in počasi se mi zdi, da ima zdaj v hiši glavno besedo. Vsako jutro že ob petih prižge radio na ves glas in ob nedeljah zgodaj zjutraj hodi v cerkev. Otroke sem prosil, naj jo vikajo, ampak jim še na misel ne pride kaj takega.

Proti meni letijo. Vsi trije. Vsak s svojo vrečko. Še za golobi se ne ozrejo.

»Tebi smo kupili kravato!« vpije mali.

»Poglej moje čevlje. Ta prelepa rdeča barva,« mi kaže čevlje hči.

»Zakaj pa gremo tukaj lahko v cerkev, a v Ljubljani ne?« sprašuje najstarejša.

Peljemo se proti domu. Otroci so od sreče zaspali. Mogoče pa le hiša na morju, razmišljam.

Otrokom bom rekel, naj ne povedo prijateljem, da so bili v Benetkah. Ne, pravzaprav jim tega res ne morem storiti. Zakaj pravzaprav ne bi šli v Benetke? Tako kot mnogi drugi.

*

Ne vem, kdo je prišel na idejo, da bi postavili v Ljubljani Kočevski rog. Mogoče je tudi on med njimi. Vsaj navdušen je nad tem.

Tam za muzejem postavljamo spet lesene barake, spet postavljamo Bazo 20, prav tako, kot je bila včasih. Delamo štiriindvajset ur na dan, ker mora biti vse končano do dneva obletnice. Zdaj mi je postalo že vseeno, katere. Zbiram predmete, dokumente, fotografije, dnevnik in se sprašujem, kdo nas potiska nazaj v zgodovino. Politiki nas obiskujejo, spodbujajo, vsak bi rad še kaj svojega pristavil. Tu se ne vdam. Potem naj bo tako, kot je bilo. Nobenih novih obrazov, nobenih novih opevanj, nobenih novih herojev. Tako, kot je bilo, in nič drugače.

Včasih pride Katja s sendviči in čajem v termo steklenici.

»Ampak zdaj je drugače. Takrat smo bili lačni.«

»Mislim, da je bilo to na steni desno od vrat,« pravi.

Sediva na pragu barake in naenkrat sva sredi spominov, ki postajajo vsakič, ko sva skupaj, lepši. Nedolžni in hrabri, polni nostalgije in grenkega upanja. Tiste strašne odločnosti, ko sva stali tam v krilih in sandalih in sva kar naenkrat držali orožje v rokah.

»Saj ste vsega zmožne,« so se moški režali. Pa Mara pa Ančka pa Marija pa Olga in Katja.

Kako naivne smo bile takrat! Zares še otroci. Pravzaprav smo bili vsi, saj drugače tega ne bi niti počeli. Najbrž bi bili v tej svoji trmi in uporništvu zmožni v tistem trenutku še tanke voziti. Letala. Vse starejše je bilo strah in mi smo bili neranljivi. Koliko jih je padlo!

Smejeva se kot dve mladoletnici in pozabiva, da naju stene novih barak poslušajo. Si bodo kaj zapomnile? Saj ne morejo razumeti. Če poslušajo naju, se jim mora vojna zdeti nekaj lepega. Srečnega.

Olga se je upokojila.

»Si nora? Pri teh letih.«

»Veš, rekli so mi, naj se odločim. Ampak mislim, da nisem imela izbire. Vsaj tak občutek so mi dali. Veš, intuicija mi še vedno dobro deluje. Popravila si bom tisto malo hiško, še od stare matere. Tam na morju. Ne bo mi slabo.«

»Sama boš.«

»Težko, da bom bolj sama kot tukaj.«

Dolgi pozdravni govori, zastave, naši junaki. Čestitke in pohvale letijo. Opevanje težke borbe proti sovražniku in kako smo se osvobodili z lastno močjo. Brez tuje. Pesem in še ena.

Se bo jutri še kdo spomnil na danes?

Spala bom, spala. Gospodinjsko pomočnico bom prosila, naj bodo otroci tiho.

*

Kaj vse bo še prišlo na dan?

Oba sva ga objela. Tudi njegovo ženo, ki je do zdaj nisva poznala. Rehabilitirali so ga po vseh teh dolgih letih.

»Saj ne zamerita, da sva prišla.«

Še enkrat ga objamem. Pravzaprav iz zadrege. Težko mu pogledam v oči.

»Hčerki sta sošolki,« pravi.

»Nisem vedel, da je to tvoja hči.«

Sedimo za mizo in čakamo. Čakamo, kdo bo prvi spregovoril. Postaral se je. In žena ga drži ves čas za roko. Hvala bogu, da imamo danes svežo potico. Kot bi vedeli, da bo prišel.

In potem začne govoriti. Pripoveduje o dolgih zimah, ki so se vlekle skozi ves čas. Čez poletje, jesen in pomlad. O neprespanih nočeh, o blodnjah sojetnikov, o prepirih med njimi in obtoževanju drug drugega. Kako so počasi postajali zlobni. Drug do drugega. Pripoveduje o nenapisanem zakonu, ki mu je naložil to krivdo. Krivdo, ki je ves čas zapora ni razumel, krivdo, ki je nihče od njegovih sojetnikov ni mogel prevzeti nase. Vsa ta dolga leta življenja v nevednosti. V čakanju na mračno resnico.

Spominjam se nje, kakšna je bila takrat, ko so se začeli procesi. Spominjam se njenega besa, njenega obupa. Pred vojno sta hodila v isto šolo. Bil je malo starejši od nje in že takrat komunist. Ko se je začela vojna, so ga kar hitro poslali v Dachau. Zmaga. Veselje. Praznovanje, ki je velikokrat mejilo že na objestnost. Ljudje so se vračali iz taborišč. Potem smo poslušali imena. Sami stari komunisti. Med njimi tudi španski borci. Ljudje, od katerih izdaj res nismo pričakovali. In ona je, ko je zaslišala njegovo ime, ponorela. Z Maro sta hoteli kar do Beograda. Bal sem se zanjo. Z Marinim možem sva se dobila in naredila načrt, kako bova ženski utišala. Saj bodo še njiju zaprli.

»Bo že tako,« sem ji dopovedoval.

»Saj menda vedo, kaj počnejo. Bo že tako prav.«

»Vem, da nisem kriv, ampak če pravijo, da sem kriv, potem sem kriv,« so mnogi govorili. Takrat so bili še Stalinovi časi.

Pravzaprav sem bil prepričan, da so procesi pravični, in ona jih ni nikoli več omenila. Tudi njega ne. Ampak poznam jo. Vem, da jo je bolelo. Razmišljam, kako sem takrat še živel s to svojo partizansko glavo. Pa naivnostjo. Pa pozneje. Kako bi pravzaprav vsak od nas lahko hitro nastradal. Koliko se jih je opeklo! Mnogi najbrž še danes ne vedo, zakaj. Tako kot Rudi, ki je izginil nekaj dni potem, ko smo zvedeli, da Stalin ni več naš zaveznik. Zadnjič sem ga srečal. Suhega in precej osivelega.

»Poslušaj, kako pa si ti pristal na Golem otoku?«

»Ne vem. Kot tele sem se zaletel v nova vrata. Nihče me ni opozoril. Sicer pa, tudi če bi me, bi najbrž še vedno vztrajal pri svojem.«

In zdaj se je začelo popravljati. Ne morem reči, da obžalovati. Domov jih pošiljajo. Drugega za drugim. Le kdo izmed njih ima še svoj dom? In tisti, ki so pomrli? In žena, ki je bila obsojena na smrt? Kako se je že pisala?

Gledam uničenega človeka tu za svojo mizo. Zaman se trudim, da bi našel vsaj malo življenja v njegovih očeh. Vsaj drobno iskrico. Trudim se, da bi našel temo, ki zanj ne bi bila boleča, ki ga ne bi spominjala na krivico in vse zamujeno.

»Saj bosta še prišla,« reče ona ob slovesu.

Danes je hči prijokala iz šole.

»Sošolki je umrl oče.«

Ne sprašujeva, kateri oče. Od katere sošolke.

Barica Smole

REKVIEM ZA NEKO HIŠO

Stara rumena hiša je bila v neki knjigi opisana kot hiša, ki s svojimi okni strmi na gozdnat grič. Kot vse druge je poznala številne zgodbe, zibala mnoge ljudi, se jim morda smejala ali včasih tudi jokala nad njimi. Na strehi je imela frčade, majhne klobučke, ki si jih ekstravagantne ženske nadevajo na glavo. Spodaj je bila oblečena v ponošeno obleko. Obleдела je že davno, na njej je odpadli omet risal fantazijske madeže, v katerih je edini otrok, ki je živel v njej, prepoznaval čudežne pokrajine, ki jih nikoli ni videl in jih tudi nikoli ne bo. Predstavljal si je Afriko in sipine v njenih puščavah, pampe in savane pa tundre, največkrat pa Avstralijo z Ulurujem, rdečo goro, in Hudičevimi frnikolami, okroglimi skalami, granitnimi tvorbami, starimi 1,7 milijarde let, ki so kljubovale zakonom fizike in bogve zakaj stale na čisto majhnem težišču. Med obema vhodoma na severni strani sta bila taka kroga, ki sta spominjala nanje, nič se nista spreminjala v vseh letih, ko so ljudje stanovali v hiši, niti malo ometa z njunih obodov ni nikoli odpadlo. Mnogo kasneje je otrok izvedel za imena tistih okroglih ogromnih kamnov in svoje življenje primerjal z njimi; čisto malo ga je držalo na zemljo, sam ni vedel kaj, v tem jim je bil podoben, in zmeraj se je z vso silo trudil, da se ni skotalil v dolino. Njegove oči so bile kot luknjice na flavti, ki niso več le odprtine, če z njimi kdo prav ravna, bile so zrcala, v katerih je odseval šaš in divjerastoče grmovje pa svobodni travnati cvetovi.

Hišni šivi so že malo popuščali, njeni robovi so bili ubiti od mnogoletne rabe. Stala je sredi dvorišča, posutega s peskom. Na njeni sprednji strani je bil rondo, na katerem so rasle rože: lilije, narcise in vrtnice. Zanje je skrbel tisti, ki je to pač utegnil, vendar mali cvetlični vrtec nikoli ni bil neurejen, nikoli zapleveljen ali posušen. Tudi ograjen ni bil, bil je last vseh in veselje za vsakogar. Gospodinje, ki so izstopale iz njenih dveh sprednjih vhodov (tisti, ki je vodil iz podstrešnega stanovanja, je bil zadaj), so od časa do časa nanj zilile vedro vode, ki je ostalo od pomivanja, ali zasadile nove rože, če so prejšnje odcvetele. Videti je bilo, kot da so sosedje ena sama velika družina, pa vendar so bili tako različni, da bolj ne bi mogli biti. Niso prirejali zabav na dvorišču, niso opravljali drug drugega, živeli so vsak zase, mirno, kot je mirno tekla voda za hišo. Kadar so se srečali – to pa so se večkrat, ker je do mesta vodila ena sama pot, pa še ta je bila mnogokrat poplavljenjena – so se samo pozdravili.

Otrok, ki je v lisah ometa videl Uluru, je mnogokrat postopal ob reki, ki je tekla čisto blizu. Zdela se mu je meja med svetom rožnega vrta na tej in med obljudeno hrupno divjino na oni strani. Tako se ni nikoli naučil prepoznati izrazov na tujih obrazih in tudi ne ločiti dobronamernih od zlohotnih ljudi. Zanj so bili ljudje izven hiše samo gruča, ki je hodila po svojih opravkih, tujci z onkraj, z drugega sveta, mnogo manj lepega, brez šumenja vode, brez poplav, ki so s svojo kalno globino pripovedovale temačne in skrivnostne pripovedi. V rumeni hiši z zemljevidi daljnih pokrajin ni nihče nikomur nič hotel, z onkraj reke pa so kdaj pa kdaj na desni breg pljusknile slabe novice. Zato otrokova možnost prepoznavanja zla ni segala dlje kot do tega, da belouška požre miš, večja riba manjšo, da ujeda odnese manjšo ptico, zajca ali piščanca, da gož stika za ptičjimi jajci in da kopriva opeče.

Nekega leta so ga starši poslali na morje z otroki, živečimi onkraj reke. Ni bilo več ne čarobnih frnikul, ne klobučkastih frčad, ne rož pred hišo, ne mame, ne očeta in ne sosedov, ki jih je poznal. Znašel se je med popolnimi tujci.

Nekoč jih je obiskal oče enega od otrok, ki so bili z njim v šotoru. Do takrat je bil za malega bralca fantazijskih zemljevidov popoln neznanec. Čeprav je poznal le malo ljudi, se mu je zdel moški zlokobno sladkoben. Bil je suh in v črni obleki, kljub temu, da je bilo sredi vročega poletja.

»Gremo na sladoled,« je rekel svojemu otroku, »s seboj vzemi koga od prijateljev.«

Vsi so se kopali, samo otrok iz rumene hiše je imel mrzlico, pa je ležal na pogradu, pregrnjenem z grobo rjuho in pokrit s kocasto odejo, ki je bodla. Zrl je v streho iz šotorskega platna, na kateri so se igrale vejnate sence borovcev. Nobene pravljíčnosti ni bilo v tem, zdelo se mu je, da je med nebom in njim roka, ki grabi po platnu, roka, ki ni prav nič mehka, ki je vsa bodičasta in nasršena, skoraj grozeča. Kdaj pa kdaj je na streho padel češarek, da je počilo, potem pa se je prasketaje odkotalil na tla. Med tem obmorskim drevesnim bombardiranjem je izvedel, da je lahko tudi prijatelj. Tega mu še nihče nikoli ni rekel.

»Ne grem,« je rekel otrok, ko ga je tabornica povabila na sladoled. Pred vhomom je stal njen oče, ves teman in suhljat, njegov obraz je bil mnogo temnejši od obraza njenega očeta, še njegovi lasje so bili bolj črni od očetovih.

»Pa kar lepo greš,« je ukazal, da je otrok otrpnil, »sem se dogovoril z vodjo.«

Odločnemu ukazu se mali ni mogel upreti. Sladoleda ni maral, niti kasneje, ko to niso bili več kosi posladkanega ledu v lesenem zaboju, ki so jih slaščičarji prevažali naokrog, a strah je premagal odpor in trepetajoče je zlezel iz šotora.

Potem so se vsi trije vzpenjali skozi borov gozdček, skozi makijo in čez skale na makadamsko cesto, ki je vodila v bližnjo istrsko vas. Napor je otroka segrel, da ga ni več tako treslo. Črni človek je priganjal, skozi robidovje se je poganjal kot gams, in kadar sta se otroka ozrla navzgor, sta videla samo njegov koščeni hrbet. Preden je splezal čez zadnji rob, ki je delil obcestni jarek od gozdčka, je možak zastal. Otrok je mislil, da jima bo pomagal čez oviro, tako kot bi to storil njegov oče. A črnih je samo stal in čakal, da sta ga dohitela. Ker sta bila majhna, sta morala čez kup kamenja po vseh štirih, grabila sta ga s svojimi kratkimi prsti in včasih zdrsela nazaj veliko dlje, kot sta se malo prej povzpela. Spodrsavalo jima je, le počasi in z vsem naporom sta lezla čez nabrežino, njune ročice so krvavele od trnja in oprijemanja za grobo kamenje.

Takrat je otrok na svoji zadnjici začutil roko. Ni ga porinila navkreber, ampak je zdrsnila navzdol, v mednožje. Oprijel se je največjega kamna, ki se je sprva zamajal, vendar je zdržal, ko da je Hudičeva frnikola, ki se samo malo drži tal, a je vendar trdna. Tako se je lahko potegnil navzgor, na cesto, in ušel. Tekel je nekam proti rdečim njivam, na katerih so kmetje orali z belimi voli, tekel je kot nikoli prej ne pozneje; zadnje, česar se je spomnil s te poti na sladoleđ, je bil slamnat klobuk ženske, ki se je sklanjala nadenj, in mukanja vola.

Ko so se vrnil domov, je to povedal očetu. Ta je molčal, samo njegov pogled je bil tak, kakršnega še nikoli ni videl. Zdelo se mu je, da v njem vidi temino, za katero se skrivajo grozeči bliski. Nič ni vprašal, ali se je tisto res dogodilo, kajti pri njih doma je veljalo, da je vse, kar kdo reče, resnično. Njegove ličnice so plale kot konjske lakotnice. Na hitro si je nadel suknjič in odvihral zdoma. Njegov obraz otroku ni bil neznan, kot so bili to obrazi tujcev, vedel je, da se črnemu moškemu ne piše dobro.

Hiša je stala ob reki še mnogo let zatem. Včasih so v njej živeli drugi ljudje, drugič je bila prazna. Čas je z nje brisal zemljevide. Vse pokrajine so izginile, le avstralske skale so ostale in se upirale času.

Vedno, ko je šel že kot odrasel mimo, se je ozrl nanjo. Pomežiknila mu je s svojimi okni in zdelo se mu je, da frčade nekoliko fantalinsko stojijo malo bolj postrani. Morda zato, ker so se časi tako naglo spreminjali. Daleč naokrog ni bilo tako lepe, zabavne in varne hiše. Hiše, na kateri so rasle zgodbe, hiše, v kateri je bilo kljub vlagi toplo.

»Tu ste živeli?« mu je nekoč rekel nekdo, ki se je peljal z njim in opazil, da namesto na cesto gleda vstran, proti rumeni hiši. »Kako je majhna!«

»Ni, velika je.«

»Pa ometana tudi že ni bila dolgo.«

»Če bi bila, bi bila taka kot vse druge. Brez zemljevidov.«

»Kakšnih zemljevidov neki? Same odrgnjene zaplate vidim.«

»Ne vidiš Uluruja? In Hudičevih frnikul?«

Sopotnik, ki je objadral tudi Avstralijo, je samo zabodeno gledal.

»Pa klobučkov na strehi, teh tudi ne vidiš? In prijaznih oken pa vedno odprtih vrat?«

Svetovni popotnik je molčal.

Pred hišo ni bilo več pisanega gartelca, na njenem podnožju so bile izvrtane luknje, s katerimi so najbrž sanirali vlago, ki jo je hiša vlekla iz reke. Morda jo je užejalo, ko pod njeno streho ni več nihče živel, ko pred njena vrata nihče več ni sadil rož. Tudi vodnjak na njeni levi so podrli, pa niti tam ni mogla več piti. Končno je sopotnik rekel: »Stara bajta. Ampak na imenitnem mestu. Na samem, pa vendar blizu. Če jo kupim, se mi bo splačalo.«

»Ja, potem se poroči in imel boš pravo gnezdo. Pod to streho se sreča počuti domače.«

Čez pol leta hiše ni bilo več. Vsa dolina je bila solzno gola, iz nje so odletele ptice in z drevja je odpadlo listje. Del sveta so pokosili z zarjavimi kosami in zložili v poširkane redí. Užalili so kos nekega življenja, čeprav hiša nikoli ni bila lastnina prebivajočih. Njena okna niso vedela, čigava so, njenim zidovom ni bilo mar, komu pripadajo, njeni strehi je bilo vseeno, komu daje zavetje. Kot sosedove georgine ali povešave murve ne vedo, da niso naše, zato vsemu sosodstvu na pladnju dneva ponujajo svojo lepoto. Hiše niso samo zravnali z zemljo, porušili so otroštvo, zgrabili so ga tako, kot je nekoč nek prostak zgrabil prestrašenega otroka. Namesto nekdanjega doma so tam stali avtomobili imenitnih znamk, zraven, bolj na levo, pa stavba vsiljivo vijolične barve, s katero je graditelj svetu kazal pomembnost in veličino, vrednote kapitalizma. Bajturina, kot bi jo narisal Andy Warhol.

Na strehi nove stavbe je bil velikanski napis z imenom podjetja, ki je zraslo namesto umrle rumene hiše: Uluru.

Barica Smole

CELO V ČRNI AFRIKI ZNAJO NAŠE PLESE

Piparov Frenk ni bil nikoli prav za politiko. V svojem dolgem življenju je pač živel sicer v eni vasi, a v različnih državah, se enkrat znašel bolje kot drugič, nikoli pa prav dobro. Kadar ni bil posebno pri denarju, je rad hodil kropit umrle, saj je bila navada, da so takrat bodisi na domu ali v mrliški vežici stregli pijačo, ki jo je še posebno ljubil. Pri tem ga ni nič motilo, če pokojnika ni poznal, običaji so pač običaji, in menil je, da je umrlega treba dostojno pospremiti na poslednjo pot. Dvignil je takrat kozarček proti krsti ali žari in potihoma momljal, vendar nihče nikoli ni razumel, kaj. Morda mu je bilo tudi zato dano tako dolgo živeti in hoditi na pogrebe, ker je vsakogar, če je le mogel, pospremil na oni svet. Pa ni hodil samo na pokopališča in v domove umrlih; v novi državi se je udeležil vsake predvolilne procesije, ne glede na to, ali se je z njenimi organizatorji strinjal ali ne. Predvolilni golaž je pač predvolilni golaž, temu ni kaj oporekati.

Nekoč je za prvi maj eden izmed politikov prišel na Debenec, a takrat so za obiskovalce skuhalo tako redek golaž, da je bil videti, kot bi si pes v njem nekaj opral. Delavka Metoda je bila navdušena, ko je govoril o enakih možnostih za vse. Takrat je bil še lepši kot nekaj let zatem, ko je segal po višjih funkcijah, vendar ni bil tako izklesan kot kasneje. Na tisti hribec se je pripeljal z velikim terenskim avtom in varnostniki. Metoda je komaj pritrinila do penzije, ker so fabriko zaprli, ampak spodbujena z mislimi vznesenega govornika je kasneje izšolala svojo hčer.

»A ni dobro povedal?« je rekla Frenku, ki je sedel na štoru zraven nje in ravno namakal zadnji kos kruha v čobodro, ki so ji rekli golaž in ki jo je dobil za sindikalni bon. Zamaknjeno je gledala govorca in že videla svojo hčer v beli zdravniški halji ali za sodniško mizo.

»Ja, kot Haile Selassie,« je s polnimi usti zamomljal ogovorjeni.

»Kakšen Selassie,« ga je mrko pogledala, »si se ga že nabral?«

»Hja, od česa pa? Ti si si jih nabrala, ko verjameš takimle. A ne veš, kako je govoril Selassie, nekdanji abesinski cesar, ko je prišel v Bohinj?« je komaj spravil skupaj Frenk in pri tem skozi redke zobe pljuval razmočene drobtine kruha.

Metoda je vstala s korenine hrasta, na kateri je sedela, medtem ko je poslušala čebljajočega, mladega govorca, ki so ga izza dreves budno pazili prav tako mladi stražarji s slušalkami v ušesih.

»Haile Selassie! Pa še kaj,« si je mislila in se pri tem nehote spomnila, da je ta etiopski cesar menda res nekoč obiskal bivšo državo. Samo, kaj

imata mladi govorec s prelepimi in resničnimi mislimi in tisti bradati cesar skupnega? Mogoče črno brado? Samo tale, ki je govoril tega dne tako lepo o enakih možnostih in pomenu izobrazbe, je nima, pa čisto, belo dušo ima, kot bi jo opral v najboljšem prašku. On vidi prihodnost slovenskih otrok, ki se morajo šolati ne glede na razmere svojih staršev, kajti znanje je edino, kar jih bo v novi državi pripeljalo do materialnega blagostanja in duhovnega bogastva, saj bodo od zdaj naprej nekaj veljali samo znanje in sposobnosti. Zato je dajala na stran vsak tolar, zato je hodila na sosedovo kmetijo okopavat krompir, zato je čistila stopnišča po svojem in sosednjih blokih ... Tale Frenk pa trobezlja o Selassiu! Črnem cesarju! Le kakšna primerjava!

Frenk pa je komaj čakal, da bodo spet volitve. Potem bodo tudi v bližnjih krajih gotovo organizirali kaj užitnega. Pa tega tokrat ni bilo obilo; ljudje so pili bolj na skrivaj, po domovih in zidanicah, pa tudi na prehrano so pazili; malo zaradi tega, ker preveč res ni dobro, malo pa zato, ker je bilo vsega manj. Ni bil ljubitelj piškotov in sokov, zato je tudi takrat, kadar je kakšen kandidat za funkcijo prišel kam blizu, samo obhodil prizorišče, ovohaval zrak, in če ni dišalo vsaj po pivu in čem mesnatem, jo je kar lepo pocviral.

Eden izmed kandidatov za visoko državno funkcijo se je še posebej pogosto pojavljal po najrazličnejših krajih naše prelepe dežele, prav tisti, ki ga je nekoč primerjal z etiopskim cesarjem. Sicer ni imel turban na služabnikov, ki bi ga hladili s pahljačami iz nojevega perja. Ko je govoril in delal, se je držal svojih že davno izrečenih načel: vsi ljudje imajo enake možnosti, le izkoristiti jih je treba. Zato se je postavni politik poskusil v različnih delih: zlagal je perilo, se udeleževal vaških športnih iger pa mesaril in kosil travo, bogve česa ni še počel. Ljudje so gledali in se čudili: no, pogledajte, kaj vse zna, pa pravijo nekateri, da tam na vrhu nihče nič ne dela. Najbolj vesele so bile delavke, ki so za nizko mzdo delale v eni od fabrik, saj se jim je pridružil pri malici in zaradi vročine celo slekel vrhnji del oblačil, da so videle njegovo lepo izklesano telesce. Resda je bil malo bolj prepoten kot drugi, ki so opravljali enaka dela, a kaj bi to; tako visokemu gostu pač ne moreš gledati pod potne kaplje. Nekateri godrnjači so menda ugibali, kako bi se obnesel kot zidar iz Bosne na štiridesetih stopinjah Celzija (in morda se tudi je, Frenk pač ni spremljal poteka predvolilne kampanje, če firbcev niso pogostili), pa tudi, kaj bi storil, če na koncu mukotrpnega dela ne bi dobil vsaj dela skromnega plačila, a to so že podrobnosti. A glej vraga: kandidat za svoje delo sploh ni zahteval plačila, pa tudi piva ni točil in niti ajmohta ni privoščil občestvu, ki je občudovalo njegovo delovno vnemo in zanos, ki je govoril: vsi smo enaki, delo je častno, tako bomo prišli iz težav.

Seveda Frenku še na misel ni prišlo, da bi šel gledat, kaj pridni možak počne. Naj se mu pridruži pri delu? Štirideset let je garal, pa naj bi

še zdaj? Že takrat je delal na pol zastonj, edino veselje mu je bilo, če je šel v tako imenovane počitniške kapacitete in tam na morskem zraku pljukkal svoj pirček. Pa tudi kondicije ni imel več takšne kot nabildani kandidat, vsi tisti zaboji, ki jih je nalagal na kamione, so mu skrivili hrbenico, hiša, ki si jo je sezidal, mu je nakopala artritis, skrbi za otroke so mu naredile gube, popita pijača pa trebuh. In tudi govoriti ni znal tako lepo kot oni, pa še pol zob mu je manjkalo, ker si ni mogel privoščiti nadomestnih; skratka, tudi če bi hotel tekmovati z njim, ni imel nobene možnosti. Niti napol enake ne, če bi sodili samo po zobeh.

Ravno tiste dni je bil pogreb Metodinega moža. Frenk se je skrbno umil, vendar črnine s svojih rok ni mogel sprati in bile so skoraj take, kot jih je imel pokojni etiopski cesar. Prevečkrat so nosile težke tovore, da bi iz gub na dlaneh in hrbtišču roke izginili ostanki težkega dela. Prevečkrat je vihtel kramp na solidarnostnih akcijah, ko so gradili vodovod pa kakšno cesto, ali progo, ali tovarniško počitniško naselje. Še na morje ni mogel več, ker so novi lastniki propadlih tovarn počitniške hišice pokupili za svoje obmorska letoviščarska bivališča. Morda bi mu slana voda razjedla sledi težkega dela, če bi še mogel tja.

Oblekel si je edino črno obleko, ki jo je imel. Robovi rokavov so bili že močno obrabljeni, mogoče zato, ker je žalujočim ostalim tolikokrat segel v roko. Ko je vstopil v mrliško vežico in ga je zajel zatohli vonj uvelih rož, je že imel na obrazu masko globoko užaloščenega sokrajana. Najprej je mirno in s sklenjenimi rokami postal pred steklom, za katerim je v krsti ležal Metodin mož. Preštel je vence, na hitro ocenil njihovo vrednost in zmnožil cene ter vzdihnil ob skupnem znesku, ki ga je tako dobil. »No, saj je bil vreden toliko,« je pomislil. Vzdihni so tako ali tako sodili na ta kraj in tisti, ki so ga opazovali, so v tem videli resnični izraz žalosti. Pa je bil tudi zares malo žalosten: še kar rad ga je imel, pokojnika, saj sta marsikatero merico zvrnila skupaj, pa tudi vodovod v Suhi krajini sta v mladinski delovni brigadi tam okrog leta osemdeset gradila skupaj. Potem je stopil k Metodi, ki jo je komaj prepoznal. Z žalobno uvito roko ji je stisnil roke in spreletel ga je mrliški srh, ko je začutil njihov hlad.

»Pa je dotrpel,« je rekel.

»Je,« je odvrnila Metoda.

»Dober je bil,« je dostavil.

»Bil,« je komaj slišno rekla vdova.

»Rak ali kap?« je nato nadaljeval Frenk.

»Kap,« je zašepetala Metoda in sklonila glavo, da je zagledal narastek njenih sivih las, ki ji je silil izpod preveč črne frizure.

»Še sreča,« je pristavil Frenk, ki je imel z žalujočimi dolgoletne izkušnje. Še vedno jo je držal za obe roki, kot bi jo hotel prikleniti na ta svet, ko da ne pusti, da bi šla za svojim dragim.

Metoda ga je skozi zadržane solze megleno pogledala, on pa se je že oziral, kje točijo pijačo. Žalujoči so imeli veliko sorodstvo, zato je

vedel, da bo tokrat vsega na pretek. Potem je naenkrat otrpnil, ko ga je vprašala: »Ti, kaj pa si mislil takrat, ko si rekel, da je tisti ko Haile Selassie?«

»Jaz?« je bil na videz začuden Frenk, čeravno se je natanko spominjal dogodka, saj je tistega prvega maja ostal lačen in žejen. Takrat pač ni bilo več vojaških kotlov in najbrž so stregli golaž, ki so ga stresli v krop iz pločevink.

»Ti, ti,« je vztrajala, »menda ne boš rekel, da se ne spomniš.«

Stisnila ga je v kot.

'Baba ima pa spomin,' si je mislil in iskal način, kako bi se izmuznil proti pladnjem, na katerih so se šibili kozarci žganja, viskija in likerjev. Zadišalo je tudi po kavi. Na mizi pri zidu so stali nakopičeni krožniki peciva. Vendar je tokrat Metoda poprijela njegove dlani, da iz ledenega stiska ni mogel nikamor.

»Šel bi ... kje imaš hčer ... menda je sodnica ... lepo, lepo ... « je šepnil, a ga je še kar držala. Njen oprijem je bil tako močan, da si tega nikoli ne bi mislil.

»Nikamor ne greš, dokler mi ne poveš,« je ukazala in solze v njenih očeh so kar naenkrat presahnile.

Želja, da bi prišel do pijače, je bila premočna, zato je rekel: »Stopiva ven, pa ti povem, če že hočeš.«

»O Selassiu?«

»Ja,« je rekel s suhimi usti, ona pa je že pomignila ženski pri vhodu, da mu je prinesla poln kozarec. Zvrnil ga je na hitrico, pa se mu je jezik razvezal.

»Se spomniš abesinskega cesarja?« ji je zašepetal na uho, da jo je od vonja po žganju skoraj odneslo.

»Spomnim. A ni bil etiopski?«

»To je eno in isto.«

»Bil je tu, to vem, a niso bili neuvrščeni?«

»Če ti praviš,« je zajecjal in kar sam z dlanjo povabil dekle, ki je pogrebce ponujalo kozarce, naj mu prinese še enega. »A veš, da je bil pri nas že leta 1935?«

»Zdaj pa pretiravaš. Neuvrščeni so bili šele potlej ...«

»To že, Selassie pa je bil pri nas že davno prej. No, v resnici takrat ni bil pravi Haile Selassie.«

»Kdo pa?«

»Legatov Tonček iz Lesc.«

»Ta da je bil cesar?« se je začudila Metoda.

»Bil, za en dan. V Bohinj so Leščani poslali telegram, da jih obišče sam presvitli cesar Abesinije Haile Selassie in naj ga slovesno sprejmejo na postaji.«

»Pa so ga?«

»O, seveda. Cesarji si to zaslužijo, ne? Spregovoril je Bohinjcem že skozi okno na vlaku.«

»Pa so ga razumeli?«

»Bil je črn, imel je turban, belo ogrinjalo, dolgo črno brado in pre-
vajalca s seboj. Tolmačil je Kavčkov Joža, ki je bil eden glavnih pri
potegavščini.«

»In kaj jim je cesar povedal?«

»I, kaj bi jim! Da je njihov kraj lepši kot Bled, pa da tu živijo dobri
ljudje. Lepota in dobrotta odpirata vsa vrata.«

Metoda je tudi sama vzela šilce s pladnja, ki so ga nosili naokrog.

»Pa so mu verjeli?«

»Kaj mu ne bi. Slovensko ni govoril, črn je bil, brzojavko je poslal in
rožice jim je sadil. Zapeli so mu Po jezeru bliz Triglava pa belega konja
so mu podarili ...«

»Lažeš, da se kadi,« je zapihala Metoda.

»Saj, meni ne verjameš, tistemu na Debencu pa si.«

Metoda je naredila še en požirek močnega, prav potrebovala ga je.
Da se takle spomni, kaj je nekdo govoril pred mnogimi leti, in tudi,
da mu je ona verjela ... Je že poskusila, kako enake možnosti so ji bile
dane.

»Vse je zapisano o tistem hecu v Bohinju, če mi ne verjameš,« je pri-
bil Frenk.

»Pa tudi če je, kaj imata skupnega tisti cesar in ta naš kandidat?«

Frenk se je počohal za ušesom. Vprašanje je bilo malce pretežko zanj.
Morda bi ji znal odgovoriti, vendar bi trajalo predolgo, iz mrliške ve-
žice pa je omamno dišalo. Upal je, da bodo dolgo bedeli pri pokojnem
in da jih bo lahko tolažil. Zdaj sicer ni bilo več kot včasih, ko so dolge
noči bedeli pri mrliču, se šli rihtarja bit, pa opravljali vsako krilo v vasi,
nekaj pa je vendarle ostalo.

»Hm. Tisti cesar, to je Tonček, je preveč zagreto plesal polko.«

»Kakšno zvezo pa ima to?«

»Ne vem, če jo sploh ima,« je že podvomil Frenk v svojo pripoved,
»ampak rekli so: Poglej celo v črni Afriki znajo naše ples.«

»In?«

»No, celo v črni Afriki imajo mogoče vsi enake možnosti,« je skušal
končati svojo razlago Frenk, »pri plesu pa sploh.«

»Kaj me briga Afrika!« je bila jezna Metoda in si zatlačila črno ob-
robljen robec za rokav ter odvihrala v mrliško vežico sprejemati vedno
večjo množico žalovalcev.

Frenk je sedel na zidec pred stranski vhod, obrobljen s prinesenimi
zavoji sveč, se naslonil na svoje zgarane dlani in zakinkal. Sanjalo se
mu je, da je politiku, ki je med svojo kampanjo opravljaj najtežja dela
na našem podeželju in po mestih, odpadla brada. Potem so vsi videli,
da v resnici ni abesinski cesar. Čudno je bilo samo, da tudi Legatov
Tonček ni bil.

Zdravko Kecman

UTRINKI*

Prevedla Barica Smole

JEDILNIK

Vstopil sem v neko restavracijo in sedel za jedilno mizo. V tem lokalu sem bil prvič, čeprav je v mojem domačem mestu. Mislim, da je bilo okoli opoldneva in moralo bi biti vse polno gostov. Vendar je bila restavracija čisto prazna. Kljub temu je takoj prišel k meni natakar. Bil je zelo urejen. Nosil je natakarsko obleko, frak s trakom, tudi držo je imel natakarsko, skratka, bil je posloven. Pogledal sem njegov obraz in v njegovih očeh prepoznal, da ga skrbi zame, kot da ga je strah, da bom vstal in odšel. Na njem je bilo nekaj, kar si nisem mogel razložiti, a nisem mogel uganiti, kaj bi to bilo.

Zaprosil sem, naj mi prinese jedilni list, in dal mi ga je. Nosil ga je s seboj, držal ga je za hrbtom. Prelistaval sem debele liste, vpete med platinice. Izbiral sem jed, ki bi mi v tem trenutku najbolj teknila. Vse do tedaj nisem niti opazil, da sedim v ribji restavraciji. Ponujali so najrazličnejše ribe. Naenkrat sem si predstavljal, da sem v nekakšni reki ali v morju. Povsod okrog mene so bile ribe. Natakar je bil zelo potrpežljiv in naenkrat me je to začelo motiti. Na nekaj sem pomislil, pa sam nisem vedel, na kaj. Na primer, da sem jaz sam nekakšen ulov. Vsaj tako se mi je zazdelo, ko sem ga ošinil z očmi, preden sem se odločil. Potem sem le izbral in s prstom pokazal na jegulje. Še sam ne vem, zakaj sem se odločil ravno zanje. Morda zato, ker so bile podobne kačam na gorgonini² glavi. Od vseh glav, kar si jih sploh lahko predstavljam, me je ta najbolj očarala.

* Zdravko Kecman je pisatelj iz Bosne in Hercegovine, iz Republike srbske. Končal je študij srbskega in hrvaškega jezika, književnosti in bibliotekarstva na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Kot vsestranski ustvarjalec objavlja poezijo, prozo, književne kritike in esejistiko. Prevaja iz slovenščine in ruščine. Kot navdušen planinec dogajanje svojih del pogosto umešča na Bovško, v Furlanijo in Trento. Vsako leto obišče naše Julijce. Izdal je devet knjig poezije, šest romanov (eden izmed njih je *Scabiosa Trenta*) ter dve zbirki kratkih zgodb. V srbsčino je prevedel mnogo del slovenskih pesnikov in pisateljev, pa tudi njegova dela so prevedena v številne jezike in uvrščena v antologije. Je založnik in urednik ter ustanovitelj več literarnih revij. Za literarno delo je prejel več pomembnih nagrad. Leta 2009 je bil pobudnik in urednik ter prevajalec (ob Marjanci Kočever) dvojezične zbirke srbskih in slovenskih pesnikov *Kovček z dvojnimi dnom/Kovček sa duplim dnom*, letos pa je enako organizatorsko, prevajalsko (pa tudi avtorsko) vlogo odigral pri prozni zbirki *Ključ za dve ključavnici/Ključ za dvije brave*, ki so jo v Banjaluki predstavili 27. septembra. Tam Kecman tudi živi in dela. *Utrinki* so naslov, ki ga je tokratna prevajalka dala šopku njegovih zgodb.

² Gorgona: v grški mitologiji vsako od treh ženskih bitij s kačami namesto las in s pogledom, ob katerem človek okamni; najbolj znana je Meduza, ki jo je kasneje ubil Perzej.

Natakar je nemudoma odšel in se malo kasneje vrnil. Na mizo je predme položil kar velik krožnik z jeguljami. Vendar me je obšla groza: na krožniku so bile žive jegulje! Takoj nato mi je ponudil nož, vilice in tolkač. Vedel sem, kaj hoče; želel je, da se takoj lotim dela. Ubil naj bi drugo za drugo in jih takoj pojedel. Stal je poleg, da bi nadzoroval, ali bo vse tako, kot je treba.

Razmišljal sem, da bi pobegnil. Vendar je imel natakar v rokah prav tak pribor, kot mi ga je prinesel, in videti je bilo, da bi ga uporabil. Ozrl sem se po jedilnici, a kot nalašč ni bilo nikjer nikogar.

»Jej!« mi je ukazal natakar.

»Nočem jesti,« sem rekel sam pri sebi. Vendar me je bilo tako strah, da sem zgrabil vilice in nož.

Tedaj se je začel moj boj z gorgonino glavo na krožniku.

Kaj pa natakar? Ta me samo opazuje.

NJEGOV OBRAZ

Peter Lambus, ki je stanoval na Bulevarju št. 16, v isti stanovanjski četrti kot jaz, je tako glasno smrčal med spanjem, da njegov sosed, ki se je prav tako pisal Peter Lambus, tega ni mogel več prenašati.

Prvi Peter Lambus je smrčal že prej, vendar je oni drugi to nekako prenašal ali ga pa sploh ni slišal. To je bilo odvisno od tega, na katero stran se je obrnil v postelji.

Vendar pa je tistega dne, ko je svojo posteljo premaknil v drugo sobo, natančneje v njen skrajni kot, sosedovo smrčanje bilo slišati tako glasno, da je čutil, kako se pod smrčačem trese postelja.

Drugi Peter Lambus tega ni mogel več prenašati. Le kdo bi? Začel je tolči po zidu, ki ju je ločil; tolkel je močno, vendar ga to sploh ni bolelo. Bil je seveda zelo jezen. Začel je kričati proti sosedovemu zidu, vendar mu je ta preprečeval, da bi šel k nemogočemu sosеду, čigar smrčanja ni bilo mogoče prenašati, in ga vrgel iz postelje. Prav nesramno ga je žalil, to bi pomislil vsakdo, če bi te žalitve slišal.

Ko je pomislil, da je dovolj, je prenehal.

Potem je stopil pred veliko sobno ogledalo.

Osuplo je uzrl tistega na drugi strani.

KVARTOPIRKE

Vse mesto jih je poznalo. Bile so strastne kvartopirke. Dve sta bili nuni iz bližnjega samostana, dve pa samski ženski pri štiridesetih. Pravili so jim stare device. Tako zagrelih kvartopirk ni bilo ne v mestu

ne v njegovi okolici, celo v vsej državi ne. Hodile so v mestno pivnico, vedno sedle za svojo mizo, ki je bila bodisi rezervirana ali zakupljena, in kartale. Igra v takšni zasedbi je postala sinonim za igro v četvero. Nihče se jim ni nikoli približal, pa tudi mogel se jim ni, čeprav ni bilo nikakršnega pravila za to. Vendar je bilo videti, da to nikomur ne pride niti na misel. Sploh pa so v pivnico hodili le stalni gostje; nekateri so se v njej celo postarali.

Ko je bilo že kasno popoldne, sta najprej vstali nuni in odšli. Pravili so, da zahajata tja, kamor ne bi smeli. Tja, kamor hodijo neporočene ženske. In da so si med sabo zamenjale vloge. To je pomenilo, da so legale v tuje postelje.

Kako so se srečale in čemu so se družile, ni vedel nihče. Vendar je ravno to vprašanje vznemirjalo marsikoga, čeprav ga nihče ni nikoli izgovoril.

Vendar je bilo opaziti tudi nekaj povsem drugega: to, da so takrat, ko so vstajale, s svojih oblačil stresale postan prah, ki se je na njih nabiral že dolga leta.

Vsi so čutili, kako je ta prah legal na tla.

DOLGČAS

Zidovi vojašnic so neprebojni, postavljeni pa so tudi zato, da prek njih ne more nihče pobegniti. Znotraj njih so posebni občutki. Eden izmed njih je dolgčas, ko se čas vleče kot jara kača. Najbolj je to opaziti ob nedeljah, pa tudi ob drugih dneh. Vojaki so tedaj prepuščeni sami sebi. Nekateri sedijo na posteljah, drugi poležavajo in zdi se, da jih nič ne zanima: ne, kaj je bilo včeraj, niti kaj bo naslednjega dne. Niti to ne, kaj bo kadar koli že. Kdaj pa kdaj se najde kdo, ki hodi po dvorišču vojašnice, kot bi se bil izgubil. Če bi le mogli, bi prav vsi za vedno zapustili ta kraj in se ne bi nikoli več vrnili. Niti zaradi tega ne, da bi se spomnili, kje so nekoč bili. Nekoč sem bil med njimi tudi jaz. Kot tudi nekateri drugi, sem tudi jaz držal roke v žepih, saj nisem vedel, kam bi z njimi.

Nekateri so se ukvarjali s tako nepomembnimi stvarmi, da je to druge samo še bolj dolgočasilo. Sedeli so na posteljah in si šivali gumbe, in to tako počasi, kot bi s tem hoteli odriniti nekaj, kar jih čaka naslednjega dne. Iгла in sukanec sta se jim bliskala med prsti, kot da bodo s tem rešili svet pred vsem, kar ga moti. Nekateri so šli celo tako daleč, da so pulili dlačice iz odej in jih neprestano, v nedogled, spletali.

Vendar je ta nedogled vse manj viden.

LUKA

Luka je bil znana oseba iz romana, ki so ga brali vsi ljubitelji književnosti. Dobro se je razumel z vsemi drugimi osebami v romanu. Ne, nikomur od njih ni nikoli rekel kaj, kar bi povzročilo prepir. Nikoli ni nikogar ozmerjal, bog ne daj. Tako so bili vsi zadovoljni. Prav tako, kot so bili vsi zadovoljni v majhnem mestu B-cu. To je kraj v Julijcih. Potem se je zgodilo nekaj, zaradi česar je v romanu nastala praznina. Bila je v resnici še mnogo več, bila je RAZPOKA: Luka je preprosto odšel iz romana in nihče ni vedel, kam. Ni ga bilo niti na Trgu sv. Petra, ko je papež tam imel vsakoletno mašo. Kaj šele, da bi šel na kakšno manjšo zabavo, pa naj je bila kjer koli! Nihče ni izvedel, da je Luka preživljal dan za dnevom v že omenjenem mestu B. in tam kartal z ljudmi, ki jih ni poznal, pa tudi oni niso poznali njega. Pa poglejte: še vedno karta in prav nič mu ni mar za tiste, ki ga čakajo.

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, koncert Od godbe do orkestra Pihalnega orkestra Krka. Kulturni center Janeza Trdine, 23. junij 2012, fotografija.

Prvo letalo nad Belo krajino – zračna obramba v zaledju soške fronte

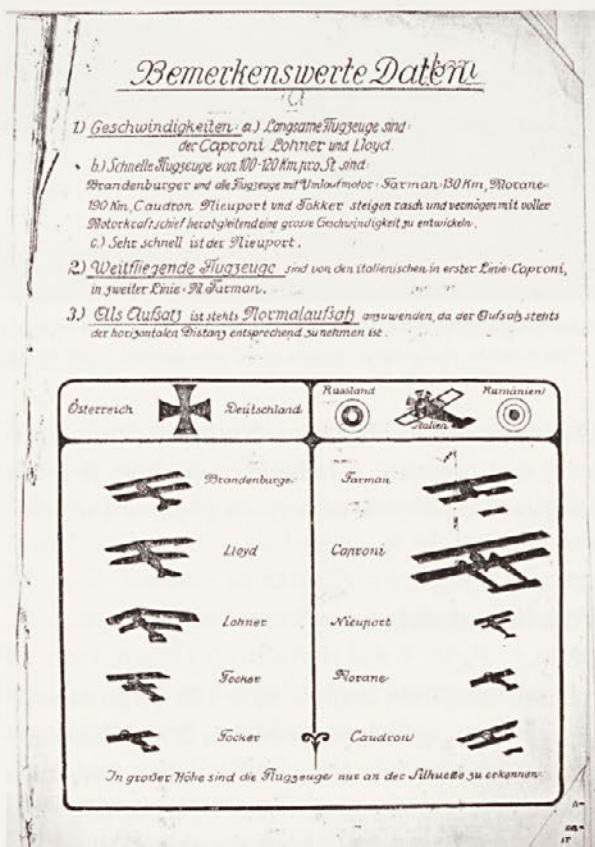
Dolenjske novice so poročale, da so prebivalci Adlešičev 24. junija 1918, ob približno 11. uri dopoldne, videli letalo, ki je priletelo s Hrvaške. Omenjeni časniki je še poročal, da naj bi priletelo iz smeri Karlovca in bilo namenjeno proti Črnomlju ter potem čez Gorjance. Letalo je izjemno visoko, da so ga prebivalci komaj opazili. Prelet letala je naznanjalo nenavadno in hudo ropotanje v zraku.¹ Za večino Belokranjcev je bilo to zelo verjetno prvo letalo, ki so ga videli na lastne oči. Drobni dogodek nad nebom Bele krajine, ki zagotovo ni imel velikega vpliva na življenje Belokranjcev, je pa imel globlje posledice v zunanje-politični situaciji Avstro-Ogrske. Dogodek je tudi povod, da izvemo več o vzpostavitvi zračne obrambe v zaledju soške fronte, ki je bila aktivna tudi na Dolenjskem.

Polet italijanskih letal

24. junija 1918 so med 7.05 in 7.15 iz Padove poleteli letalci Vincenzo Contratti, Giuseppe Sarti in Antonio Locatelli v letalih *Ansaldo S. V. A.* iz 87. *squadriglie*. Njihov prvi cilj je bila Ljubljana, ki so jo preleteli približno ob 9. uri zjutraj. Prvi dve letali sta se nato obrnili proti Padovi, kjer sta pristali ob 10.50. Locatelli pa se je obrnil proti Celju in nato letel do Zagreba. Vračal se je preko Karlovca (na tem mestu gre verjeti, da so ga videli prebivalci Adlešičev in Bele krajine), Reke in Trsta ter se ob 13.05 vrnil v Padovo.² Italijanski letalci so nad Ljubljano in Zagrebom odmetavali propagandne

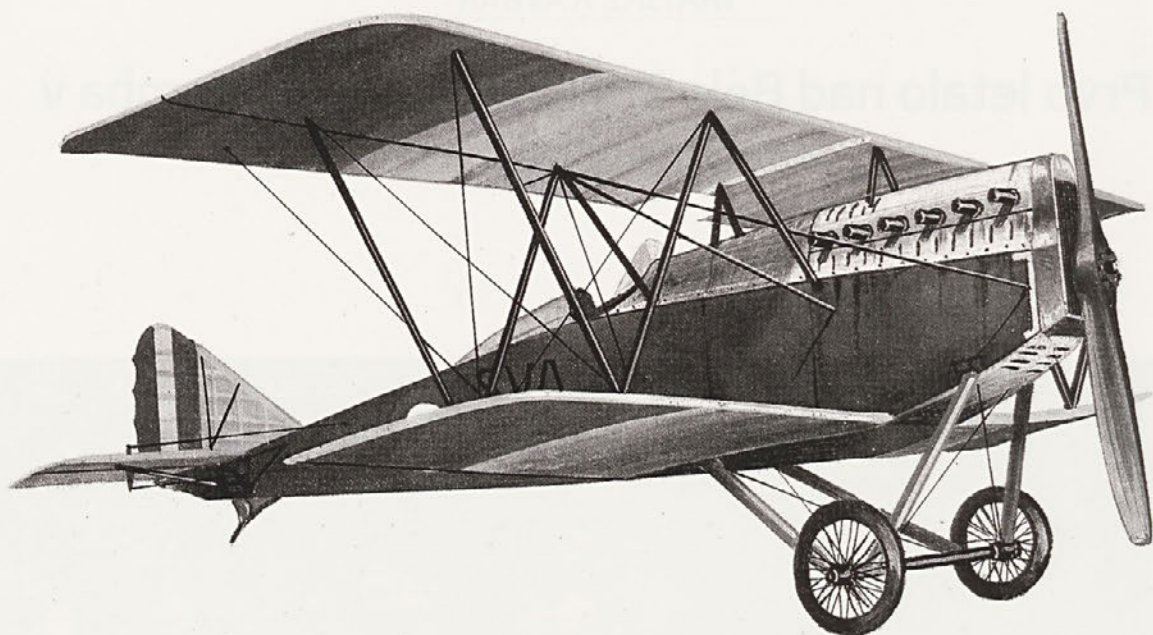
¹ Dolenjske novice, 4. julij 1918, 3.

² Locatelli je v skoraj šestih urah poleta opravil približno 900 km dolgo pot. Dolžina poleta je za tedanji čas impresivna. Podatke mi je Paolo Varriale posredoval iz arhiva italijanskih letalskih sil, fond Prima Guerra Mondiale, 87. Squadriglia, Attività Aerea, 25. junij 1918.

Letak z upodobljenimi silhuetami in oznakami avstro-ogrskih ter nasprotnikovih letal. (Arhiv Republike Slovenije, fond 252, t. e. 3.)

lističe z različno vsebino, od sporočil o italijanski zmagi v avstro-ogrski piaski ofenzivi oziroma *Battaglie del Solstizio* do jugoslovanske propagande in pozivov Jugoslovanskega odbora s podpisom dr. Trumbića. Odmetavanje lističev je pustilo politične posledice znotraj slovenske in s tem tudi avstro-ogrške politike, kar so z zamikom zaznali tudi v Italiji. Na podlagi tehničnih dosegov in propagandnega uspeha je italijanska stran dobila spodbudo za naslednjo akcijo – znan avgustovski polet skupine letalcev pod vodstvom pesnika Gabriela

Italijansko izvidniško letalo Ansaldo S. V. A. 5. Tako letalo je junija 1918 preletelo Adlešiče in Belo krajino. (Angelucci, Enzo, *The Rand McNally encyclopedia of military aircraft: 1914 to the present*, (New York, 1990), 86.)

D'Annunzia nad Dunajem. Ker so neovirano poleteli nad prestolnico tedanje monarhije, je imela Italija s tem poletom še večji propagandni uspeh.³

Vojaško letalstvo

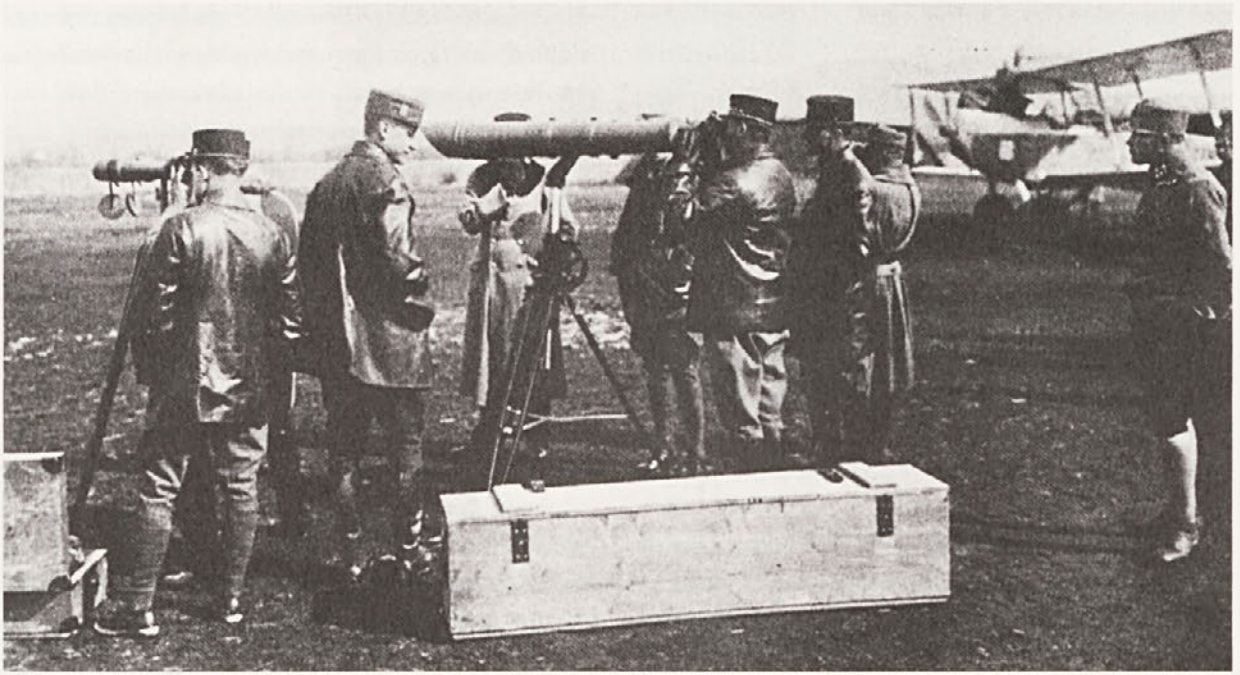
Letalo nad Belo krajino, ki je bila od frontne linije ob Piavi oddaljena približno 200 kilometrov zračne črte, je dokaz vse večje veljave vojaškega letalstva v prvi svetovni vojni. Kot posledica vse bolj aktivnih letalskih sil se je v vsej Evropi oblikovala protiletalska obramba. Tako so protiletalsko obrambo vzpostavili v vseh večjih mestih od Londona, Pariza do Dunaja, Ljubljane in Maribora.

Uporaba vojaškega letalstva je s prvo svetovno vojno prešla v funkcionalno rabo. Sprva se je razvila opazovalna naloga letalstva, kjer sta pilot in opazovalec svoje nadrejene zalagala z informacijami. Letalsko opazovanje je s tem učinkovito prevzelo naloge, ki so jih do takrat opravljale ko-

njeniške enote. Posledično se je razvilo lovsko in bombniško letalstvo. Vse tri zvrsti vojaškega letalstva so se sočasno vse bolj razvijale in se z vse bolj dovršenimi tehničnimi rešitvami tudi vse bolj specializirale. Lovska letala so postajala vse lažja, z močnejšim motorjem in natančnejšimi ter lažjimi strojnici, ki so z veliko kadenco lažje zadele nasprotnikovo letalo ter obranila zračni prostor. Bombniška letala pa so postajala vse lažja, močnejša in zmogljivejša, da so imela dovolj velik doimet in zmožnost prenesti smrtonosni tovor nad nasprotnika. Koncepti bombniškega letalstva so bili glede na cilje taktični in strateški.⁴ Vse vpletene strani so uporabljale strateško bombardiranje predvsem za zastraševanje civilnega prebivalstva. Seveda je bilo to odvisno od tehničnih sposobnosti letal in izvedbe letalcev v posameznih letalskih enotah. Sorazmerno z vse večjo uporabo letal je tudi protiletalska obramba postajala vse kompleksnejša in je obsegala organiziranost protiletalskih topov, sistem letalskih opazovalnic na fronti in v zaledju, letalske opazovalnice v mestih, nastanitvev

³ *Marburger Zeitung*, 25. junij 1918, 3; Achille Rastelli, *I Bombardamenti sulle Città*, v: *La grande guerra aerea*, ur.: Paolo Ferrari, (Vicenza, 1994), 221 in 248. Mark Cornwall, *The Undermining of Austro Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, (London, 2000), 265 – 267.

⁴ Matjaž Ravbar, *Austro-ogrsko letalstvo na soški fronti 1915 – 1917: Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte*, Univerza v Ljubljani, 2011, 41 – 43, (v nadaljevanju: Ravbar).

Avstro-ogrski letalci z daljnogledi opazujejo nebo in morebitna italijanska letala. (Peter, Ernst. *Die k.u.k. Luftschiiffer – und Fliegertruppe Österreich – Ungarns 1794 – 1919* (Stuttgart, 1981), 215.)

lovskih enot v bližino strateških mest ter tudi obveščanje civilnega prebivalstva.

V času prve svetovne vojne se je v nevarnosti znašlo tudi zaledje soške fronte. Tako je italijansko letalstvo neprestano bombardiralo Trst, Pulj, Gorico, Reko, občasno Ljubljano, Idrijo in Koroško Belo, v zadnjem letu vojne pa so opravili tudi polete nad Zagrebom, Mariborom in Dunajem.

Izgradnja protiletalske obrambe

Kot odgovor na nevarnost iz zraka so v okviru avstro-ogrskega letalstva začeli organizirati sistem protiletalske obrambe, pri čemer pa je šlo v veliki meri za improvizacijo. Leta 1914 so bile sprva ogrožene enote na fronti. Vojne delavnice so začele izdelovati lesene lafete za 8-centimetrške poljske topove *M. 14*. S temi podstavki so bili topovi zasidrani v zemljo, s cevjo pa uperjeni v nebo. Učinek baterij protiletalskih topov ni bil velik, saj je bilo pri teh mnogo organizacijskih in tehničnih težav. Organizacijsko so bili protiletalski topovi dodani kot 5. ali 6. enota k topniškemu polku. Njihove tehnične težave pa so bile predvsem posledica dejstva, da ti topovi niso bili namenjeni streljanju na

letala. Namreč, njihovi izstrelki so bili dokaj počasni in omejeni v dosegu.

Leta 1915 so jih izpopolnili s tem, da so jih postavili na betonske podstavke in jih označili kot *M. 14/R*. Sočasno so združili lafeto gorskega topa *M. 8* in cev 8-centimetrškega poljskega topa *M. 5* ter novi model poimenovali kot *8 cm M. 5* protiletalski top. S tem modelom je avstro-ogrška vojska dobila prvi resnično uporaben protiletalski top. Do pomladi 1916 je bilo v okviru avstro-ogrške vojske ustanovljenih že 33 protiletalskih enot s skupaj 180 topovi.⁵ Leta 1917 so iz Nemčije kupili tudi vozila z 8-centimetrskim protiletalskim topom, sistem Ehrhardt. Premičnost in hitra kadenca pa sta postavljalorožje med boljše v prvi svetovni vojni.⁶ Do konca leta 1918 pa so imeli v arzenalu že več kot 800 topov, s katerimi so varovali tudi pomembna industrijska središča in zaledna vojaška skladišča.⁷

⁵ Erwin Pitsch, *Italiens griff über die Alpen: Die Fliegerangriffe auf Wien and Tirol im 1. Weltkrieg* (Wien, 1995), (v nadaljevanju: Pitsch), 24 – 27.

⁶ Ernst Peter, *Die k.u.k. Luftschiiffer – und Fliegertruppe Österreich – Ungarns 1794 – 1919* (Stuttgart, 1981), (v nadaljevanju Peter), 191.

⁷ Pitsch, 24 – 27 in 95.

Premični 8-centimetrski protiletalski top sistema Ehrhardt na soški fronti. (Pokrajinski arhiv Nova Gorica, fototeka, album 203-1, 38.)

Ti ukrepi pa niso veljali zgolj za frontne, temveč tudi za zaledne enote. Protiletalska obramba se je s tem in po potrebi širila tudi na zaledje. K temu pa je treba dodati, da je bilo delovanje lovskih letalskih enot vedno v popolni domeni cesarsko-kraljevih letalskih sil – *Luftfahrtruppen*. V nasprotju z drugimi segmenti protiletalske obrambe, kjer so morala sodelovati tudi vojaška poveljstva oziroma zaledne »civilne« instance.

Stotnik Alexander Löhr¹⁰ je bil v cesarsko-kraljevih letalskih silah zadolžen za oblikovanje konkretnjših protiletalskih ukrepov. Marca 1916 so vpeljali prve ukrepe, ki so obsegali tudi alarmiranje, letalsko sporočanje, opozarjanje civilnega prebivalstva itd.¹¹

Julija 1916 je Vrhovno poveljstvo in Vojno ministrstvo ukazalo zgraditi sistem opazovalne linije, s čimer bi približujoča letala pravočasno opazili in obvestili njihov položaj. Ukaz je obsegal tudi vzpostavitev in razporeditev lovskih enot na primerna mesta v zaledju ter vzpostavitev vodov protiletalskega topništva ob večjih vojaških in gospodarskih objektih ter skladiščih. Za personalno in materialno popolnitev teh enot so bile zadolžene cesarsko-kraljeve letalske sile oziroma nadomestne letalske enote – *Fliegerersatzkompanien* in letal-

ski arzenal – *Fliegerarsenal*. Zaradi pomanjkanja izkušenj so se avstro-ogrske oblasti naslonile na nemški princip protiletalske obrambe.¹² Julija so vzpostavile opazovalni sistem dvojne linije, ki se je raztezal od istrskih vrhov do Alp. Sistem so gradili skozi vse leto 1916. Sprva so vzpostavili sistem opazovalnic na liniji Spittal – Šentjakob v Rožu – Žihpolje – Borovlje – Radlje ob Dravi ter Kranj – Poljane – Vrhnika – Pivka – Ilirska Bistrica. Zaradi pomanjkanja osebja in neugodnega terena pa lokacija v Poljanah ni operativno delovala.¹³ Ob koncu leta so cesarsko-kraljeve letalske sile ta sistem še izpopolnile in ustanovili so letalske opazovalnice – *Flugwache*, ki so pošiljale podatke do letalskih opazovalnih postaj – *Flugnachrichtenstelle* in te naprej do letalsko opazovalnih central – *Flugnachrichtenzentrale*. Prva linija letalskih opazovalnic je potekala v alpskem sredogorju v zaledju soške fronte. Letalska opazovalna postaja je bila nastanjena v Škofji Loki. Druga linija pa na liniji Neumarkt – Črešnjevce (pri Vojniku) z dvema postajama v Judenburgu in Mariboru. Centrala za obe liniji pa je bila v Brucku na Muri.¹⁴ Ritmojster Hutter, poveljnik vojaškega poveljstva v Gradcu, je bil prav tako poveljnik letalskoopazovalne centrale. Tako je bila centrala podrejena vojaškemu poveljstvu v Gradcu, vendar je bila v strokovno tehničnem pogledu podrejena poveljstvu letalskih sil. V primeru letalskega napada na zaledje se je informacija širila preko te mreže in za obrambo so aktivirali nadomestne letalske enote v Thalerhofu, Dunajskem Novem mestu, Fischamendu, Parnsdorfu, Asperru, Strasshofu.¹⁵

Cesarsko-kraljeve letalske sile so načrtovale tudi vzpostavitev protiletalskih strojničnih oddelkov, ki bi varovali mesta, a leta 1916 še ni prišlo do njihovega oblikovanja. Tako je bila protiletalska obramba leta 1916 omejena zgolj na pravočasno alarmiranje in obveščanje večjih mest v zaledju. Delovanje tega segmenta obrambe pa je bilo zaradi novosti tudi oteženo, saj ni bilo izdelanih za-

⁸ Reinhard Karl Boromäus Desoye, *Die k.u.k. Luftfahrtruppe: Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912-1918* (Universität Wien, 1999), (v nadaljevanju: Desoye), 168.

⁹ Pitsch, 33-34.

¹⁰ Löhr je znan po podpisu delne kapitulacije nemške armadne skupine E v Topolšici maja 1945 in po bombardiranju Beograda leta 1941, za kar je bil po vojni tudi usmrčen.

¹¹ Pitsch, 37.

¹² Pitsch, 35-36; Desoye, 168.

¹³ Pitsch, 42.

¹⁴ Pitsch, 154; Wilhelm Möller, *Der Heimatluftschutz Österreich-Ungarns im Weltkrieg*, v: *Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen*, zv. 7-10, 1928, (v nadaljevanju: Möller), 667. Liniji sta bili vzpostavljeni po nemškem vzoru.

¹⁵ Pitsch, 38.

konskih podlag in s tem je bilo povezano tudi financiranje. Vojno ministrstvo je del stroškov hotelo prenesti na lokalno skupnost oziroma na mestne proračune, čemur pa so se razumljivo lokalne oblasti upirale.¹⁶

1. januarja 1917 je Vojno ministrstvo ustanovilo Poveljstvo protiletalske obrambe v zaledju s sedežem na Dunaju, ki je prevzelo vodenje in koordiniranje ukrepov za protiletalsko obrambo. Tako je avstro-ogrska obramba stopala v korak s časom, saj so tudi druge udeleženske vojne ob vse večji nevarnosti letalskih napadov na zaledje poenotile vodenje in dale velik poudarek organiziranju in pomenu protiletalske obrambe. Poveljstvo je delovalo s petimi območnimi poveljstvi, ki so v primeru letalskega napada aktivirala zaledne letalske enote. Vzpostavili so tudi tri letalskoopazovalne centrale, 14 letalskih opazovalnih postaj in več kot 100 letalskih opazovalnic.¹⁷

Leta 1917 so mrežo razširili tudi proti severu na vrhove Mallnitz, Tamweg, Frauenalpe, Payerhöhe, Weisberg. Proti jugu so ustanovili letalsko glavno opazovalnico pri Puščavi pri Mariboru – *Flughauptwache* – z opazovalnicami na vrhovih ob Dravi: Kasparstein, Jankovec, Kapunar, Seršen in pri Šmartnem na Pohorju. V Mariboru pa so ustanovili letalsko opazovalno postajo, kamor so se stekale informacije iz glavne opazovalnice pri Puščavi in iz opazovalnic pri Črešnjevcu (pri Vojniku), iz Würzberga pri Lučanah, s Plačskega vrha ter z Meljskega hriba.¹⁸

Zatem so ustanovili tudi letalsko opazovalno postajo v Celju z opazovalnicami pri Breznu, Vojniku, nad Liscami, Tolstem vrhu in Strmcu (pri Podkrajju). Vse te so bile med seboj telefonsko neposredno povezane. Poleg navedenih sta pod celjsko postajo spadali še opazovalnici na novomeški Trški gori in Gorjancih, ki sta bili z njo povezani preko civilne telegrafske povezave Novo mesto – Ljubljana – Celje. Ob pripravah na 12. soško bitko je opazovanje in povezavo s opazovalnicama na

Trški gori in Gorjancih prevzelo nemško vrhovno poveljstvo.

Leta 1917 se je mreža protiletalskih opazovalnic širila in krepila z »usposobljenim« kadrom. Poglavitni problem je predstavljalo ravno minimalno usposobljeni kader, saj v monarhiji ni bilo organiziranega šolanja za opazovalce, telegrafiste in poveljnike opazovalnic.¹⁹ Pri usposabljanju in izobraževanju lastnega kadra so se avstro-ogrske oblasti verjetno zgledovale po Nemcih.²⁰ Junija 1917 so sicer izdali ukaz in navodila za častnike, ki so delovali v sistemu protiletalske obrambe. A postavlja se vprašanje, v kolikšni meri so jih izpolnjevali.²¹ Jeseni so v Gradcu za te častnike pripravili tečaj protiletalske obrambe, ki je bil sestavljen iz teoretičnih predavanj in ogleda letal, namenjenih obrambi, na letališču Thalerhof. S tovrstnimi tečaji se je raven usposobljenosti častnikov dvignila in s tem tudi učinkovitost delovanja protiletalske obrambe.²²

K protiletalski obrambi so spadala tudi pravila o preletih letal, da ne bi prišlo do nesporazumov in zamenjav za nasprotnikova letala. Na podlagi teh je bil – brez vnaprejšnjega telefonskega ali telegrafskega sporočila graškemu Vojnemu poveljstvu – prepovedan vsak let zahodno od črte Semmering – Hartberg – Fürstenfeld. Povsem zaprt pa je bil zračni prostor v dolini reke Murice in zgornje Mure do Brucka na Muri ter tudi območja mest Gradec in Maribor.²³

Reorganizacijo protiletalske obrambe so izvršili skladno z reorganizacijo celotnega letalstva. Nadvojvoda Jožef Ferdinand je bil 8. julija 1917 imenovan za generalnega inšpektorja letalskih oboroženih sil – *Generalinspektor der k.u.k. Luftstreitkräfte*, neposredno pa podrejen Vrhovnemu poveljstvu. Z ustanovitvijo generalnega inšpektorata je letalstvo v monarhiji dobilo priznanje za pomembnost kot posebna vrsta vojske. Inšpektor je prevzel vodenje vseh letalskih enot v monarhiji –

¹⁹ Desoye, 169.

²⁰ Več o tem v Gerald Penz, *Pilotenausbildung der k.u.k. Armee in Deutschland*, v: *ÖFH Nachrichten*, 1/11, 4 – 12.

²¹ Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, fascikel 136. 3, (v nadaljevanju: PAM, MOM), Lfa.Dienst, stationsweise Vorsorgen, Präs Nr. 13173, 10. junij 1917.

²² PAM, MOM, f. 136. 3, Program, 6.10.1917.

²³ PAM, MOM, f. 136. 3, *Eigene Überlandflüge*, Präs. No. 25431/GO, 12. oktober 1917.

¹⁶ Pitsch, 39; Möller, 668.

¹⁷ Desoye, priloga 30. 2, 2. 2. 4., 282.

¹⁸ Moštvo je bilo po formaciji sledeče: na opazovalnicah 1 podčastnik in 6 vojakov; na letalskih postajah in glavni opazovalnici 1 častnik, 2 podčastnika in 7 vojakov. Pitsch, 155 – 156.

kopenskega kakor tudi mornariškega letalstva ter tudi protiletalske obrambe.²⁴ S premikom fronte na Piavo pa so morali sistem letalskih opazovalnic premestiti v furlansko nižino. V prvi polovici leta 1918 se je okrepila zaščita osrednjega območja monarhije, območij Dunaja in tudi Tirolske.²⁵

Vodstvo cesarsko-kraljeve vojske se je zavedlo pomena protiletalske obrambe in letalskih opazovalnic ob uspešnih italijanskih letalskih napadih na Innsbruck (20. februarja 1918) in Dunaj (9. avgusta 1918). Posledično so pripravili načrt za izdelavo dodatnih 800 adaptiranih protiletalskih topov, nakup še boljših daljnogledov in v septembru 1918 tudi načrt za izgradnjo sistema letalskih opazovalnic na Hrvaškem, v Slavoniji in Banatu.²⁶ Ob

razpadu monarhije je seveda razpadla tudi protiletalska obramba na fronti in v zaledju (na območjih novorazglašeni držav).

Celotna protiletalska obramba monarhije je torej slonela na velikopotezni improvizaciji in trpela predvsem zaradi pomanjkanja vseh sredstev. To se je kazalo tudi pri izvedbah alarmiranja²⁷, ob vsem navedenem pa se je potrebno zavedati, da je s postavljenima opazovalnicama na Trški gori in Gorjancih potekal boj za nadzor v zraku tudi na našem koncu. Nadaljnje raziskave na terenu in predvsem v Vojnem arhivu na Dunaju pa bodo podale konkretnije podatke o obeh dolenjskih ter drugih letalskih opazovalnicah na Slovenskem.

²⁴ Peter, 227; Desoye, 108.

²⁵ Pitsch, 173 – 178. O tem priča tudi Venčeslav Vrtovec. Gustav Ajdič, *Venčeslav Vrtovec – letalski opazovalec v prvi svetovni vojni*, v: *Krila*, februar 1982, 25.

²⁶ Desoye, 171.

²⁷ Möller, 674.

Fotografinja Marija Bavec – Mimi (1904 – 1985)

Njeno fotografsko dejavnost sem začel spoznavati, ko sem proučeval fotografsko in življenjsko pot njenega moža Vinka Bavca¹. Obema sta trgovski poklic in podjetnost omogočila, da sta se začela uspešno ukvarjati tudi z donosno fotografsko obrtjo. Če je mož izhajal iz revne številčne družine iz vasi Markovec pri Starem trgu pri Ložu, je Marija izhajala iz premožne družine Lovšin iz Sajevca pri Ribnici na Dolenjskem. Ker sta bila narodno zavedna, sta se med drugo svetovno vojno pridružila narodnoosvobodilnemu gibanju. Iz tega obdobja sem v fototeki Muzeja novejšje zgodovine Slovenije odkril približno 200 posnetkov Marije Bavec iz okolice njenega rojstnega Sajevca, kjer je kot aktivistka OF med letoma 1943 in 1944 posnela pogreb borcev, portrete partizanov in partizank ter otrok, ki so jih doslej zmotno pripisovali njenemu možu Vinku. Njeni medvojni

posnetki so izredno pomembni, ker je med več kot 160 odporniški fotografi v Sloveniji doslej edina fotografinja, ki je posnela borke in borce na terenu. Njeni ohranjeni posnetki dokazujejo, da je bila med vojno poleg aktivističnega dela dejavna tudi na fotografskem področju.² Kar navsezadnje ni presenetljivo, saj je bil njen mož med vidnimi partizanskimi fotoreporterji in organizatorji partizanske fotoreporterske službe. Tudi po vojni mu je v brežiškem fotoateljju občasno pomagala, iz navedenega obdobja pa se je ohranilo nekaj njenih kakovostnih portretov.

Življenje in delo

Marija Lovšin (poročena Bavec) se je rodila 28. septembra 1904 v Sajevcu pri Ribnici. Njen oče je bil ugleden posestnik, trgovec in ribniški župan Štefan Lovšin, po domače so njihovo hišo imenovali pri Županovih. Osnovno šolo je obiskovala v Boemkirchnu v Avstriji, po prvi svetovni vojni pa je šolanje nadaljevala v ribniški meščanski šoli. Nato se je vpisala v dveletno trgovsko šolo v Novem mestu in jo leta 1923 uspešno končala.³

Med letoma 1923 in 1924 je spoznala Vinka Bavca. Leta 1924 je bil ta neodvisni trgovski potnik s sedežem v Zagrebu, kar pričajo pisma⁴, ki jih je tega leta pošiljal svoji izbranki. V teh jo je ljubkovalno imenoval Mimi, s tem imenom pa jo je poznala tudi večina znancev. Poročila sta se leta 1925 v Plečnikovi cerkvi v Šiški v Ljubljani. Njun

Pogreb padlega partizana »Županovega« iz Gorenje vasi pri Ribnici, Ribnica, september 1943. (MNZS)

¹ Glej članke: *Partizanski fotoreporter Vinko Bavec (1899 – 1969), Prispevki za novejšjo zgodovino*, XLIX/2 (2009); Dejan Vončina: *Fotograf Vinko Bavec (1899 – 1969)*, *Rast*, XXI/127 (februar 2010) in Dejan Vončina: *Fotograf Vinko Bavec (1899 – 1969)*. *Življenje in delo, Fotoantika*, št. 27, 2010.

² V svojem življenjepisu Marija Bavec navaja: »Bila sem tudi partizanski fotograf in izdelovala slike po naročilu, katere so še danes shranjene v Muzeju NOV v Ljubljani«. Njihov lastnik je Stojan Dominko, Brežice.

³ Prav tam.

⁴ Hrani jih njen vnuk Stojan Dominko.

poročni portret se je ohranil⁵, narisal ga je slikar Lojze Perko starejši in se tako oddolžil svojemu prijatelju in sovaščanu Bavcu.

Tega leta sta se tudi preselila v Senovo, kjer je dve leti vodila trafiko. Ker je možu Vinku invalidnost⁶ vse bolj onemogočala težka dela, se je zaradi njene donosnosti odločil za poklicno ukvarjanje s fotografijo.⁷ Hkrati se je ukvarjal tudi s slikarstvom. Po pričevanju družinskega prijatelja, inženirja rudarstva Antona Seherja, naj bi bila med letoma 1928 in 1929 po stenah njunega stanovanja v Delavskem domu v Senovem obešena oljna tihožitja, ki jih je Vinko posvetil svoji Mimici.⁸ V zakonu so se jima rodili trije otroci: Slavka (Senovo, 1926), Sonja (Rajhenburg – Brestanica, 1930) in Milan (Brežice, 1938).⁹

Gospodarska kriza in zaprtje rudnika v Senovem sta povzročila, da sta se z družino leta 1929 preselila v Rajhenburg (Brestanico), kjer sta delovala kot prepoznaven in uspešen fotografski atelje, s kar sedmimi zaposlenimi pomočniki. Med takratno obsežno fotografsko produkcijo izstopajo panoramski posnetki tamkajšnjih krajev, Rajhenburga, Pišec, Dobove in drugih, ki so jih uporabili za izdelavo razglednic formata 9 x 14 centimetrov. Ohranili pa so se še številni posnetki društev, cerkvenih in družabnih dogodkov ter podobno.

Leta 1932 so se preselili v hišo št. 52¹⁰ sredi Brežic. Tam sta najprej odprla trgovino z dvokolesi, radioaparati in drugim specializiranim tehničnim blagom široke porabe. Nato pa so k obstoječi stavbi prizidali prizidek, v katerem so uredili fotografski atelje s stekleno streho – *Fotoatelje Vinko Bavec*,

Partizanski fotoreporter Vinko Bavec po prihodu iz italijanskega taborišča, Sajevec pri Ribnici, september 1943. (MNZS)

Brežice. Poleg dela v trgovini, kjer se je leta 1936 Mimi uveljavila kot zastopnica za šivalne stroje Singer, je svojemu možu pomagala tudi pri delu v ateljeju. S fotografskimi postopki jo je seznanil prav on.

V fotografskem ateljeju so se fotografirali od blizu in daleč, iz Bistrice ob Sotli (tedaj Šempeter), iz Podčetrтка, Podsrede, Krškega, Šmarja pri Jelšah, Sevnice, Zidanega Mosta, Šentjerneja in od drugod, tudi iz do 50 kilometrov oddaljenih krajev. Namesto v Zagreb so prihajale stranke v Brežice tudi s Hrvaške. Dela je bilo veliko, tako da je morala Mimi – medtem ko so mož in pomočniki fotografirali na terenu – velikokrat vskočiti pri delu v temnici ali priložnostnem portretiranju. Iz tega obdobja se je ohranilo nekaj lepih, predvsem ženskih portretov in panoramskih fotografij Brežic z okolico. Kako so se hodili fotografirat k Bavcu

⁵ Poročni portret je last že omenjenega vnuka.

⁶ V boju za severno mejo na Koroškem je bil kot Maistrov borec 29. aprila 1919 pri Labodu pri Dravogradu hudo ranjen. Levo roko mu je v zapestju odtrgala granata, zaradi zastrupitve pa so mu jo amputirali od komolca navzdol. Izguba leve podlakti ga je zaznamovala za vse življenje. Bavčeva prošnja za priznanje posebne dvojne dobe, Brežice, 14. november 1965; last Stojana Dominka.

⁷ Med letoma 1927 in 1928 se je izučil pri fotografskem mojstru Ivanu Štajnerju – okraj Senovo, ter postal fotografski pomočnik v Senovem. Učno spričevalo o opravljeni fotografski obrti, 18. januar 1928; last Stojan Dominko.

⁸ Izjava Antona Seherja, Velenje, julij 2009.

⁹ Skoraj vsa družina se je ukvarjala s fotografsko dejavnostjo, razen starejše hčerke Slavke. Izjava Sonje Bavec Petrovič, 2012.

¹⁰ Hišo v Brežicah z vsjo opremo hiše in trgovine – trgovsko blago, fotografsko orodje, opremo fotografskega ateljeja in pohištvo je svoji hčerki Mariji Lovšin kupil njen oče Štefan iz Sajeveca št. 12. Overovljena izjava posestnika in trgovca Štefana Lovšina, Ribnica, 27. april 1939.

Partizanke Notranjskega odreda, Sajevec pri Ribnici, december 1943. (MNZS)

Partizanka Notranjskega odreda, najstarejša hči Slavka Bavec, Sajevec pri Ribnici, december 1943. (MNZS)

– denimo, gostilniški hlapec je ob bratovi poroki leta 1938 novoporočencema ponudil svojo sobo, da sta se v njej uredila za fotografiranje, je popisala etnologinja Ivanka Počkar¹¹.

Medvojno obdobje

Ob nemški okupaciji Brežic so Bavčevim kot zavedni slovenski družini zaplenili premoženje in jih ponoči 21. aprila 1941 nasilno odpeljali na Hrvaško blizu Samobora, kjer so jih oropali in jim grozili z orožjem. Nato so jih izpustili in jim zagrozili, da se ne smejo vrniti domov. Iz Zagreba jim je uspelo nato priti v Ljubljano. Mimi se je z otrokoma umaknila k sorodnikom v Sajevec, ki je bil na italijanskem okupacijskem območju, mož pa je z mlajšo hčerko Sonjo ostal v Ljubljani, nakar jo je pustil pri drugih sorodnikih. Ko je ta končala 4. razred III. dekliške ljudske šole v Ljubljani, jo je teta 28. junija 1941 z vlakom poslala k materi v Sajevec, Vinko pa je takrat ilegalno kot propagandist OF deloval v ljubljanski Šiški. Toda zara-

di neprestanih racij se je že v jeseni 1941 pridružil družini v Sajevcu in tam nadaljeval z ilegalnim delom. Ko je maja 1942 dobil sporočilo, da mora v Loško dolino, je s seboj odpeljal Sonjo¹², ki mu je pomagala pri propagandnem delu – risanju plakatov in razglasov – ter prenašanju sporočil za partizane. Pri tem so ju izdali in okupatorji so ga avgusta 1942 internirali v taborišče Monigo pri Trevisu, Sonjo pa odpeljali v koncentracijsko taborišče v Avstriji. V njihovi hiši v Brežicah sta se medtem naselila kočevarska fotografa, oče in sin, Josef Dornig starejši in Josef Dornig mlajši, ki sta Bavčevi fotografski opremlili dodala še svojo.

Žena Mimi, s partizanskim imenom Milena, se je že v jeseni 1941 povezala z aktivisti OF ribniškega okrožja in partizani. Proti koncu tega leta je postala članica OF. Med letoma 1941 in 1942 je kot aktivistka OF zbirala razne potrebščine, hrano in obveščevalne podatke za partizane, skrivaj je fotografirala portrete partizanov in partizank ter razvijala filme in izdelovala kopije za osvobodilno gibanje. Praktično vsi Bavčevi so pomagali partizanom, razen mlajšega sina Milana. Hčerka Sonja je med letoma 1941 in 1942 kot 11-letna kurirka na razne načine – največkrat s konjem in v vreči

¹¹ »V škafu sem dala pušlc in mož me je na kolesu peljal k fotografu Bavec v Brežice, približno deset kilometrov daleč.« V Ivanka Počkar, *Iz časov ječmenove kave, Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle, Dolenjska založba, Novo mesto 1998.*

¹² Glej članek: Dejan Vončina: *Fotografinja in slikarka Sonja Bavec Petrovič, Fotoantika, št. 28, 2011.*

žita – prenesla sporočila za partizane v Kotu, Soddražici in Novi Štifi. Poleg matere Marije je Sonji sporočila pripravljala njena teta Angela Lovšin iz Sajeveca. Starejša hči Slavka pa je odšla v partizane, kjer je bila odlikovana za zasluge za hrabrost.¹³

Po italijanski okupaciji septembra 1943 se je fotografska dejavnost v partizanih na terenu razmahnila. Na razpolago je bilo več fotografskega materiala, kar se je navsezadnje pokazalo pri fotografski dejavnosti Marije Bavec. Še isti mesec, septembra 1943, je posnela niz fotografij pogreba padlega partizana »Županovega« iz Gorenje vasi pri Ribnici in pogreb partizana Šilca iz Sajovca ter kar nekaj portretov partizanov in partizank iz okolice Ribnice.¹⁴ Zanimiva sta tudi posnetka njenega moža Vinka, ki se je vrnil iz italijanskega taborišča in se vnovič pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju kot viden organizator fotoreporterske službe in partizanski fotoreporter.

Čeprav prevladujejo spominski portreti partizanov, partizank in otrok iz Sajeveca, lahko vidimo, da je kljub slabšim tehničnim pogojem Bavčeva dobro obvladala portretno fotografijo, ki je toliko bolj izostrena v zimskih razmerah s snegom decembra 1943 in januarja 1944. Naredila je tudi nekaj lepih zimskih posnetkov starejše hčerke Slavke s smučmi in dva prisrčna posnetka mlajšega sina Milana z lesenim osličkom. Dragocenost ohranjenih portretov je tudi v tem, da sporočajo, kako so bile partizanke in partizani oblečeni ter oboroženi. Kot požrtvovalni članici OF so Mariji Bavec-Mileni vodilni Rajonskega odbora OF Ribnica 8. aprila 1944 izdali potrdilo za prost prehod po terenu do partizanskih postojank v okolici Ribnice.¹⁵

Povojni čas

Po osvoboditvi, maja 1945, so se Bavčevi vrnili v Brežice. Njihova tamkajšnja hiša je bila zapuščenjena, njen zadnji del celo porušen. Kočevarska fotografska družina Dornig, ki je med vojno živela in delovala v njej, je proti njenemu koncu pobegnila v Avstrijo. Po vojni so se Dornigovi kot begunci naselili v Gradcu¹⁶, Bavčevi pa so z njimi ohranili stike in jim celo izplačali pohoštvo ter fotografsko opremo, ki so jo ti v Brežicah pustili ob svojem odhodu.

Svoj brežiški atelje so kmalu usposobili. Za obnovo hiše pa so jim dodelili štiri vojne ujetnike – nemške vojake, ki so svoje delo zelo vestno opravili. Za njih je srbela mati Marija, ki jih je ne glede na tragične vojne dogodke sprejemala kot dobre delavce in ljudi. Po končanih delih so ob slovesu obljubili, da se po vojni vrnejo, toda obljube niso mogli izpolniti, ker nikoli niso prispeli do svojega doma.¹⁷

Mimi je sprva v ateljeju in temnici spet pomagala svojemu možu, pozneje, ob večjih naročilih, pa tudi fotografinja hčerka Sonja. Ker je bilo fotografski material takrat zelo težko dobiti, so uporabljali tudi stare steklene plošče. Fotografirali so v ateljeju in na domačem dvorišču, kjer so za ozadje uporabili cvetje, okrasno grmičevje in drevesa. Njihov fotoatelj je bil zaradi kakovostnih posnetkov vnovič dobro obiskan. Vanj so pogosto prihajali tudi številni vojaki, ki so služili v Brežicah, z njimi pa tudi njihovi sorodniki in njihova dekleta.

Vnuk Stojan Dominko se spominja: »V pomladanskih mesecih, ko je stari ata s pomočniki ob sobotah ali nedeljah odhajal fotografirat na teren birme, obhajila in poroke, je stara mama sama fotografirala v ateljeju vojake z družino, tudi poroke, in takrat sem ji je pri snemanju porok pomagal tudi sam, saj je bilo potrebno v kasete vlagati nove plan filme, da je lahko nemoteno slikala poroko. Za eno poroko je bilo potrebno tudi po 20 plan filmov – negativov. Potem jih je še isti dan razvila in retuširala. Tudi v temnici je delala, tudi takrat sem ji velikokrat pomagal, saj sta morala delati

¹³ Pisna izjava Vinka Bavca, 24. april 1952, last vnuka Stojana Dominka.

¹⁴ Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, številke leica filmov: 39, 40, 52, 61, 68, 102.

¹⁵ Potrdilo, »s katerim se potrjuje, da je tov. Bavec Milena iz Sajeveca št. 17. naša delavka in se prosi partizanske patrole, da jo puste prehajati, čeprav se nahaja v bližini Ribnice. Smrt fašizmu - svobodo narodu!« Žig Rajonskega odbora OF Ribnica, NO OF Ribnica, položaj, 8. april 1944. Last Stojana Dominka.

¹⁶ Podatke je posredovala etnologinja dr. Ivanka Počkar, Posavski muzej Brežice, julij 2009.

¹⁷ Pisna izjava vnuka Stojana Dominka, Brežice, julij 2012.

Najmlajši sin Milan Bavec z lesenim osličkom, ki mu ga je podarila sestra Sonja Bavec, Sajevec pri Ribnici, december 1943. (MNZS)

Deklica z otrokom, Sajevec pri Ribnici, pozimi 1944. (MNZS)

dva; eden je eksponiral fotografije, drugi pa jih je razvijal. To je bilo zelo odgovorno delo, saj je bilo potrebno pri izpiranju slik in filmov paziti na temperaturo vode, še posebej poleti.¹⁸

In nadaljuje: »Ob pripravi kosila je morala biti vedno pripravljena zamenjati predpasnik in v lokalu fotografirati. Ni bilo tako kot danes, ko se moraš pri fotografu naročiti. Ko je bila poroka, so se enostavno ustavili z vozovi pred hišo in moral si slikati in prav stara mama je bila pogosto tista, ki je morala fotografirati. Dobro je bilo le to, da je že po zvoku harmonike vedela, da se prihajajo fotografirati. To je veljalo tudi za vojake, ki so se množično fotografirali za spomin. Obenem pa je skrbela za fotografske pomočnice in pomočnike za njihovo hrano in namestitev.«¹⁹

¹⁸ Pisna izjava Stojana Dominka, Brežice, julij 2012.

¹⁹ Pisna izjava Stojana Dominka, Brežice, julij 2012.

Sosed Primož Rueh se Bavčevih spominja: »Naš desni sosed je bil fotograf Vinko Bavec z ženo Mimi, sinom Milanom ter hčerama Slavko in Sonjo. Bili so zanimiva, svojevrstna družina. Že zaradi njihove fotografske obrti v središču mesta je bilo pri njih precej živahno, kajti k njim so se prihajali fotografirati za osebne dokumente različni ljudje iz mesta in podeželja.«²⁰

Za razliko od svojega moža, ki je bil bolj redkobeseden, je bila Mimi družabna in komunikativna: »Govorila je v poudarjenem mehkem, prijetnem ribniškem naglasu. Večkrat je prišla na dopoldanski ali popoldanski obisk k moji mami in bilo je sila zanimivo poslušati razne dogodivščine o predvojnih, medvojnih in povojnih časih.«²¹

²⁰ Pisna izjava soseda Primoža Rueha, Brežice, december 2009.

²¹ Pisna izjava soseda Primoža Rueha, Brežice, december 2009.

»Bila je prijazna, svetovljanska in izobražena. Zelo je bila priljubljena tako med svetovljani kakor tudi med revnimi. Družila se je z intelektualci tistega časa, ki so prihajali na obisk k njej in ona jih je obiskovala. Pogosto so bili na obisku priznani doktorji pravnih ved, zdravniki, odvetniki, sodniki. Za uboge pa je vedno imela toplo besedo in izdaten obrok. Posebej se spomnim, da je govorila, da so bili ljudje po vojni lačni. Zato je vedno dejala, da je potrebno lačnim pomagati in ni nikoli nobenemu odrekla pomoči. Mnoge preproste kmečke ženice, ki niso imele denarja, je fotografirala; največ za osebne izkaznice. Svoj dolg so poravnale s kmečkimi pridelki, moko, jajci in podobnim.«²²

Ne glede, da je ob menjavi osebnih dokumentov ali pa ob slikanju družabnih in cerkvenih dogodkov predvsem delala v temnici in ateljeju v Brežicah, je večkrat ob obisku svoje prijateljice iz Ribnice s seboj prinesla fotoaparata.

Usmiljena sestra Hermina (Justina) Pacek²³ pripoveduje: »Gospo Mimi Bavec sem prvič srečala in spoznala po vojni v naši vasi Malo Mraševo po prihodu iz nemške internacije leta 1945, ko je obiskala svojo prijateljico in sovaščanko iz Sajeveca pri Ribnici, gospo Nežko Jalovec, ki je bila poročena v naši vasi. Vseskozi sem radovedno ogledovala njen fotoaparata, ki je bil v tistem času za nas mlade nekaj čarobnega in nedosegljivega. Leta 1946 me je kot birmanko fotografirala z botro v naši župniji Sv. Križ. Na hitrico je naredila le en posnetek in izginila med množico. Vedela sem le, da je iz Brežic. To je bila moja prva najstniška fotografija po vojni. Njena zasluga je tudi, da so se ohranile tudi fotografije mojih sester in dveletnega nečaka Joškota, sina najstarejše sestre Milke. Naredila je le tri posnetke, ker so bile tedaj fotografije drage. Gospo Mimi sem ponovno srečala čez nekaj let, ko sem začela slikati olja na platno. Spoznala je moj risarski in slikarski talent, zato me je pregovorila, da sem se leta 1956 začela učiti fotografske obrti pri njeni hčerki Sonji, ki je imela fotografski

Komisarka Ribniškega področja Ivanka Mulec s partizanom, Sajevec pri Ribnici, pozimi 1944. (MNZS).

atelje pri Merlaku v Brežicah. V Sonjinem fotografskem ateljeju sem se takoj posvetila retuširanju, ki je bilo zelo naporno. Imela sem srečo, da sem stanovala pri gospe Mimi v Brežicah, ki me je gostoljubno sprejela in materinsko skrbela zame ter mi nadomeščala mater, ki mi je umrla v taborišču v Nemčiji. Bilo je nenavadno, da mi ni pustila fizično delati, češ da moram imeti za fotografsko delo nežne roke. Vedela je, da sem verna, zato mi je prijazno omogočila, da sem lahko obiskovala nedeljsko mašo. Čez nekaj časa sem z veseljem šla s Sonjo na teren, kjer sva fotografirali razne cerkvene in družabne slovesnosti. Pri Sonji nisem delala v temnici. Fotografirala sem na terenu ali pa retuširala v ateljeju. S postopki razvijanja filmov in izdelavo slik v temnici me je seznanila prav gospa Mimi. Pridobljeno znanje o fotografskih postopkih in fotografiji mi je omogočilo, da sem kot se-

²² Pisna izjava Stojana Dominka, Brežice, julij 2012, in sestre Hermine (Justine) Pacek, julij 2012.

²³ Glej članek: Dejan Vončina, *Sestra Hermina (Justina) Pacek – prva fotografinja med sestrami usmiljenkami*, Fotografija, št. 49, 50, 2011.

stra usmiljenka v Beogradu lahko začela samostojno delati kot fotografinja.«²⁴

Mož Vinko se je v tem času ukvarjal tudi s fotografijo ženskega akta. Posnetki so po nesrečnem naključju prišle v neprave roke in sledila je prijava. Bavcu so očitali, da je v svojem ateljeju izdeloval pornografske fotografije in jih skrivaj prodajal vojakom iz brežiških vojašnic.²⁵ 23. julija 1955 so ga obsodili na pol leta zapora, za tri leta pa so mu prepovedali opravljati fotografsko obrt. Tako zapor kot triletna prepoved sta Bavca in družino zelo prizadela ter materialno ogrozila. Takrat je Mimi v ateljeju na pomoč priskočila hčerka Sonja. Na terenu je tej pomagala že omenjena Packova, ki pa je leta 1957 v Beogradu vstopila v red sester usmiljenk. Tega leta se je Sonja ponovno poročila in se med letoma 1963 in 1968 z otrokoma pridružila možu častniku, ki je odšel na izpopolnjevanje v Kijev in Moskvo. Od tam se je večkrat pripeljala v Brežice in staršema pomagala pri številnih fotografskih naročilih.

Po moževi smrti, leta 1969, je morala Mimi nekaj časa delati sama, saj sta bili hčerki v Beogradu, sin Milan pa v bolnišnici. Obrt je prenesla nanj – čeprav je bila Sonja tista, ki je v domačem ateljeju vse do leta 1989 opravila največ dela, dokler ni tega prevzel njen sin iz prvega zakona Stojan Dominko, ki še danes ohranja družinsko fotografsko izročilo.

Sklep

Življenjska pot Marije Bavec – Mimi se je tesno prepletala z moževo. Čeprav je bila Bavčeva kot fotografinja nekoliko v njegovem ozadju, pa njen mož Vinko brez njene podpore in pomoči ne bi bil tako uspešen in ugleden fotograf.

Ker je v glavnem delala v temnici in fotografirala v ateljeju, njeno fotografsko delo ni bilo javno znano, hkrati pa so njeni medvojni posnetki pravo odkritje in kažejo, da se je kot aktivistka OF – enako kot njen mož – posvečala partizanski fotografiji. Najraje se je ukvarjala s portretno fotografijo, skozi njene posnetke otrok, bork in borcev pa ostal zabeležen občuten ženski pogled na portretirance, kar daje njeni medvojni fotografiji poseben pomen. Enako zanimive so njene neideološke fotografije partizanskih pogrebov, ki poleg žalujočih prikazujejo tudi duhovščino, ki opravlja cerkveni pokop s krščanskimi simboli. Ti posnetki tudi zavračajo današnje ideološke trditve, da partizani med narodno osvobodilnim bojem niso spoštovali verskih čustev in simbolov.

Njeni medvojni posnetki so kljub temu, da je fotografirala spominske portrete bork in borcev, izredno dragoceni, saj je med številnimi slovenskimi odporniškimi fotografi edina doslej znana fotografinja, ki je fotografirala na terenu²⁶. Tudi po vojni se je ukvarjala s fotografijo in s svojo umirjenostjo ter duhovno širino pomagala družini, da je prebrodila težke in konfliktne povojne razmere. Njena zasluga je tudi, da je skupaj s hčerko Sonjo, poklicno fotografinjo, omogočila, da se je Justina Pacek, še preden je vstopila med sestre usmiljenke v Beogradu, izučila fotografske obrti. S tem sta ji omogočili, da je kot prva fotografinja med sestrami usmiljenkami ustvarila svojstven in unikaten fotografski opus.

²⁴ Zapisi sestre Hermine Pacek, junij 2012.

²⁵ Sklep Okrajnega sodišča v Brežicah, da se ne dovoli obnova postopka proti Vinku Bavcu, Brežice, 22. december 1955.

²⁶ Po doslej znanih podatkih so posamezne aktivistke in borke le na skrivaj razvijale filme in v temnici izdelovale fotografije za odporniško gibanje. Možnosti fotografiranja na terenu – glede na to, da je šlo za predvsem moško domeno – pa niso imele.

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, razstava Novo mesto 1848–1918, tudi prilagojena slepim in slabovidnim. Galerija Dolenjskega muzeja, 25. november 2011, fotografija.

RASTO BOŽIČ

»Bolj kot šole, so me izoblikovale obšolske dejavnosti.«

Portret Zvoneta Pelka, Pleterje, oktober 2012. (Foto: Rasto Božič)

Pogovor z Zvonetom Pelkom, novomeškim rojakom, oblikovalcem, fotografom in pobudnikom ustanovitve kulturnega društva Zgovorna Tišina.

V Ljubljani delujoči Novomeščan, organizator (art direktor), oblikovalec in fotograf Zvone Pelko izvira iz novomeške povojne generacije, ki je v šestdesetih letih preteklega stoletja v več pogledih vzburla zaspano-provincionalno novomeško okolje in vanj prinesla marsikaj novega. Sopotnik alternativne kulturno-umetniške skupine Pro et contra, generalni kluba Lige Omega, član in pozavnist prve novomeške jazzovske skupine Dizzy Combo, eden pionirjev oblikovanja na Dolenjskem in povezovalc prve generacije Društva dolenjskih (kasneje novomeških) študentov, katerega posamezniki so postali prijatelji kartuzijanskega samostana Pleterje in ob takratnem priorju rastli v svet človekoljubnosti in demokracije.

Čeprav na videz oddaljen živi v Ljubljani, je Pleterje ostalo v osišču njegovega zanimanja. Zasnoval je niz knjig, monografij, avdio-vizualnih projekcij, razstav, katalogov in drugih tiskanih izdaj. S svojim zanesljivim ter hkrati poetičnim fotografskim pogledom je večino teh tudi likovno opremil in med njimi gre osrednje mesto ravno pleterjskim. Pleterjanom, kot jih imenuje, je iz hvaležnosti, zaradi tega, kar so mu dali v mladosti, ostal zvest. Pred tremi leti je s somišljeniki spodbudil ustanovitev Kulturnega društva Zgovorna Tišina, ki se zavzema za poznavanje in ohranjanje izročila, kulturnih in duhovnih bogastev kartuzijanskega reda v skrbi za ohranitev žive kartuzije Pleterje. Kot prvi predsednik omenjenega društva trenutno s člani za ustanovitev občinskega združenja območij samostanov na Slovenskem spodbuja vzpostavitev političnih, kulturnih in gospodarskih povezav z delovnim nazivom *Meniške poti Slovenije*.

Pravite, da ste izključno vojno dete. Lahko pojasnite zakaj?

To pomeni, da sta me oče in mati zaplodila približno 6. aprila 1941, točno takrat, ko se je začel nemški napad na jugoslovansko kraljevino. Vojna je očeta zalotila v Hrastniku, kjer je služboval kot orožnik. Nemci so se takoj po napadu namenili ponemčiti industrijsko Zasavje in mejno Posavje. Najprej so izselili župnike, učitelje in orožnike. Mama, noseča z menoj štiri mesece, in oče, razlaščen vsega imetja, sta

Lahkoživec, ljudski burkež, harmonikar in pijanec, stari Kožar, s stopiško učiteljico ob mlinskih kolesih in njegova žena, stara mati Zvoneta Pelka kot mlinarica pred Jeričkovim mlinom na izviru Težke vode. (Foto: Arhiv Z. Pelka)

Poroka kraljevega gardista Josipa Pelka z nevesto iz Jeričkovega mlina. (Foto: Fotografska delavnica Svetozar Mišković – Beograd)

se znašla na edinem vlaku, ki je iz zbirnega begunskega centra Rajhenburg pri Brestanici odpeljal 532 internirancev, 6. avgusta 1941, po sporazumu med Nemčijo in Hrvaško na ozemlje NDH oziroma takratne Neodvisne države Hrvaške. Drugi vlaki so odpeljali izgnance na območje Srbije, največ pa v Nemčijo. Omenjeni »hrvaški« vlak jih je odpeljal v taborišče Petrinja, kjer sta se starša zaradi očetovega orožniškega poklica rešila taborišča, tako da se je oče odzval razglasu, ki je med taboriščniki iskal poklice – danes bi rekli s področja državne uprave – in vabil, naj se zaposlijo v hrvaški državni službi ali tamkajšnjih uradih. Dodelili so mu službo orožnika v Veliki Gorici pri Zagrebu, kjer sem se v hudi zimi rodil 4. januarja 1942 v najeti hiški tik ob vojaškem letališču. Spomnim se, kako sem tam čez leseni plot opazoval vojaška letala. Posebej so bila zanimiva tista, iz katerih se je v zraku kadilo in so včasih zagorela pri pristanku.

Tam menda niste dolgo ostali?

Ne. Ko je oče dobil prvo priložnost in ko je prišel v stik z ujetimi partizani, je skupaj z njimi pobegnil nekam v Liko, na Kordun. Tam je marsikaj prestal in nam je kasneje zelo malo govoril o tej avanturi. Z materjo sva najprej ostala v Veliki Gorici, kjer sva se preživljala tako, da je mati delala v bližnji restavraciji, jaz pa sem se igral med gosti. V tej restavraciji so se hranili tudi nemški vojaki, ki so se neizmerno zabavali, ko sem pred njimi po vojaško salutiral in na dušek popil kozarec vina. Za nagrado sem od njih vedno dobil kos koruznega kruha,

namazanega z nemškimi medom in maslom. Da je moj oče partizan, sem seveda v smrtnem strahu za oba starša molčal kot grob. Oče je bil pisar v štabu in ni med vojno izstrelil niti enega naboja, saj tako se je vedno izpovedoval mami. Bil je tudi že na spisku mrtvih, a je pegasti tifus prebolel. Iz kome se je prebudil brez poročnega prstana, kar mu mama vse življenje ni mogla odpustiti. Ob koncu vojne naju je prišel iskat kot štabni oficir in skupaj smo s 3. armado s kamioni čez Hrvaško Zagorje, Ptuj ter čez Pragersko in v živinskem vagonu vlekli svoje borno pohištvo v Škofove zavode v Šentvid pri Ljubljani, kjer so očeta s činom majorja imenovali za glavnega intendanta ljubljanske garnizije Jugoslovanske armade (JA). Tam sem z zavistjo gledal pri jutranjem zboru mlade Bosančke s puškami, sirote brez staršev, ki jih je 3. armada vlekla s seboj. Oče me ni pustil med njih, ker sem bil premajhen. Puška je bila takrat večja od mene in moral bi pojesti še veliko žgancev, da bi jo presegel. Nato je ob prazniku JA prišlo do manjšega zapleta, ker komandant garnizije očetu ni pustil, da bi kmetu iz Tacna plačal za pripeljano tele in sod vina, pač po takratnem računovodskem pravilu, »zašto smo se borili, to je sve naše¹. Oče je nato še isti dan komandantu izročil svoje orožje, uniformo, svoja odlikovanja in partijsko knjižico. Naslednje jutro, potem ko je ob maminem joku kmetu poplačal iz svojih prihrankov, smo mamino kuhinjsko gredenco odpeljali v Novo mesto. Namreč, oče si je neizmerno želel poslovati s hrano, verjetno zato, ker je veljala takrat za največjo bogastvo. Ker je znal tudi odlično tipkati, je po odhodu iz Ljubljane dobil službo pri takrat edinem trgovskem podjetju Navod kot vodja skladišča v opuščeni italijanskem magazinu na Ločenski cesti v Novem mestu in tam ostal do svoje smrti. To skladišče, en sam velik in temačen prostor z lučmi, ki so jih prižigali s stikom dveh električnih žic, ki so se ob tem neizmerno lepo iskriale, se mi je zdelo izredno zanimivo. Kasneje so tam prizidali naše stanovanje s pogledom na mestno pokopališče. Pred tem je oče pol leta pešočil v službo iz Stopič, kjer smo se najprej naselili. Še danes se mi cedijo sline po tamkajšnjih dobrotah naše stare mame, po v krušni peči pečenih štrukljih z dolgimi mesnatimi ocvirki in pregreto smetano. Tam se je kljub povojni revščini dobro jedlo, saj je njihov mlin mlel vse dni in noči, pri mletju žita pa je ostajalo veliko otrobov za prašiče, veliko jato belih gosi, puranov in rac.

Nisva še povedala, da je bila vaša mati doma iz Stopič in praktično Novomeščanka.

Ja. Rojena Kožar v mlinu na izviru Težke vode pod Stopičami. Vanj so Novomeščani hodili po moko in drug živež. Tamkajšnji hladni in bistri vodi za novomeški vodovod so še dolgo rekli *stopški biser*. Stopiške učiteljice so bile kuhane in pečene v tem mlinu. Zjutraj, ko so šli otroci s Težke Vode mimo mlina v šolo, se je stara mama postavila pred vrata in vsakemu odrezala zajeten kos belega kruha. Življenje ob

¹ Zakaj smo se borili, to je vse naše. (Vse opombe R. B.)

Izseljene zasavske družine v hrvaškem taborišču Petrinja. Oče in mati Zvoneta Pelka sedita na tleh v spodnjem levem kotu. (Foto: Arhiv Z. Pelka)

vodi in večno bobnenje mlinskih koles nam je otrokom slikalo čarobni svet naravnih skrivnosti. Danes je to zapuščen objekt, ki čaka dan, ko se bo sesul sam vase. Letos poleti sva se s kolegom Andrejem Mlakarjem sprehodila ob potoku in poslikala predzadnje dejanje nekoč mogočnega Jeričkovega mlina. No, če se vrneva v ljubezensko zgodbo mojih staršev, se je začela prav v tem mlinu. V predvojnem času je oče določeno obdobje kot orožnik služboval pod Gorjanci. Njegova postojanka je bila nasproti gostilne Pri Zajcu, pri tako imenovanem spodnjem Badovincu, kjer se glavna cesta iz Novega mesta proti Vahti cepi proti Cerovcu. Po družinski anekdoti sta se njegov orožniški kolega Filip iz Maribora in on, Jože iz Kranja, pozimi na smučeh spustila do mlina v Stopičah in vzela vsak po eno mlinarjevo dekle. Mlajša Mici je šla tako v Maribor, moj oče pa je odpeljal njeno sestro Francko v Beograd, ker je bil takrat zaradi svoje visoke postave imenovan v kraljevo gardo. Tam sta se poročila, vendar je zaradi te poroke izgubil službo kraljevega gardista, ker ti niso smeli biti poročeni. Tako sta z mamo pristala na orožniški postaji v Hrastniku, in tu se začne zgodba iz začetka najinega pogovora, ko začenjam zgodbo kot vojno dete.

Kako se spominjate takratnih let v Ločni?

V Ločni je bilo zanimivo. Recimo, sprva v stanovanju nismo imeli tekoče vode in ponjo sva z očetom hodila k približno kilometer oddaljenemu studencu, nad katerim sta danes ločenski most in veterinarska postaja. Jaz z malo kanglico, oče z vedroma. Po dveh letih je nato sosed in zidar Tekstor ob skladišču zgradil vodnjak s kapnico, katerega sem, potem ko so nas priključili na vodovod, naselil z ribami iz Krke. In ko je bager stavbo ter vodnjak podiral, sem slučajno vozil mimo, radovednost pa me je gnala, da sem skrivaj preveril, če je v njem še kaj rib. Bil sem prepozen in voda je že zdavnaj odtekla. Potem se spomnim še podzemne jame ob Krki, ki je burila našo otroško domišljijo. Pred njo je bila lepa travnata terasa, jama pa se nam je zdela izredno skrivnostna. Okoliški otroci smo si o njej izmišljali razne pravljice, danes že

Enoletni Zvone z očetom Josipom
v hrvaški policijski uniformi.
(Foto: Arhiv Z. Pelka)

Družinsko poziranje pri fotografu
v Veliki Gorici.
(Foto: Arhiv Z. Pelka)

pokojni Jože Mikec pa je na njeno steno narisal mamuta in sredi Krke zgradil kamnit otoček. Namreč, vsaka spodobna jama je morala imeti prazgodovinsko poslikavo. Sicer pa takrat v okolici našega skladišča ni bilo nobenih otrok, le stare tete, ki so hodile na pokopališče. Tako nisem poznal nobene kletvice in nobenih vragolij mestnih otrok. To svojo nevednost sem drago plačal v prvih dneh moje šole, celo poboljševalni dom mi je grozil, ker sem blebetal kletvice, za katere nisem vedel, kaj pomenijo, samo imenitne so se mi zdele. Potem ko sem bil star šest let, sem šel v osnovno šolo, nekdanjo Osnovno šolo Katja Rupena, rodil pa se mi je tudi brat Jože. Ker je mama takrat, leta 1948, rodila doma, so me poslali za teden dni v Stopiče, kjer sem obiskoval

Prvomajski izlet novomeških osnovnošolcev na Ruperč Vrh, Zvone Pelko z belo palico v spodnjem desnem kotu. (Foto: Marjan Dobovšek)

prvi razred tamkajšnje osnovne šole. In ker so tam nekoliko pohiteli, sem se potem ob vrnitvi v novomeško šolo bahal, da poznam nekaj črk več kot moji sošolci in celo, kako se napiše velika črka O. Ločna je bila takrat še daleč od Novega mesta. Še za njegovo predmestje je komaj štela. Šele z obiskovanjem novomeške osnovne šole pa sem postal pravi Novomeščan. V Novem mestu sem nato preživel mladost in tam, kjer si imel streho, si potem stalno doma. In danes lahko upravičeno rečem, da sem v Ljubljani trenutno samo na začasnem delu.

Imate še kaj spominov na tedanji čas?

Ja, recimo, ker sem rojen 4. januarja in bi bil za vpis po takratnem šolskem predpisu za štiri dni premlad. Da bi se to uredilo in da bi me vpisali s šestimi leti, je moral oče takratni ravnateljici Zemljanovi odnesti dvojne kolone. Kasneje ko so nas preštevali in neštetokrat popisovali, sem izračunal, da je kar nekaj mojih sošolcev, Mišo, Peter, Marta ..., mlajših za celih šest mesecev. Še danes premišljuje, koliko kolin so morali prinesiti njihovi starši. V tistem povojnem času, ko sta bila ena sama revščina in pomanjkanje, je bilo neskončno lepo, ko je iz šolske kuhinje v kleti zadišalo po beli kavi in kocki ameriške margarine na kruhu. Nekega dne smo tudi pred začetkom pouka iz ameriške pomoči na klopek, v zvezku iz rjavega papirja, dobili še lakiran svinčnik in belo kocko. Nismo vedeli, kaj ta kocka pomeni. Poskusil sem jo ugrizniti in bila je sladka. Po tem smo vsi grizli, grizli in bele kocke pojedli. Ko je nato učiteljica Zemljanova vstopila v razred, je po obveznem jutranjem pozdravu »Za domovino, s Titom naprej,« takoj vprašala, kje imamo zvezke in radirke. Tako smo potem zvedeli, kaj smo pojedli in ostali brez radirk.

Kot tabornik pri lupljenju krompirja in poveljevanju na jutranjem zboru pri dvigovanju zastave. (Foto: Marjan Dobovšek)

Po osnovni šoli je bila verjetno vaša izbira gimnazija?

Najprej nižja in nato višja. Vseh osem let je bil razrednik in duša našega razreda profesor Marjan Dobovšek². Z njim smo šli skozi tabornike in »fiskulturo«³, vodil nas je po Kvarnerskem zalivu gor in dol, na zimske tabore in pohode ter na čakanje sončnih vzhodov na Trdinovem vrhu – lani sem grdo padel s kolesom na Trubarjevi ulici zaradi Jankovičevega stebrička, ki se je nenadoma dvignil iz tal, in na vprašanje mimoidočih, če sem se poškodoval, sem odgovoril, da sem redno hodil k pionirski telovadbi profesorja Dobovška, kjer smo pred telovadbo najprej vadili načine padanja. Bil je tudi odličen fotograf, hranim celo zbirko črno-belih umetniških fotografij iz njegovega predvojnega obdobja. Za nas je bil resnični mojster in odličen pedagog za mularijo. Na primer, bil sem precej zvedav in neukrotljiv otrok. Ko smo se peljali z vlakom v ljubljansko opero, je moral prevzeti tudi vodstvo sosedne paralelke, ker je profesorica Jankovičeva nenadoma zbolela. Voditi dva razreda zanj ni bil problem, problemi smo bili jaz, ljubljanski tramvaj, Tromostovje in izložbena okna. Ukrotil me je tako, da mi je zaupal vodstvo paralelke, ki sem jo skrbno vodil in še mir je imel pred menoj. To mi je zaupal na naši predzadnji skupni obletnici mature v Krkinem hramu na Trški gori. Ne vem, kolikokrat nas je rešil in zagovarjal pred ravnateljico Muro⁴. Tudi ko smo se nekateri nekoliko politično zapletli. Vedno je našel zagovor in opravičilo v naši

² Profesor Marjan Dobovšek (1907 – 2003). Glej tudi: Jože in Marjan Dobovšek, Spomini prof. Marjana Dobovška (1907 – 2003), samozaložba, Ljubljana 2007.

³ Športno vzgojo.

⁴ Črna Mura – tako so dijaki imenovali ravnateljico, prof. Kasesnikovo, sila neprijazno in nepriljubljeno tudi pri profesorjih. (Opomba lektorja Petra Štefančiča)

Ob zaključku gimnazije je Dizzy Combo na novomeškem Glavnem trgu zaigral pogrebno koračnico ameriških črncev *Teen Roof Blues*. (Foto: Marjan Dobovšek)

S sošolcem Jožetom Gričarjem. (Foto: Janez Mervič)

mladostni neizkušeni. Iskal in spodbujal je vrline in talente v vsakem učencu. Če jih ni našel, se je brez besed odmaknil in pustil čas za zorenje. Še danes ne vem, kako bi gimnazijo zvozil brez njega.

Vas je že takrat začelo vleči v kulturo?

Vse takratne generacije so ob zaključku šolanja na gimnaziji uprizorile po eno dramo. Naša je v režiji profesorja Dobovška uprizorila Molièrove *Scapinove zvijače*, s katerimi smo potem gostovali na vseh odrih od Žužemberka do Metlike ter Kostanjevice na Krki. To so nepozabni spomini na njeno pripravo in organizacijo. Naš Dobovšek je bil precej realen človek, drugi tedanji gimnazijski profesorji pa so bili pretežno ciniki, ki so bili bolj kot v nas, kot razvijajoče se osebe, usmerjeni v odkrivanje našega neznanja. Bili so goreči verniki hore legalis⁵ in po prvem mraku so vneto oprezali ter vohunili za nami. Poznam primer, ko je šel gimnazijec iz letnika pred mano očetu po osmi uri zvečer v kavarno po cigarete, pa so ga zalotili in takoj zaradi tega izključili. Kako je to drugačno od današnjih navad! No, potem ko smo bili v 7. letniku, smo že dozoreli v jazz ansambel Dizzy Combo⁶, ki je na Dolenjsko med prvimi prinesel jazz. Zaradi te zasedbe sem od tete na Težki Vodi odkupil dva skrita kanadska dolarja, ki smo ju nato poslali v Ameriko in naročili note za diksilend zasedbo. Potem smo na pošti, kjer so ameriško pošiljko skrbno pregledali, pojasnili, da so to slovenske narodne pesmi zapisane in prevedene v angleški jezik za ameriške Slovence. Pa nato pevec Babič iz Brežič ni smel prepevati v nemškem jeziku, ker so nam Nemci med vojno veliko hudega storili, kot so rekli, pred tem pa je v Ljubljani zmagal na radijski oddaji *Pokaži kaj znaš* s pesmijo *Morgen, morgen*. Kot je še zahtevala naša ravnateljica Mura, tudi rumeno-

⁵ Zakonsko predpisana ura.

⁶ Glej: Janez Gabrijelčič, *Jazz na dolenski glasbeni sceni, Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske*, Novomeški zbornik, Društvo Novo mesto, Novo mesto 2000, str. 135 – 144.

-črno kombinacija barv na mojih jazz plakatih ni bila dovoljena, češ da so to barve nemške SS zastave. Za te barve nisem vedel, ker so bile vse knjige takrat še črno-bele. Vendar se je stvar počasi umirila, ker so na ljubljanskem radiu že pogosto predvajali jazz, pa tudi novomeška vojaška garnizija je imela svojo jazz zasedbo, s katero smo odlično sodelovali. Ne vem sicer, zakaj sem se ravno jaz pogosto zapletal v te probleme in tudi, ko sem bil eno leto ilustrator gimnazijskih Stezic, bi morala biti panorama Novega mesta na naslovnici jubilejne 10. izdaje brez klerikalnega simbola Kapitlja na vrhu. Kakšna je novomeška panorama brez Kapitlja, še danes ne vem.

Ste v šestdesetih letih prejšnjega stoletja sodelovali tudi pri novomeški alternativni kulturni skupini Pro et contra?

Seveda. Njen ustanovitelj je bil Filip Robar Dorin, ki je bil, je in bo veliki provokator. Pa ne mislim tega v slabšalnem pomenu besede, ker je provokacija učinkovita v politični propagandi. Njegova Pro et contra je bil dober trn v peti takratne oblasti. Sicer pa so sredi omenjenih šestdesetih let v novomeški kulturi mladih hkrati sodelovale tri skupine, ki so, dopolnjene z izkušnjami sočasnega ljubljanskega univerzitetnega žuborenja, izhajale iz gimnazijskih obšolskih dejavnosti. Naj na ta čas spomnim z anekdoto. Ko sem se pripeljal z avtobusom iz Ljubljane, me je udbovec povabil v zgornjo kavarno na cigarete in kavo ter poskušal izvedeti, kaj se dogaja med novomeškimi študenti. Vse sem obrnil v tragikomično dramo absurda in oba nisva več vedela, kje sva in zakaj se sploh pogovarjava. Vabil me je tudi k sodelovanju, in jaz sem rekel, da imam trenutno posel in študij, če mi bosta ta propadla, pa bom šel takoj k njim v redno službo. Po tistem me ni več nadlegoval. Če nadaljujem, smo imeli takrat še dve kulturni skupini. V takratni najstarejši kulturni skupini in hkrati najbolj taborniški, klubu Strela, ki je nastal v krogu Dolenjskega lista in njegovega urednika Toneta Gošnika, staroste novomeških tabornikov, so bili vkalupljeni v socialistično napredne ideje. Svoj duh so sproščali v Ragovem logu ob tabornem ognju, kitari, vinu in spoznavanju metliške folklore, člani druge take skupine – tudi formalno taborniškega kluba – Liga Omega pa smo bili kulturno in politično različnih pogledov. Politični ekscesi so nam bili ob pitju špricarjev s cvičkom in Moretovo sodavico v zabavo. Z oblastjo nismo imeli težav, saj so nas krili »oni na liniji z zvezami«. Imeli smo svoj prostor, prirejali smo javne kulturne prireditve mešanih žanrov in imeli polne dvorane, kar je bil za tisti čas dosežek. Njena zadnja leta sem bil generalni lige, in ker kluba nismo uradno nikoli razpustili, sem to morebiti še vedno. No, tretja skupina je bila Fičova Pro et contra, strogo umetniško-boemska s provokativnim »underground« nastopom, ki je šla novomeški udbi močno na živce, in pri tem se je Fič močno izži-

⁷ Glej: Jože Prešeren, Pro et contra – Zakaj kontra?, Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novega mesta v kulturno središče Dolenjske, Novomeški zbornik, Društvo Novo mesto, Novo mesto 2000, str. 149 – 152.

Študent v Ljubljani.
(Foto: Arhiv Z. Pelka)

Študentski drevesni performance kluba
Liga Omega med zimskim pohodom na
Trdinov vrh. (Foto: Slavko Kastelic)

vljal. Pivske seanse v zgornji kavarni⁸ so trajale pozno v noč. Recitali so svoje umotvore in grizli kozarce, dokler jim ni iz ustnic pritekla kri kot simbol nove revolucije. Tej skupini nisem pripadal, ker mi tak nastop ni bil blizu, pa tudi živcev zanj nisem imel. Sem pa vedel, da je vse to oblika kulturnega boja in da se da z njim veliko doseči. Če je bilo potrebno, sem jim tudi izdelal kakšen plakat in z njimi sodeloval zgolj tehnično, ne pa vsebinsko.

Po gimnaziji vas je potegnilo na arhitekturo.

Nekaj se je bilo treba odločiti. Simičev Peter je bil takrat že kar formiran in dobro je poznal starega Marjana Mušiča. Čibe ali Franc Blažon je znal že takrat dobro risati – na gimnaziji sta bila naša profesorja likovnega pouka najprej Vlado Lamut in nato Bogdan Borčič – sam pa se bil poleg Čibeta tudi dokaj spreten risar. Predvsem pa se mi danes zdi, da so me bolj kot ne izoblikovale vse moje obšolske dejavnosti. Iz teh sem pozneje v življenju črpal največ. Poznavanje različnih kulturnih zvrsti je bogatilo moje delovanje na vseh področjih kulture in pri kasnejšem poslu, ki je bil tudi ves povezan s kulturo. Mislim, da nas je na ljubljansko arhitekturo prignala nek čredni nagon, da bomo skupaj risali in risali ter skupaj obvladali ljubljanske snobe, ki smo jih poznali z gimnazijske delovne brigade, ko smo v Makedoniji po počitnicah po sedmem letniku gimnazije skupaj gradili cesto Bratstva in enotnosti.

⁸ Danes kavarna Hotela Krka na Novem trgu 1. Za spodnjo kavarno so tedanji Novomeščani imenovali kavarno v spodnjem delu Glavnega trga.

Člani kluba Liga Omega na jesenskem sprehodu s priorjem Janezom Drolcem po pleterskem hribu. (Foto: Zvone Pelko)

No, kako je bilo potem z arhitekturo in kasnejšim oblikovalskim poslom?

Marta Košir (poročena Račičič), Čibe, Peter in jaz smo se uspeli vpisati na Fakulteto za arhitekturo v Ljubljani in začeli uživati v študentskem življenju z vsemi njegovimi vragolijami, nakar se je v višjih letnikih začel posel. Novo mesto je bilo v oblikovalskem smislu takrat zelo ubogo, praktično ni imelo nobene črkoslikarske ali grafične delavnice. Tako smo kot študentje imeli obilo posla. Proti temu, kar bi se dalo zaslužiti z redno službo, smo zaslužili ogromno. Takrat so začeli z delovanjem tudi prvi študentski servisi in avtorska agencija, tako da s poslovanjem ni bilo težav, veliko delovnih obveznosti pa je pomenilo manj časa za študij in nekateri smo zaradi tega študij končali brez diplome. Potem smo imeli firmo Forma nova, pri kateri je posle vodil Mišo Andrijanič, jaz sem skrbel za organizacijo in izvedbo, Peter Simič pa za snovanje idej. Zaslužek smo delili bratsko, na tri enake dele. Ko je prišlo do večjega posla z Delialom, ta delitev ni zdržala in firma se je razletela. Mišo in jaz sva šla v vojsko, Peter pa se je vojske izmazal na zaigran pritisk, kar se danes lahko šteje za upor agresorski vojski. Po vojski sem se poročil in aprila leta 1970 se nama je z ženo Venko rodila hči Mateja. Takrat smo že stanovali v 14. nadstropju novo zgrajenega bloka v Šiški, ki so mu rekli »Sing Sing« po obliki vhodnih balkonov kot v navedenem ameriškem zaporu. In takoj prvi dan, ko sem se vrnil iz vojske, sem dvignil na občini obrtniško dovoljenje za aranžerstvo. To je bil edini način, da sem se lahko uradno in samostojno ukvarjal z oblikovanjem, projektiranjem ali podobnim. Tako sem ustanovil obrtno delavnico Design biro. Potem sem nekaj mesecev delal kar doma v dnevni sobi, nakar sem delavnico preselil v najeto garsonjero pri ljubljanskem radiu in televiziji, potem pa v večji poslovni prostor

na Dalmatinovi ulici. Tam smo delovali dolga leta, potem sem se z birojem selil v Wolfovo ulico, ker smo dogradili hišo na Škofjici s fotografskim ateljejem. Zaradi težav z imenom, ker je bilo kar naenkrat več design birojev, je hčerka preimenovala v podjetje Visio in izdelala njegovo celostno podobo. Res pa je, da sem po vojski še razmišljal o diplomski na arhitekturi ob delu, vendar se to ni izšlo. Fakulteta ni ponujala nobenega solidnega programa iz industrijskega ali grafičnega oblikovanja, biti ugleden klasični arhitekt, pa me ni pritegnilo, ker sem bil v uporabno grafiko že močno vpjet. Nastopilo je obdobje učenja po strokovnih sejmih in seminarjih in ob tiskarskem stroju Heidelberg v prav tako privatni tiskarni Mobo. V Design biroju, kjer sem imel v določenem obdobju zaposlenih do sedem arhitektov, akademskih slikarjev, črkoslikarja, sitotiskarja in reprofotografa, smo delali kar vse – od zaboječkov za sadje do sejmov in stanovanjske opreme. Vedno več je prihajalo grafičnih naročil in ugotovili smo, da se na dveh stolih ne da sedeti, tako da smo se skupno odločili za grafiko in pripravo tiska. Sredi poslovnega vzpenjanja se je tudi pokazalo, da brez lastnega fotografa ne bo šlo. Takrat so bili profesionalni fotografi zelo dobro plačani, težko dosegljivi in še tistega niso naredili, kar si od njih pričakoval. Tako sem se sam lotil fotografije in se korak za korakom pilil v znanju in tehniki. Narava dela je zahtevala komercialen pristop, tako da za umetniška razmišljanja ni bilo nikoli časa, le tu in tam sem malo tega ukradel, ko se je ponudila prilika.

To je potem privedlo do vaše fotografske opreme in vašega oblikovanja za številne zgodovinske ter druge monografije.

Začelo se je z zgodovinsko monografijo kartuzije Pleterje, ki je izšla leta 1982. Da bi se je lotil, me je nagovoril takratni tamkajšnji prior Drolc, zgodovinar Jože Mlinarič pa je že imel napisano besedilo. Ker je bil Mlinarič zelo plodovit pisec, sva potem sodelovala še pri stiški in kostanjeviški monografiji, vmes pa je bilo več slikarskih monografij, na primer o Jožetu Ciuhi, Branku Suhyju, Andreju Ajdiču, pa Vladimirju Lamutu, ki je bil naš profesor likovnega pouka na gimnaziji. Monografija o njem, ki jo je napisal Milček Komelj, je nastala v moje izrazito zadovoljstvo. Še posebej sem bi vesel, da je prehitela Jakčevo, ker je Božidar Jakac Lamuta precej zatiral, poniževal in ga pri njegovem preživljanju s slikarstvom skušal omejevati. Naši slikarji v biroju so tem knjigam dodali še svoje izkušnje v videnju umetnika. Vsako novo leto so pripravili umetniško grafiko, kot darilo za naše naročnike v nakladi sto izvodov. To je bilo krasno in umirjeno delo, lotili pa smo se tudi kulturno-zgodovinskih razstav, ki so zahtevale bogat razstavniki katalog. Z arhitektom Sergejem Pavlinom sva pripravila v Milanu razstavo o zakladih NUK v Ljubljani in sledilo je še nekaj teh. Leta 1993 sva skupaj s hčerko, ki je bila takrat še študentka, izdelala celostno postavitev s katalogom *Samostani v srednjeveških listinah* za Arhiv Republike Slovenije. Vsak samostan smo predstavili s fotografijo listin in pečatov velikega formata, s fotografijo meniha v meniškem oblačilu

Zvone Pelko z ženo Venko.
(Foto: Toni Fujs)

Pri fotografiranju poreškega in vrsarskega turizma za oblikovalsko obdelavo oglaševalskih akcij. (Foto: Dane Anžič)

naravne velikosti, z grafiko tedanjega stanja po Valvasorju ali Visherju in z zračnim posnetkom trenutnega stanja samostanskega objekta.

Pri vašem delu ste sodelovali z uglednimi in zaslužnimi imeni.

V letu slovenske osamosvojitve sem na Wolfovi ulici pred birojem v Ljubljani srečal dr. Marijana Zadnikarja, ki se je ravnokar s solato vračal s tržnice, in mimogrede navrgel, kdaj se bova lotila umetnostno-zgodovinske monografije o kartuziji Pleterje. Srepa me je pogledal ter zastokal, zakaj mu sipljem sol v njegove odprte rane, in čez poldrugo leto sva jo spravila v tisk pri Dolenjski založbi. Takrat je to vodil Franci Šali, ki je bil velik kulturni zanesenjak in s propadom njegove založbe je Dolenjska veliko izgubila, še posebej občina kot njena ustanoviteljica. Divje in liberalno-kapitalistično razmišljanje tiskarjev je bilo zanj usodno. S Šalijem sva se potopila z aero-foto monografijo reke Krke od izvira do izliva in v njeno strugo potegnila še Toneta Pavčka. Njemu podoben zanesenjak je bil novomeški prošt Jožef Lap. Ta ni nikoli zahteval idejne predloge, predračunov ali pogodb. Ko je ocenil, da je kaj pametno postoriti, je samo rekel: »Začni in delaj, pa ne filozofiraj«. Velikokrat me je bilo strah, kako bo prišel do denarja za tisk, pa se je vse vedno dobro izšlo. Ves novomeški Kapitelj je obnovil na ta način in ga rešil gotovega propada. Podobno sva zastavila monografijo novomeških proštov in nekaj let kasneje monografijo štirih avtorjev *Škofija Novo mesto – cerkvena, posvetna in umetnostna zgodovina*. To je monografija v trajen spomin Dolenjski oziroma po bogati besedno-slikovni vsebini knjiga, kot je dolgo ni bilo in je verjetno še dolgo ne bo.

Vzporedno ste izdelovali komercialne projekte za dolenjska podjetja.

Seveda, veliko tega je bilo. Sam to dejavnost ravno tako uvrščam v kulturno področje, saj oblika teh tiskovin sama po sebi izpričuje kul-

turno raven naročnika in njegovega okolja. Ta dela so bila dobro plačana in so nekako preživljala druge, ki so bili bolj nekomercialne narave. Delo se je začelo, ko je naročnik prišel z neko megleno željo, kakšen informativni material potrebuje. Nato smo izdelali predlog, ki je moral biti nekoliko drugačen, pregleden in udaren v vseh pogledih. Ne spominjam se, da kakšnega od teh niso sprejeli. Glede na ta predloženi in odobreni osnutek je oblikovalec nato izdelal detajlni predlog tiskovine po straneh, iz katerih je bilo jasno, kakšno grafiko zahteva. Moje fotografsko, terensko in ateljejsko delo se je nadaljevalo po likovnem konceptu oblikovalca. Naši stalni naročniki so bila dolenska in belokranjska podjetja kot Novoles, Novoteks, Kolpa, Krka Kozmetika, Krka Zdravilišča in še nekaj manjših obrtniških. V ta okvir se navezujejo še njihove celostne podobe, uradne tiskovine, avdio-vizualne projekcije in podobno. Za Gospodarsko zbornico smo izdelali plaketo zlate roke za vsakoletno priznanje uspešnim dolenskim direktorjem. Ko sem za nadaljevanje tega projekta ponudil zlato nogo, so me iz tega nemudoma izločili.

Vpeljala vas je torej pleterska monografija in tako sva spet pri tamkajšnji kartuziji, ki ste jo spoznali kot študent. Zanima me, kako je prišlo do tega srečanja?

Zelo dobro sem sodeloval s pokojnim priorjem Karlom Drolcem, katerega meniško ime je bilo Janez Krstnik. Še preden je postal prior in je bil še prokurator – mislim, da leta 1962, nas je kakšnih dvajset iz društva dolenskih študentov v organizaciji sošolca Jožeta Gričarja, odšlo na izlet in obisk pleterskega samostana, kjer smo se imeli odlično. Tudi šentjernejska kulinarika in cviček sta bila takrat za nas nevedneže odkritje. Vsem nam je bilo tam zelo všeč in stiki so postali vse pogostejši. Prior Drolc je bil izredno družaben človek in rad je poslušal naše anekdote. Imel smo ga za neke vrste očeta, lahko pa rečem, da ni usmeril samo mene, ampak tudi Petra Simiča in druge. Lahko bi rekel, da je očetovsko skrbel za nas in nas povezoval. Bil je hitrih in iskrenih misli. Poznal je vso Slovenijo, tako levo kot desno. Pošiljal nas je do pravih ljudi za kulturna in poslovna sodelovanja. Povsod je bil spoštovan in to nam je odpiralo celo vrsto vrat.

Kaj ni bil ta priorjev pristop, glede na to, da je za kartuzijane znano, da so močno ločeni od drugega okolja, precej nenavaden?

Danes pogosto pozabljamo, kaj vse so Pleterjani storili za razvoj Šentjernejske doline. Sam prior Drolc je dal več spodbud in povlekel več potez za povojno industrializacijo tega območja. Sam menim, da brez njega v Šentjerneju ne bi bilo Krke, IMV-ja in Iskre, pa tudi kakšnega manjšega podjetnika ne. Pri njem so se dobivali in načrtovali. Kot študente nas je rad vabil. Ne, da bi za samostan delali, bolj zaradi družbe. No, vseeno smo tam radi pomagali, recimo, pri spravilu jabolk in podobno. V Pleterjah so nekateri tudi v miru ustvarjali in študirali. V Pleterje so hodili tudi naši kolegi Ljubljancani, recimo Mate Dolenc,

Napoved koncerta Lekovega moškega zbora s slovesno mašo *Messe Solennelle* Charlesa Gounoda v stari gotski cerkvi Pleterje. (Foto: Milan Markelj)

Peter Božič in Dimitrij Rupel, pa Pavle Zidar, Peter Breščak, Jože Prešeren, Pavel Florjančič, če naštejemo te iz literarnega kroga, in vsa naša klapa. Takrat smo bili nevedni in zvedavi fantje, prior pa nam je govoril o Kocbeku, Balantiču, o krščanskih socialistih in drugačnem svetu, ki spoštuje drugače mislečega. Pri njem se je vzpostavila nekakšna tiha katedra demokracije. Deloval je za nas nenavadno, po zgledu »jaz pomagam tebi, ti zato pomagaj drugemu«. Čisto na koncu smo doumeli, da je to ljubezen do bližnjega in ljubezen je Bog. Drolc ni nikoli spraševal po ideološkem prepričanju, človeka je bliskovito ocenil v njegovem bistvu. Na vprašanje glede takratne odprtosti samostana, ki je bila glede na kartuzijanska pravila oziroma njihov statut preširoko odprt vsem, lahko povem, da je vse izhajalo iz priorjeve modrosti in skrbi za sobrate. Vedel je, da bo samostan obstal le, če bo odprt in prijazen do takratnega režima. Zato je dobil tiho soglasje Velike kartuzije. Po osamosvojitvi, ko priorja Drolca ni bilo več, pa ta odprtost ni bila več smiselna. Prišli so novi časi, novi priorji in kartuzija se je vrnila k strogim kartuzijanskim pravilom.

Torej ste bili za sodelovanje pri pleterski monografiji logičen izbor.

Ne samo to, ob tem sem tudi strokovno in poslovno dorasel, saj so Pleterje specifičen naročnik. V Pleterjah je tudi brat Nikolaj vsako leto prevedel eno tuje delo, mi pa smo njegove knjige grafično opremili, organizirali tisk in promovirali knjigo po slovenskih župnijah. Lahko bi rekli, da je bila to prva pleterska založba, ki je z njegovo smrtjo zamrla. Sedaj Pleterjani sami pripravijo in izdajajo samo svoja avtorska dela. Računalniška tehnika jim to v celoti omogoča. No, potem ko so obnovili tamkajšnjo staro gotško cerkev, so me zaprosili, da pripravim razstavo o kartuzijanih. Ob tej se mi je zdelo nesmiselno, da bi zanjo

Peter Simič in Zvone Pelko ob odprtju razstave Silentium – Arhitektura tišine – Kartuzijanski samostani v Evropi v Mauerbachu pri Dunaju, 30. maj 2007.
(Foto: Rasto Božič)

uničili lep cerkveni prostor in ga spremenili v natrpano skladišče panojev. Predlagal sem multivizijo oziroma samodejno vodeno projekcijo s 500 fotografijami velikega formata. Postavili smo jo v sosednji zakristiji, kjer še vedno zadovoljivo klopota in v celoti informira obiskovalce. Hkrati so v samostanu dogradili še nov vhod s prodajo pleterskih izdelkov, pri nas pa smo začeli grafično urejati njihovo embalažo, obliko vinskih etiket, žganih pijač, sadnih sokov, medu in zeliščnih čajev znamke Pleter, za katero smo izdelali tudi znak z logotipom.

Vse naštetu je vodilo do spominskih večerov, ki ste jih po smrti priorja Drolca začeli prirejati v pleterski gotski cerkvi, oziroma današnjih spominskih koncertov zgodnje sakralne glasbe, ki jih že desetletje prirejate v tednu pred dnevom mrtvih. Rezultat tega pa je tudi kulturno društvo Zgovorna Tišina, ki združuje prijatelje pleterske kartuzije po vsej Sloveniji.

Prior Drolc je umrl ob letu slovenske osamosvojitve. Leto po njegovi smrti pa smo njegovi nekdanji – tako rekoč njegovi učenci – v pleterski stari gotski cerkvi prižgali svečko in si s stare gramofonske plošče predvajali poljski srednjeveški requiem, ki ga je nekje izpod strehe privlekel pesnik Ferdo Miklavc. Prior je bil res svet človek, se je slišalo ob koncu, ko je nastopila tišina. To zanimanje za koncerte ob dnevu mrtvih je postajalo z leti večje in zadnja leta tudi z uglednimi zbori ter solisti. Krog izvajalcev gregorijanskega koralala se širi in postaja neka modna muha za mlade, vendar pa koncert v Pleterjah, ki mora spoštovati kartuzijanska pravila in je zaprtega tipa, oglašujemo le z vabili in ustno. Kulturno društvo Zgovorna Tišina je druga vsebina in ga ne bi povezoval s koncertom. Res pa je, da je bilo društvo letos soorganizator, in mislim, da bo prihodnja leta tudi.

Društvo ste v Šentjerneju ustanovili konec leta 2009. Kaj je torej Zgovorna Tišina?

Pred tremi leti smo imeli ustanovni sestanek v šentjernejskem kulturnem domu. Ta se imenuje po Primožu Trubarju, ki je tudi malo sokriv za propad prve pleterske kartuzije, ko so luterani naselili svoje družine z otroki vred v samostan. Gre za igro naključij, ki pa Trubarju ne jemlje naslova velikega Slovenca. No, ustanovni člani društva so iz vrst strokovnih in ljubiteljskih poznavalcev kartuzijanov. Na slovenskem območju so štiri kartuzije: Žiče, Jurklošter, Pleterje in Bistra, zato je območje članov široko, vsebin za preučevanje pa še veliko več na področju stavbne in likovne umetnosti, gregorijanskega korala ter cerkvene in laične umetnostne zgodovine. Društvo tako kot kartuzijani nima pastoralnih teženj. Je pa sila zanimiva knjiga brata Janeza Hollensteina Zgovorna Tišina iz leta 1986, iz katere smo si izposodili tudi naziv društva. Knjiga nam je danes mnogo bližnja in razumljiva v vsesplošnem iskanju sozvočja sobivanja ter v iskanju človeških vrednot v medsebojnih odnosih, premišljevanju, molitvi in delu. Pazimo, da naše dejavnosti potekajo tako, da z njimi čim manj vznemirjamo kartuzijane, z opisanim pa dajemo zgled tudi okolju kartuzije.

Januarja letos ste dali pobudo za ustanovitev združenja območij samostanov na Slovenskem. Kakšen je njegov namen?

Poleg povezovanja je namen našega društva, ki združuje približno 70 članov, tudi poudariti pomen varovanja samostanskega okolja in tovrstnega izročila kot priložnosti za kulturne in druge dejavnosti. Povezali bi radi in že povezujemo občine z območij benediktinskega samostana, štirih kartuzij in dveh cistercijanskih opatij. Območjem Slovenskih Konjic, Laškega, Vrhnike, Šentjerneja, Kostanjevice na Krki, Ivančne Gorice in Gornjega grada bi lahko tovrstno kulturno izročilo zagotovilo kakovostno izhodišče za večjo krajevno prepoznavnost ter okrepljeno kulturno, gospodarsko in turistično dejavnost. Omenjeno izročilo je v Sloveniji še v veliki meri zapostavljeno in neizkoriščeno. Še več, v Sloveniji ni celo nikogar, ki bi bil na temo samostanov in meniške kulture sposoben dati celovito informacijo in organizirati turistične ogleds s kulturnimi vsebinami. Tako smo pri Zgovorni Tišini nagovorili predstavnike naštetih občin, da prednosti samostanskega kulturnega izročila, ki jih znajo v razvitejših državah dobro izkoristiti, začnejo spoznavati, varovati in na primeren način uporabljati tudi v svojih okoljih. Trenutno so v teku priprave za podpis pisma županov o dobri nameri združenja, za kar skrbita župan Slovenskih Konjic Miran Gorinšek in kostanjeviški župan Mojmir Pustoslemšek. Zadeva teče, vendar prepočasi. Brez teh povezav tudi ni možno računati na evropska sredstva za kulturne namene, ki ostajajo neizkoriščena. Kot društvo lahko damo le spodbude za določene dejavnosti in s svojimi člani – po večini strokovnjaki za prikaz meniških vsebin – sodelujemo pri pripravi programov, ki bi jih lahko nadgradili tudi v oblike duhovnega turizma s predlagano blagovno znamko pod delovnim naslovom *Me-*

niške poti Slovenije. Predhodno pa je potrebno zavarovati okolje samostanov in ga varovati pred nesmiselnimi posegi v ta prostor. Trenutno se društvo prizadeva, da bi kartuzije Žiče, Jurklošter in Pleterje dobile status varovanega objekta državnega pomena.

Pri vseh v tem pogovoru naštetih primerih osebno delujete kot spodbujevalec. Kaj vas žene k temu? Ste v Pleterjah našli svoje poslanstvo in bi se radi Pleterjanom oddolžili?

Mislím, da sem z naštetim povrníl svoj dolg, če ima vse to smisel vrednotiti. Me pa vedno znova podžgejo vprašanja mimoidočih – kdaj je bila Titova Jovanka v samostanu, ali patri še kuhajo naravno žganje ali umetnega, in še, če še spijo v krstah. In tako smo spet pri šalah na ravni televizijskih zabav *Na zdravje* in podobnih.

Se preko pleterske kartuzije vračate tudi k Dolenjski?

Tudi. Čeprav sem se v Ljubljani po eni strani naselil le zaradi posla in ker je bilo vse tako pri roki, pa še Trst in Celovec sta bila bližje. Ampak, veste, v Novem mestu v treh desetletjih pred osamosvojitvijo vsega tega ne bi mogel početi. Tam smo drug drugemu dvigovali pokrovko in gledali, kaj se v loncu kuha za kosilo. To v našem poslu ne gre, nekaj avtorske skrivnosti in zaščite pa le mora biti. Bolje se počutim, ko prehodim sedem hribov in sedem voda, da pridem umirjen v obljubljenó rodno mesto. Kot sem že dejal, pa ostajam prepričan, da sem Novomeščan na začasnem delu v Ljubljani. Naj še omenim, da mi je pred kratkim, v zidnici na senčni strani Gorjancev, v roke prišla knjiga *Dolenjska metropola Novo mesto* iz leta 1930, ki jo je uredil in pripravil za tisk Anton Podbevšek, znameniti »človek z bombami«. Delal je za Dolenjsko in imel reklamni biro Pictura na Poljanski cesti 15 v Ljubljani. Petarde pa je metal kar tako, za nove čase, kot jih zdaj mečeva midva.

Kakšni so vaši današnji pogledi na Novo mesto?

Vedno taki, da bi še kaj naredil za Novo mesto. Zadnje čase razmišljam, da bi morali v Novem mestu postaviti spomenik Pii in Pinu Mlakarju, ki sta bila poleg Štuklja tudi velika Novomeščana in ju na seznamu uglednih Novomeščanov – vsaj po knjižici *Novomeški ustvarjalci*, ki jo je pred nekaj leti izdalo Društvo Novo mesto – ni. Mlakarja sta bila res vrhunska ustvarjalca, ki sta v duetu sozvočja pokazala, kako se s predanostjo pride do vrhunskih stvaritev. To so močne vsebine za dosegó odličnosti in redko komu uspejo. Če bi jih Novo mesto razumelo v takratnem času, bi danes imeli ugledno mednarodno baletno šolo. Ampak ni šlo. Po njiju bi morali poimenovati tudi kakšno mestno ulico. No, zadnjič sem se peljal mimo novega spomenika Leonu Štuklju, ki je sicer všečen. Je pa nesrečno umeščen, premajhnih dimenzij in ne obvladuje prostora. Poglejte na primer Savinškov spomenik talcem, kakšen je in kje mora stati. To je samo droben primer, ki nazorno priča o trenutni mestni podobi okoljske kulture.

Letošnje fotografiranje ostankov Jeričkovega mlina na izviru Težke vode pri Stopičah. (Foto: Andrej Mlakar)

Za kakšno torej ocenjujete novomeško kulturno podobo?

Vse preveč ostaja provincialna. Kot nekdanj tudi novodobno občinsko razmišljanje zaostaja za gospodarstvom, kar tega skupaj s kulturo veliko stane ter ju onemogoča. Ali je trenutno občinska politika sposobna razumeti etiko v prostoru? Varovanje življenjskega prostora mora potekati skladno z razvojem družbe in njenega socialnega, gospodarskega ter kulturnega okolja v realnih in etičnih odnosih. Novemu mestu manjka karizmatična osebnost, ki bi znala povezovati pot k uresničitvi sodobne kulturne podobe. Z odličnostjo lahko trenutno pohvalimo le novomeško arheologijo in to v blagovni znamki 2K, ki povezuje dva priimka Knez in Križ⁹. V odličnost so vpeti človek, njegovo razmišljanje in delo.

Kako bova zaključila?

Ne bi bilo dobro razmišljati naprej, hitro bi trčila na osebne zame-re, ki ne vodijo nikamor. Lepo, da sva kramljala o Novem mestu in Dolenjski in nisva zašla kam pod Gorjance, kjer bi bilo lahko še huje. Zdaj pa reciva, da sva zaključila, da gremo vsi na morje in potegniva rolo do tal. Prihaja čisto drug svet.

⁹ Prvi novomeški arheolog Tone Knez (1930 – 1993) in njegov arheološki naslednik v Dolenjskem muzeju, Borut Križ. Ne bi pa smeli pozabiti še drugih arheologov, med katerimi prednjači Danilo Breščak, in katerih delo je tudi prispevalo k novomeški arheološki podobi.

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana,
hrvaška pevka Josipa Lisac na festivalu Muzejski
vrtovi, ki so ga priredili pri zavodu LokalPatriot.
Kulturni center Janeza Trdine, 1. september 2012,
fotografija.

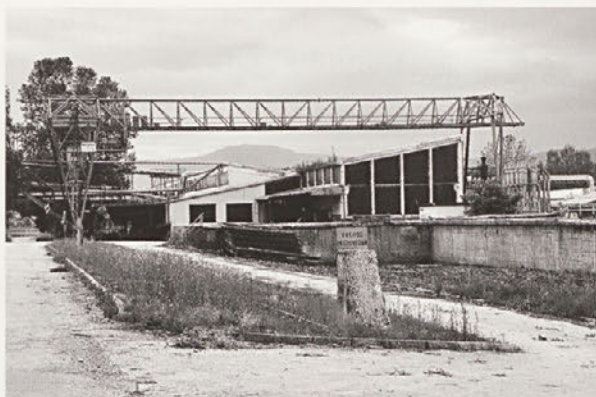
JOŽA MIKLIČ

Les je lep

Akcijski načrt za povečanje konkurenčnosti
gozdno-lesne verige v Sloveniji do leta
2020

Ob vse glasnejših opozorilih, da s pomočjo gozdov lahko izboljšamo materialni položaj Slovenije, nam najprej pride na misel rek, da se zgodovina ponavlja. Vedno se je človek v hudih obdobjih zatekal po pomoč k naravnim dobrinam, najpogosteje v gozd. Spomnimo se samo povojnega obdobja, konca štiridesetih let preteklega stoletja in nastajanja industrije na Dolenjskem. Imenitni izdelki podjetij Novoles, Treles, Les, Stilles, Podgorje, Celuloza Krško, lesnih obratov gradbincev in podobnih ponudnikov so zagotavljali dovolj delovnih mest ter s tem nenehni razvoj, da niti ne omenjamo gozdnih gospodarstev, ki so skozi vse leto dobavljali tudi drva za gospodinjstvo in kurjavo.

Uspešna pot lesno-predelovalne industrije na Dolenjskem je začela izgubljati svoj prvotni zagon že konec osemdesetih let preteklega stoletja iz več razlogov. Najpomembnejši je bil vedno šibkejša akumulacija, ki ni omogočala tehnološkega in tržnega razvoja. Lahko bi tudi rekli, da za vedno bolj utrujeno starejšo vodilno generacijo ni bilo pogumnih in zagretilih mlajših oblikovalcev, tehnologov in menedžerjev, ki bi jim bila omenjena podjetja izziv za uresničevanje lastnih zamisli. Poudariti je še dejstvo, da medsebojno podjetja niso bila dovolj povezana, da bi nastajajočo problematiko s pomočjo zbornice in združenj reševala ustreznejše skupaj z državo, kot so to na primer uresničili v avtomobilski industriji. Prepuščeni sami sebi in v spremenjenem sistemu gospodarjenja so počasi hiralali ter večinoma končali v stečaju in prisilnih upravah, med zadnjimi Novoles, ki je na novomeški Ragovski ulici začel s proizvodnjo lesenih igrač

Območje straškega Novolesa v stečaju, maj 2012.
(Foto: Rasto Božič)

in s poslovanjem v nekaj letih usposobil zavidljive proizvodnje zmogljivosti po vsej Dolenjski in v tujini. Izgube smo občutili kot delojemalci, nikakor pa ne kot potrošniki, saj je na, primer, kar v Vavti vasi trgovina z italijanskih pohištvo, da o ponudbi Rutarjevih in Ikeje ne razmišljamo. Če je verjeti sredstvom javnega obveščanja, se sedaj zgodba začneja pri naši hlodovini. Ta gre v avstrijske žage, od tam pa kot razrezan les k proizvajalcem lesene opreme in nato v naše trgovine, kjer to kupujemo po neprimerno višji ceni, kot pa smo dobili za dobavljen les.

Po letih propadanja pa kaže, da se vsi le niso sprijaznili z nastalimi razmerami. Prav v dolenjskem Šentrupertu se je, na primer, župan Rupert Gole zgledno zavzel za boljšo izrabo naravnega bogastva občine. V Šentrupertu so usposobili sodobni leseni vrtec, ki uporablja za ogrevanje biomaso, že drugo leto pa naj bi tako ogrevanje zagotovili v zaporih Dob. V zapuščenih vojaških objektih načrtujejo usposobitev sodobne žage in predelave lesa. Z muzejem kozolcev promovirajo lesno dediščino in tradicionalno znanje področja, pospešujejo tu-

rizem in občane navdušujejo za ustvarjanje v lesu ter za njegovo racionalno rabo kot obnovljivega energetskega vira.

Zgledi vlečejo, in Franc Bogovič je kot minister za kmetijstvo in okolje med prioritete svojega dela vključil nadaljevanje *Akcijskega načrta za povečanje konkurenčnosti gozdno-lesne verige v Sloveniji do leta 2020* s promocijskim sloganom *Les je lep*. Dokument določa cilje, ukrepe, kazalnike in roke za intenziviranje gospodarjenja z gozdovi ter za oživitve in razvoj predelave lesa in energetske uporabe njegovih ostankov. Njegovo uresničevanje bo ustvarjalo trge za lesne proizvode in storitve, povečalo posek in negovanost gozdov skladno z načrti za gospodarjenje z gozdovi, povečalo količine in predelavo lesa na višjih zahtevnostnih stopnjah z novimi tehnologijami ter zagotovilo nova delovna mesta in rast dodane vrednosti na zaposlenega v lesno-predelovalni panogi. Omenjeno ministristvo vidi zagotovilo za uspešno izvajanje akcijskega načrta v sodelovanju vseh deležnikov v gozdno-lesni predelovalni verigi, vzpostavitvi ustreznega modela upravljanja z državnimi gozdovi, sistematični podpori domači lesno predelovalni-industriji, izvajanju uredbe o zelenem javnem naročanju, organiziranju promocije lesa in lesnih izdelkov, v doslednem upravljanju z akcijskim načrtom in v formiranju operativne skupine, ki bo upravljala izvajanje nalog.

Življenje nas je naučilo, da moramo v poslovnem svetu vedeti, kaj se dogaja na področju, ki nas zanima, in da je že od začetka nujno tudi sodelovanje. Pri pisanju tega članka sem zato iskala sogovornika na temo akcijskega načrta na Dolenjskem in v Beli krajini, ki bi vedel povedati, kako bo uresničevanje načrta vplivalo na obnovo in krepitev gozdno-lesne verige v regiji. Pristojno ministristvo pravi, da načrta še niso obravnavali po regijah, čeprav ga je vlada sprejela že junija letos. Kdo so potencialni deležniki iz naše regije za sodelovanje v snovanju in uresničevanju načrta? Na kakšen način bo v načrt vključena poslovna tradicija stečajnikov? Koliko delovnih mest si lahko obetamo in kakšne zahtevnosti? Ta in še druga vprašanja bodo slej ko prej naslovljena na Razvojni center, ki na področju regionalnega razvoja izvaja nalo-

ge, opredeljene z *Zakonom o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja*, in naloge, ki jih izvajajo regionalne razvojne agencije v javnem interesu. Razvojni center Novo mesto kot regionalna razvojna agencija je stičišče različnih informacij, idej, programov, pobud in mesto, kjer se rojevajo razvojna partnerstva in zaveznitva (info-točka in povezovallec). Tam pripravljajo regijske razvojne programe, ki kandidirajo za državna in evropska razvojna sredstva ter jih center tudi izvaja. Nič manjša ni odgovornost ustanoviteljev Razvojnega centra in predvsem županov v regiji, saj so v tem času in v sedanjem stanju gozdno-lesne verige najprej poklicani, da izkoristijo priložnosti za nastajanje novih delovnih mest, pričakovati pa je, da bodo koristnost vključitve v načrt prepoznali tudi v Gospodarski zbornici Dolenjske in Bele krajine, Gozdarsko lesni zbornici, strokovnih in civilnih združenjih ter političnih strankah.

Sicer pa je država izjemno dejavna v predlaganju ukrepov, ki naj bi izboljšali pogoje gospodarjenja. V razpravi je že tretji paket ukrepov za spodbujanje gospodarstva, pripravljen nov koncept slovenske industrijske politike in določene glavne prioritete za prihodnje obdobje. Za našo regijo, ki načrtuje znatna vlaganja v turizem, so pomembne odločitve o *Strategiji razvoja slovenskega turizma do leta 2016*. Regija ne bi smela mimo *Akcijskega načrta za realizacijo zahtev slovenske obrti in podjetništva* in tudi ne mimo načrta za uresničevanje akta za mala podjetja v letu 2013. Tudi *Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – Zagotovimo si hrano za jutri* ter *Skupna kmetijska politika do leta 2020* sta predmet zanimanja večine prebivalstva jugovzhodne regije. Ne nazadnje bi morala regija oceniti tudi ustreznost modela podpore morebitnim novim vlagateljem za ohranjanje delovnih mest in proizvodnje v primerih stečajev večjih podjetij v pretežno zasebni lasti. Do številnih spodbud države je nujno sprejeti regionalno ali občinska mnenja, ki bodo izhajala iz ocen koristnosti ukrepov za razvoj regije in ne bodo ovirala deležnikov pri uresničevanju lastne strategije.

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, Glasbeni mozaik v izvedbi Simfoničnega orkestra Glasbene šole Marjana Kozine Novo mesto. Športna dvorana Marof, 7. februar 2012, fotografija.

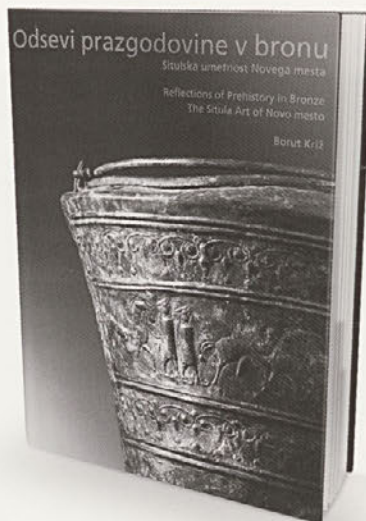
RASTO BOŽIČ

Plod vestno opravljenega strokovnega dela

Borut Križ, *Odsevi prazgodovine v bronu – Situlska umetnost Novega mesta, Dolenjski muzej, Novo mesto 2012.*

Omenjeno slovensko in hkrati enakovredno v angleški jezik prevedeno monografijo z besedilom arheologa ter kustosa Dolenjskega muzeja Boruta Križa in fotografijo v Kölnu prebivajočega in delujočega novomeškega rojaka Saše Fuisa so v Dolenjskem muzeju pripravili ter izdali kot enega izmed nosilnih projektov Mestne občine Novo mesto pri partnerskem podvigu Evropska prestolnica kulture 2012 (EPK). Njuno tako rekoč skupno delo pa predvsem utemeljuje, zakaj smo Novomeščani svoje mesto opravičeno poimenovali Mesto situl, in odslikava vse bogastvo situlske prazgodovinske umetnosti, kot ga sporoča na novomeških najdiščih odkriti nabor situl.

Kot je bilo velikokrat zapisano, situlska umetnost predstavlja umetniški izraz prazgodovinske Evrope in prazgodovinskih ljudi, ki so med 7. in 4. stoletjem pred našim štetjem na območju med Alpami, Jadranom in Donavo v tanko bronasto pločevino vrezali in vtolkli podobe svojega življenja. Novo mesto, kjer so doslej odkrili 16 bronastih situl, od katerih jih je devet figuralno okrašenih, je največje svetovno oziroma evropsko najdišče tovrstnih torevtskih umetnin, novomeške situle pa so nekoliko mlajše od najbolj znanih slovenskih primerkov, denimo vaške in situle z Magdalenske gore, ter sodijo v 5. in 4. stoletje pr. n. š. Sodi-jo torej v zaključno obdobje situlske umetnosti,

glede na njihovo številnost pa arheologi domnevajo, da je na območju Novega mesta morala delovati kakšna situlska delavnica.

Drugi pojem, ki se pojavlja ob teh prazgodovinskih pločevinastih vedricah oziroma njihovih figuralno nizkoreliefno okrašenih izpeljankah, je situlska umetnost. Ta se osredotoča na upodobitve dejavnosti prazgodovinskih ljudi in je v času, ki na navedenem evropskem ozemlju še ni poznal ali razvil pisave, dragocen dokument ter okno v prazgodovinsko železnodobno družbo oziroma v tako imenovano halštatsko kulturo. Hkrati pa se, kot izvaja Križ, situlska umetnost uvršča med temelje sodobne evropske civilizacije. »Situlski spomeniki Novega mesta nedvomno sodijo v zakladnico svetovne kulturne dediščine in so nepogrešljiv prispevek Dolenjske pri oblikovanju skupnega evropskega kulturnega prostora,« poudarja.

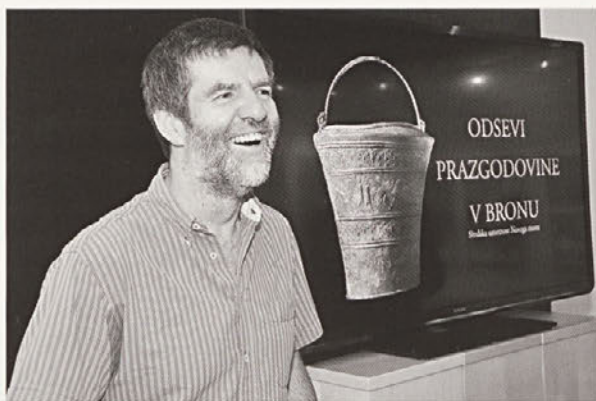
Po besedah direktorja Dolenjskega muzeja Zdenka Piclja, ki je za knjigo prispeval predgovor, so z njo zaključili petnajstletno predstavljanje novomeške arheološke preteklosti. Leta 1996 so to začeli z arheološko razstavo *Kapiteljska njiva*, pozneje pa so pripravili več občasnih razstav in izdali več publikacij ter drugo dokumentarno-informativno gradivo. Leta 2008 so odprli še novo stalno muzejsko razstavo *Arheološka podoba Dolenjske*, še opozarja Picelj.

Fotografije za to monografijo – in lahko dodamo, da s tako kakovostnim ter pronicljivim fotografskim pogledom novomeška arheologija doslej

še ni bila obdarjena – ter dokumentarno, enako naslovljeno razstavo, ki so jo v mali dvorani Dolenjskega muzeja odprli ob junijski izdaji monografije, je prispeval že omenjeni avtor, po 30. septembru, ko so ga v Dolenjskem muzeju zaprli, pa navedeni prikaz gostuje po razstaviščih partnerskih mest projekta EPK.

Križ se je v svojem delu te strokovne monografije – ki pa s svojo razkošnostjo ne more skriti, da želi ugajati tudi laični javnosti – v prvi vrsti lotil predvsem popisa novomeških arheoloških najdišč oziroma gomilnih grobišč in grobov s situlami. Teh je bilo kar nekaj, od gomilnih grobišč nad Kandijo, do tako imenovane Malenškove gomile na gmajni ob cesti proti Ragovem in številnih gomil Kapičeljske njive ob Marofu. Našteta najdišča so raziskovali različni arheologi, ob Križu, kot zadnjemu in najdejavnemu arheologu iz njihovega niza, pa prednjačijo še odkritja danes pokojnega prvega novomeškega arheologa Toneta Kneza. Ta se je v svoji knjigi *Novo mesto v davnini*¹ tudi med prvimi posvetil novomeški situlski umetnosti, s tem da se je pretežno opiral na dognanja, ki jih je v delu *Umetnost situl*² ob veliki razstavi situlske umetnosti z mednarodno udeležbo leta 1961 v italijanski Padovi in leta 1962 v Ljubljani ter na Dunaju med drugimi avtorji zapisal profesor Jože Kastelic. Kasneje so novomeške situle kot del dolenjske situlske umetnosti in tamkajšnje starejšeželeznodobne jugovzhodno alpske halštatske skupine obravnavali še drugi avtorji – med slovenskimi predvsem profesor Stane Gabrovec in profesorica Biba Teržan, med novejšimi deli pa moramo opozoriti na zapis oziroma katalog Petra Turka, *Podobe življenja in mita*³, ki je leta 2005 izšel ob razstavi *Praznik situl* Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani.

Za razliko od navedenih avtorjev – razen nekoliko pesniškega⁴ Kneza – se je Križ, ki poleg novomeških najdišč situl v omenjeni monografiji opisuje še prazgodovino Novega mesta, v njenem ključnem poglavju *Situlska pripoved Novega mesta*

Borut Križ ob predstavitvi monografije in dokumentarne razstave *Odsevi prazgodovine v bronu*, Dolenjski muzej, 1. junij 2012. (Foto: Rasto Božič)

zadovoljil le z osnovnim in splošnim tolmačenjem situlske umetnosti. Njegov opis je predvsem strokoven, tehnično korekten in zanesljiv ter kot tak posledica njegovega dolgoletnega in tudi predano-zanesenjaškega raziskovanja novomeške Kapičeljske njive. Križ poglobljeno razlago prizorov z novomeških situl, njihovo primerjavo, duhovno, družbeno-sociološko ter umetniško sporočilo prepušča tozadevno usmerjenim kolegom, njegova sicer izvrstna, bogata in reprezentančna monografija pa je predvsem odraz ter izid njegovega vestno opravljenega, strokovno predanega in lahko bi rekli v določeni meri celo življenjskega dela.

Monografija *Odsevi prazgodovine v bronu* je opremljena tudi z vsem strokovnim aparatom. Njeno besedilo je v angleščino prevedel novomeški arheolog Phil Mason, v nakladi tisoč izvodov pa so jo naravnost vzorno natisnili pri Gorenjskem tisku v Kranju.

¹ Tone Knez, *Novo mesto v davnini*, Založba Obzorja, Maribor 1972.

² Jože Kastelic, Guido A. Mansuelli in Karl Kromer, *Umetnost situl*, Beograd-Ljubljana 1965.

³ Peter Turk, *Podobe življenja in mita*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2005.

⁴ Mišljeno pohvalno.

ToplART galerija – dober primer uporabe kozolca

Prireditve pod Simončičevim toplarjem, Bistrica pri Šentrupertu, 23. junij – 7. oktober 2012.

Simončičev kozolec na Bistrici pri Šentrupertu je kulturni spomenik državnega pomena, njegova lastnica pa je Občina Šentrupert. Kozolec je datiran v leto 1936 in ga je izdelal v Mirnski dolini najbolj znani tesarski mojster Janko Gregorčič iz Slovenske vasi, medtem ko je bil njegov naročnik Jože Simončič iz Bistrice. Vrsto let je ta kozolec čakal na primerne uporabne vsebine, letos pa so ga uporabili za nov in drugačen namen, saj so tam od junija do oktobra potekale mesečne razstave in predstavitve različnih avtorjev oziroma ustvarjalcev v okviru projekta toplART. Avtor ideje in projekta je Sebastjan Popelar.

Kot vemo, predstavljajo kozolci za večino njihovih današnjih lastnikov – v nasprotju s priložnostmi, ki jih lahko takšna mojstrovina ponuja – zgolj breme in strošek, pri omenjenem projektu pa gre ravno za take nove priložnosti in vsebine. Pri njegovi postavitvi se je Popelar lotil inovativnih in enostavnih rešitev brez posega v sam objekt kulturne dediščine, z vdevanjem sena v kozolec pa je dal temu tudi vsebino, ki jo je v preteklosti že imel. Tako rekoč je izdelal »steno« za obešanje slik in ustvaril vetrno zavetje, ki ga je nujno potreboval za delovanje galerije, s čimer je enostavno ustvaril galerijski prostor in hkrati prikazal prvotno rabo oziroma funkcijo kozolca.

Pod njim so nato julija priredili fotografsko razstavo *Postavitev toplART galerije*, ki je prikazovala svojo pripravo in zagon. Fotografije sem pretežno kot etnologinja in kulturna antropologinja prispevala sama, nastale pa so na pri dokumentiranju vzpostavitve te galerije na prostem. Opisovale so

vdevanje sena v toplar, postavitve nosilcev za obešanje slik, čiščenje in pripravo terena, oblikovanje in postavitve tabel, obešanje slik in podobno. Z navedeno razstavo sva kot avtorja želela poudariti, da lahko kozolce oživimo tudi danes in da ni več potrebno, da predstavljajo »stare reči« in niso zgolj ostanek prejšnjih časov. Namreč, z ustreznimi vsebinami lahko živijo tudi naprej. Hkrati pa so vir znanja in zgodb.

Avgrusta se je nato s fotografskim nizom in projekcijo filma o gradnji kamnite spirale pri Otlici nad Ajdovščino predstavil arhitekt Damjan Popelar, ki je v jeseni v Mirnski dolini predstavljal tudi projekt o *Pletenem polžu*. Omenjenega avtorja je njegov nekdanji profesor dr. Tomáš Válena umestil v okvir landarta – posebne oblike konceptualne umetnosti, ki sega s svojimi koreninami v šestdeseta leta preteklega stoletja in je nekako otrok alternativnih gibanj. Damjan Popelar se je v Mirnski dolini doslej že predstavil z *Opletanimi vrbami*, s *Piramido*, ki je na Biču objela drevo hruške, in drugimi projekti.

Septembra je sledila fotografska razstava *Znanjih portretov doline Mirne* avtorja toplART galerije Sebastjana Popelarja, ki je z izbranimi 24 fotografijami pokazal nove poglede na krajinske in kulturne posebnosti Mirnske doline. Fotografije je posnel med letoma 2007 in 2012, prinesle pa so izbor ujetih krajinskih trenutkov in čistih pogledov. Predvsem njegova fotografija odraža jutranjo spokojnost ali pa zimsko krajinsko idilo. V svoj fotografski pogled je ujel vse letne čase, ki krajino spremenijo, ji dajo poseben čar ter pokažejo, kako posebna in drugačna je.

Razstavni niz je zaključila oktobrska fotografska razstava, s katero se je predstavila domačinka, univerzitetna diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja Mojca Ramovš. Njena razstava *Šent*

Galerija in prireditveni prostor
pod kozolcem.
(Foto: Alenka Lamovšek)

Rupert, prijazno letovališče o identiteti in turizmu Mirnske doline, je bila nadgradnja njene diplomske naloge, s katero bi rada predstavila tako kulturne kot tudi naravne potenciale Mirnske doline oziroma usmeritev tamkajšnjega turizma, ki temelji na identiteti prebivalcev in kraju samem.

Naštete razstave so bile od odprte le po štiri dni, ob drugih koncih pa je pod toplarjem delovala prodajna slikarska razstava avtorja projekta, ki je obiskovalcem ponujala pestro paleto barv, dimenzij in motivov.

Statistika glede obiska Simončičevega toplarja je sledeča. Med 23. junijem in 7. oktobrom je bila galerija odprta 61 delovnih popoldnevov, od teh je bilo 21 deževnih dni, ko ni delovala. Galerijo in njene vsebine si je v navedenem času ogledalo 807 obiskovalcev, od teh osem tujcev. Galerijo je v povprečju obiskalo približno 20 obiskovalcev dnevno, ob čemur menim, da takšen obisk žal prekaša marsikateri dogodek, v katerega je bilo vloženo precej več oglaševanja in drugega dela. Hkrati menim, da gredo avtorju projekta čestitke za zamisel in pogum, saj ni enostavno postaviti galerijo na prostem in se ob tem obvezati, da si na enem mestu prisoten toliko dni. Upoštevajoč letošnje vremenske razmere, to res ni bilo nezahtevno. Z novo vsebino pod kozolcem pa je avtor tudi pokazal, da so lahko kozolci – namesto da jih uporabijo za parkirišča ali oglaševalske površine – precej koristnejši kot kulturne točke in tovrstna stičišča.

Pri projektu so na povabilo njegovega avtorja sodelovali tudi posamezniki oziroma domačini in lokalna društva, kar je še posebej pohvalno. Prostor je deloval domače, z domačim bezgovim sokom, ki so ga obiskovalci pili z naravnimi slamnicami, z lokalnimi posebnostmi izpod rok podeželskih žena, pridelovalcev in izdelovalcev vina ter piva, otroci pa so v vrsti čakali na prosto gugalnico pod kozolcem. Simončičev toplar je postal prostor spontanega sestajanja in protiutež velikim kinematografom, koncertom ter drugim organiziranim prireditvam, hkrati pa je deloval nevsakdanje. Ob njem se je zdelo, da obiskovalci še kako pogrešajo domačnost, pa tu ne mislim na romantičen odnos do dediščine, pač pa da vonj po senu, stik z zemljo, skupinsko posedanje ob peči in polne ranke lahko predstavljajo eksotiko in luksuz. Lahko bi dodali, da je tovrsten projekt tudi zanimiva izhodiščna točka za nastajajočo šentrupertsko *Deželo kozolcev*, ki vključuje 17 kozolcev in dve sušilni napravi. Ravno s tovrstnimi rešitvami, projekti in vsebinami se bodo zagotovo ukvarjali tudi v novonastajajočem muzeju, ki ga bodo odprli sredi prihodnjega leta. Simončičev kozolec je tudi botroval zamisli za sam muzej na prostem, ki bo ponudil prvi tovrstni prikaz kozolcev na svetu.

Upam, da bo galerija toplART prihodnje leto nadaljevala z delom ter predvsem domačinom in domačim ustvarjalcem prinesla nove zamisli ter izzive.

✓ w

EPK ali zgolj presek kulturnega snovanja

Kronist Novega mesta (Življenje na dotik), projekt Zgodovinskega arhiva Ljubljana Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto ter drugi podvigi novomeškega dela Evropske prestolnice kulture 2012.

V okviru projektov partnerske Evropske prestolnice kulture 2012 (EPK) so na novomeški območni enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana sprožili večletno nepretrgano fotografsko dokumentiranje različnih vidikov novomeškega življenja. Pred skorajšnjim iztekom omenjenega leta evropske kulture, 22. novembra, pa so v atriju oziroma razstavišču novomeške Knjigarne Goga odprli fotografsko razstavo *Zakuska* oziroma *Novo mesto v Evropski prestolnici kulture*.

Pri projektu dokumentiranja je sodeloval in sodeluje novomeški fotograf Boštjan Pucelj, ki v njegovem okviru skozi fotografsko lečje spremlja in beleži kulturno, umetniško, družbeno, politično, gospodarsko, športno, javno in zasebno življenje Novega mesta ter njegove okolice. To je tudi razlog, da je likovni urednik Rasti Janko Orač izbral njegovih fotografij, ki so povezane z »odslikavanjem« leta novomeškega sodelovanja pri EPK, izbral za likovno prilogo tokratne številke naše revije.

Pucelj kot poklicni fotograf deluje po strokovnih navodilih zgodovinskega arhiva, med drugim pa je spremljal tudi vse novomeške partnerske prireditve EPK. Z njegovim fotografskim pogledom bo tudi novomeška arhivska enota skozi daljše obdobje ustvarila po pravilih arhivistike urejeno digitalno zbirko fotografij in video zapisov, ki bo v samem arhivu in na spletu dostopna širši javnosti, hkrati pa bo na voljo še za druge namene, kot na primer razstave, pridobitne dejavnosti, predstavi-

tve Novega mesta in podobno. Hkrati z odprtjem novembrske razstave je zgodovinski arhiv v kavarni Hostla Situla priredil pogovorni večer o pomenu projekta, ki so ga poimenovali *Kronist Novega mesta – Življenje na dotik* in za katerega so v okviru prireditve EPK dobili določeno denarno podporo.

Z omenjenima prireditvama pa se je proti zaključku nagnilo tudi leto novomeškega sodelovanja pri tem partnerskem podvigu mestnih občin vzhodnega dela Slovenije. V Mestni občini Novo mesto je tako potekalo več kot 55 prireditve oziroma poleg nosilnih petih še dvajset manjših in vrsta njihovih podprojektov.

Nosilne projekte so pripravili in izvedli Anton Podbevšek Teater – odrsko detonacijo ČlovekA z bombami v sodelovanju s festivalom Rock Otočec in režiji Matjaža Bergerja, Rock Otočec – svoj vsakoletni festival na otoški loki, Dolenjski muzej – izdajo monografije *Odsevi prazgodovine v bronu – Situlska umetnost Novega mesta* in posodobitev stalne muzejske etnološke zbirke, ter zavod Lokal-Patriot, ki je v skupni nabor temeljnih projektov prispeval dve večji prireditvi – *Festival dokumentarne fotografije Fotopub* in *Mednarodno delavnico s festivalom Jazzinty*.

Nekateri projekti novomeškega dela EPK so stekli že lani, tako so na primer v Dolenjskem muzeju 25. novembra lani odprli zgodovinsko razstavo *Novo mesto 1848 – 1918*, Klub prijateljev IMV Novo mesto pa je v Drgančevju začel snovati *Muzejsko zbirko Industrije motornih vozil Novo mesto*. V okviru EPK so novomeški prireditelji izvedli tudi nekaj celoletnih kulturnih nizov, kot so bili *Označitev kulturne dediščine* občinskega Zavoda za turizem, *Veleblagovnica Situla* popotniškega hotela Situla, *Mesto Goga* založbe in knjigarne Goga in že omenjenega *Kronista Novega mesta*,

Kulturni center Janeza Trdine pa je v ta sklop pripeval *Kulturno vzgojo otrok in mladih*.

Drugače se je nabor prireditev EPK z glasbeno-plesno pravljico *Sneguljčica* v izvedbi novomeške območne izpostave Javnega sklada za kulturne dejavnosti in združenih, različnih novomeških društev začel 28. januarja. Še isti večer so v Športni dvorani Marof priredili koncert novomeške rock skupine Dan D, ki je nastopila z gosti, med organizatorji¹ in izvajalci prireditev, ki so sledile², pa so bili: Glasbena šola Marjana Kozine, novomeška območna izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, Folklorno društvo Kres, Mešani pevski zbor Pomlad, Galerija Simulaker, LokalPatriot, Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto, Založba Goga, Kulturno umetniško društvo Taus Teater, Plesni studio Novo mesto, Klub prijateljev IMV Novo mesto, Pihalni orkester Krka in Kulturni center Janeza Trdine, ki je krog prireditev EPK zaključil z *Uporom zemlje*, projektom novomeško-newyorškega saksofonista Igorja Lumperta. Dodati moramo še postavitev bronaste skulpture Leona Štuklja, ki jo je izdelala in darovala ruska umetnica Stanislava Kalinina, v kandidijskem križišču in projekt *Knjige gradijo mostove*, v okviru katerega je moskovska Vseruska državna knjižnica za tujo literaturo Novemu mestu oziroma tamkajšnjim srednjim šolam – v potrditev dobrega sodelovanja z novomeško občino – podarila več kot petdeset knjig s prevodi ruskih avtorjev v različne evropske jezike.

Lahko bi povzeli, da je bila v letu EPK mobilizirana skoraj vsa novomeška institucionalna in ljubiteljska kulturna srenja ali pa tudi, da so zgoraj naštetih pač nekoliko bolj zagnano opravili svoje vsakoletno delo in bili hkrati nekoliko manj v skrbeh za denarno podporo. Namreč projekt EPK naj bi v Novo mesto prinesel niz kulturnih presežkov, namesto teh – razen sila redkih izjem in nekaj novih pristopov, ki so v kulturno-družabnem pogledu resnično obogatili mestno jedro, pa smo v večjem

delu dobili zgolj presek sicer pogosto zglednega, a ustaljenega mestnega kulturnega snovanja.

Odprtje leta Evropske prestolnice kulture v Kulturnem centru Janeza Trdine, 28. januar 2012. (Foto: Rasto Božič)

V drugi oziroma vzporedni Evropski prestolnici kulture 2012, v Guimaraesu na Portugalskem, so 7. oktobra odprli razstavo fotografij *Mirage* novomeškega fotografa Bojana Radoviča. Njegove fotografije so nastale v času njegovega bivanja na Japonskem, tam pa je ustvarjal na povabilo zavoda EU Japan Fest, ki projekte EPK, tudi z namenom promocije lastne države, spremlja od leta 1999. Radovič je s tritedenskim bivanjem in fotografiranjem aprila sodeloval pri večletnem projektu *Evropski pogled na Japonsko*, njegove tamkajšnje fotografije pa so na Japonskem izdali v posebni fotografski knjigi. Njegova razstava v Guimaraesu, ki bila odprta do 28. oktobra, se je nato preselila še v Maribor, prihodnje leto pa jo bodo predstavili tudi na Japonskem.

¹ Avtor se opravičuje, če koga ni navedel. Sicer pa je Mestna občina Novo mesto izdala brošuro *Maribor 2012, Evropska prestolnica kulture, Partnersko mesto Novo mesto*, Novo mesto 2012, ki vsebuje vse podatke in celoletni novomeški program.

² Izvajalce osnovnih in celoletnih projektov med njimi ne navajamo.

Svetlanina varna soba

Svetlana Jakimovska Rodič, *Stene varnih sob – motivi s situl*, mala dvorana Dolenjskega muzeja, 7. – 30. september 2012, Novo mesto. Postavitve v okviru razstave *Odsevi prazgodovine v bronu*, 1. junij – 30. september 2012.

Poglej, srečala sva se na zaščitenem kraju, v kotu, kjer je zgodovina začela vstajati, tiha in varna pred vsemi nepremišljenimi dogodki.¹

Prijazno sobivanje sodobne umetniške prostorske postavitve umetnice Svetlane Jakimovske Rodič v dokumentarno arheološki razstavi arheologa Boruta Križa² v Dolenjskem muzeju odpira ogromen prostor prihodnjih možnih umetniških reinterpreteracij raznolike dediščine Dolenjske in širšega slovenskega prostora. Svetlanina intervencija je podobna tistim, ki smo jih v različnih muzejskih in galerijskih prostorih s stalnimi in občasnimi zgodovinskimi ter likovnimi razstavami lahko doživeli na letošnji *Documenti* v Kasslu. Na primer, v Orangeriji je bil znotraj stalne muzejske postavitve razstave Kabineta astronomije in fizike, v katerem se nahajajo originalni zgodovinski predmeti (astronomske merilne naprave), postavljena svetlobna instalacija in projekcija Jeronima Vossa³. Princip obeh postavitvev je podoben. Morala le za stopnjo različen; Svetlanina razstava se namreč nahaja znotraj dokumentarne arheološke postavitve situlske umetnosti in ni soočena z real-

nimi zgodovinskimi predmeti, kot je razvidno iz postavitve Vossove umetniške intervencije v prostoru astronomskega kabineta.

V galeriji Dolenjskega muzeja, kjer so na stenah viseli panoji z vsebinami situlske umetnosti in drugih predmetov v enakem stilu, je bivala Svetlanina instalacija iz vrteksa. Iz tkanin sestavljeno sobo v prostoru so gradile tanke potiskane stene, ki so visele skoraj od stropa do tal. Tla varne sobe je prekrivala nežna peščena mivka, v desnem kotu od vhoda pa je bila iz istega materiala nakazana postelja. Edini pano, ki je visel izven varne sobe, je nosil v krogu zajeto upodobitev sonca in lune, obkroženo s podobami ptic (po motivih bronastodobne okrogle plošče iz Nebre⁴). Dogajanje v sobi, upodobljenemu v linorezni grafični tehniki, je bilo možno slediti iz notranje ali zunanje strani varne sobe. Presvetljena tkanina je namreč nosila temne odtise različnih tematik obojestransko. Svetlana je tkanine delno rahlo obarvala z akrilnimi barvami in nanje natisnila linoreze z različnimi vsebinami iz prazgodovinskega življenja. Pri tiskanju je uporabila matrice, ki jih je izdelala sama ter hkrati izbor otroških matric iz svojih delavnic na Osnovni šoli Dobropolje.

Na tkaninah so se tako pojavile prastare tematike vojn in preteklega vsakdanjega življenja skupaj z ikonografijo sodobnih vojnih prizorov. Svetlanino umetniško izjavo lahko postavimo v linijo ženskih ustvarjalnih pozicij, ki jim sledimo na različnih področjih delovanja, od literature in Virginie Woolf z delom *Lastna soba* ter predvsem *Tri gvineje*, kjer Woolfova odgovarja in problematizira vprašanje, »Kako naj po vašem mnenju preprečimo

¹ Jehuda Amihaj: *Zdaj v trušču*, Ura milosti, str. 56, Študentska založba, Ljubljana 1999.

² Borut Križ: *Železnodobna situlska umetnost Novega mesta*, Rast 1-2 (138–139), letnik XXIII, april – junij 2012, Novo mesto, str. 29 – 32.

³ Jeronimo Voss: *Die Ewigkeit durch die Sterne*. Voss je v Orangeriji predstavil dvodelni projekt. Poleg postavitve v Kabinetu tudi multimedijsko projekcijo v Planetariumu.

⁴ Borut Križ: Otvoritveni govor ob odprtju razstave *Stene varne sobe* v Dolenjskem muzeju, 7. september 2012.

Svetlana Jakimovska
Rodić v svoji »situlski«
sobi, Dolenjski muzej,
september 2012.
(Foto: Rasto Božič)

vojno?«, do likovne umetnosti, kjer je tovrstni prelomni vdor podob vojnega nasilja v intimne prostore doma upodobila Martha Rosler s svojimi fotokolaži⁵. Prav tako lahko podobne vsebinske aluzije na Svetlanino delo najdemo v sodobnih umetniških rešitvah Sanje Iveković – v zbirki Muzeja sodobne umjetnosti v Zagrebu hranijo pod naslovom *Ženska kuča* njene kiparske portrete oziroma odlitke obrazov žensk, ki so se zatekle v varne hiše v različnih delih sveta.

Čeprav Svetlana pojasni, da je na njeno ustvarjanje naredila velik vtis retrospektivna razstava Nancy Spero, ki jo je videla v Parizu, pa lahko bolj kot o vplivu – ne glede na to, da je Sperova, na primer, motive egipčanskih boginj v podobnih formatih ustvarila že v devetdesetih letih preteklega stoletja⁶ – govorimo o njenem ustvarjalnem srečanju in ujemanju na ravni domišljije in mitologije. Svetlana je namreč dolga leta v svojem opusu likovno interpretirala raznolike motive (predvsem v tehniki globokega tiska), ki se pojavljajo na arheoloških predmetih, prav tako, kot jih je tehnično izrisovala v času, ko je bila zaposlena v Dolenjskem muzeju. In *Stene varne sobe* so brstenje in zlitje raznolikih tokov njene ustvarjalnosti ter nadgradnja vseh njenih dosedanjih teženj. Ta soba je prostor in vozli-

šče, kjer so se povezale in prepletle vse dosedanje umetničine niti; v tehnikah, motivih in življenju. Gre za izkušnjo enotne resničnosti in za poskus življenja miru, ki naj bi pomenil slogo, ravnovesje moč in harmonijo.⁷ Hkrati gre za boleče spoznanje, da stene varnih sob v fizičnem prostoru današnjega družbenega in socialnega nasilja dejansko skoraj ne obstajajo. Dejansko pa obstajajo minljivi trenutki srečanj, zasilni prostori delovanja in solidarnosti ter upanje življenja.

*Tako majhna in neznatna si v dežju. Majhna tarča za dežne kaplje, za prah poleti, in tudi za drobce bombe.*⁸

Svetlana Jakimovska Rodić se je rodila leta 1965 v Kumanovem v Makedoniji. Leta 1990 je diplomirala na Fakulteti za likovno umetnost v Skopju, takoj nato pa vpisala podiplomski študij grafike na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, kjer je tudi magistrirala. Od leta 1992 je članica Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov, leta 1994 pa je dobila status svobodne umetnice. Poučuje na Osnovni šoli Dobrepolje, v Ljubljani pa živi in ustvarja.

⁵ Martha Rosler: *House Beautiful: Bringing the War Home* (1967 – 1972).

⁶ Nancy Spero: *Sky Goddess/Egyptian Acrobats*, 1987 – 1988.

⁷ Erich Neumann: *Ustvarjalni človek*, str. 222, Študentska založba, Ljubljana 2001.

⁸ Jehuda Amihaj: *Tako majhna in neznatna si v dežju*, str. 75, Študentska založba, Ljubljana 1999.

Viktor Magyar

Razstava del Viktorja Magyarja, Galerija likovnih samorastnikov Trebnje, 17. maj – 14. oktober 2012.

Razstava je predstavila dela slikarja Viktorja Magyarja (1934 – 1980) od poznih šestdesetih let preteklega stoletja pa vse do njegove smrti, leta 1980. Za osrednjo noto svojega opusa je omenjeni avtor izbral dolensko pokrajino in jo poenostavil v značilni privid gričevnate silhuete z vinogradi ter zidanicami, z osredotočenostjo na žanrske prizore pa posredoval večna sporočila iskanja stika z naravo in s sočlovekom.

Magyar se je zgodaj odločil, da bo postal slikar, vendar je zaradi različnih okoliščin postal učitelj, ki so ga nameščali po različnih krajih, v Pregari, Škofijah, Črni pri Kamniku ... Iz njegovega službovanja na Primorskem so njegova prva dela, ki motivno odslikujejo okolje; ozadje je opredelil kot barvne pasove, podobe pa so barvno razgibani ploskoviti aspekti izbranih motivov. Nekaj kasnejše slike reflektirajo zgodnje navdušenje nad impresionisti. V šestdesetih letih preteklega stoletja je srečal najprej novinarja in zbiralca Gerharda Ledića ter Krsta Hegedušića, vplivnega hrvaškega umetnika, s katerim je ohranjal stike tudi kasneje. Verjetno je tudi pod njunim vplivom razvil popolnoma nov slog, ki temelji na monokromatski uporabi barve, trdni risbi ter napajanju v kmečkem življenju in njegovi obogatitvi z globljimi, simbolnimi pomeni. Dela tega plodnega in njegovega najbolj značilnega obdobja hranijo v številnih javnih ter zasebnih zbirkah, vključena pa so bila tudi v trebanjsko razstavo, za katero je kar 78 del izbral Aleksander Bassin.

Magyarjevo slikarstvo je motivno definiralo, vsekakor pa najbolj obogatilo Čatež nad Trebnjem.

Zelenilo dolenske pokrajine ga je spodbudilo, da je izoblikoval lasten slikarski rokopis. Zdi se, da je avtor, ujet v nekem novem okolju, iskal nove načine slikanja. Od tega obdobja naprej so njegova dela sestavljena iz drobnih potezic, ki gradijo travo, drevesa, grmičke, zemljo, vinograde ... Ko pogledamo celoto, nam takšna členitev daje vtis naravne harmonije hrapavosti, tisto, kar je gladko (človeške postave, sodi, hišice), pa predstavlja tujek.

Zgodba razstave se prične v omenjenem zelenem obdobju izoblikovanem na Čatežu. Barva okoliških gozdov prevladuje, čeprav opazimo tudi (barvitejšo) zaplato drugih barv, ki se kasneje umaknejo subtilni modelaciji barve določenega obdobja. Avtor je dogajanje vedno umestil v prvi plan in ga pogosto zamejil z grmički ter pozneje z abstahiranimi simboli, podobnimi črki Y. Zadaj je umestil dotikajoče se hribovje, posejano z vinogradi, ki dogajanje še dodatno okvirja. Njegove figure so izolirano umeščene, neaktivne, čakajoče. Liki delujejo odtujeno, življenje se jim dogaja, nimajo ga pod nadzorom, opazujejo od zunaj. Kasneje so njegovi liki postali bolj samozavestni, sproščeni, kakor je postala bolj sproščena in eksperimentalna tudi njegova umetniška ustvarjalnost.

Magyarjevo zeleno obdobje se je z njegovo preselitvijo v Grosuplje prevesilo v rdeče, v trdno, stabilno ustvarjalno obdobje, ki pa zaradi intenzivne barve, včasih že kar žgoče oranžne, in pojava sonca, deluje nekoliko grozeče. Njegova rdeča je postala barva zrelih obdelav poznanih motivov, kot novi podobi pa sta se pojavila še akt, skupaj z motivom letečega človeka. Nato je slikar sredi sedemdesetih let preteklega stoletja rdečo zamenjal z modro. Če smo prej njegove človeške postave opazovali v hrbet, zaznamovane samo s klobuki in z rutami, pa so se poslej te začele obračati proti gle-

dalcu. Postale so bolj odprte, prijazne, pričele so se odpirati druga drugi. Mirna in hladna modra barva je umetniku očitno prinesla tudi notranjo umirjenost in izpolnjenje, vendar le za kratek čas. Leto pred svojo smrtjo je vnovič pričel raziskovati. Na omenjeni razstavi so bila prvič prikazana dela, s katerimi je želel narediti popoln prelom v svoji značilni risbi. Če smo dotlej opazovali njegovo iz drobnih potez sestavljeno delo, nas je takrat presenetil z novimi geometrijsko postavljenimi podobami, ki z zgostitvijo elementov dosegajo prepoznavnost motiva. Posamezne risbe pa je obogatil še z pogosto kontrastno kombinacijo barv. Zidakom ali mozaiku podobna geometrijska shema odkriva in hkrati spretno zakriva osrednjo podobo pogosto poudarjeno s flomastrom. Opazimo tudi povzemanje kolorita prejšnjih obdobj, torej zelenih, rdečih in modrih nians. Prav tako pa je ohranil značilne motive risb iz sredine svojega zadnjega desetletja, torej motive figur, ptičev, kruha ...

Magyar je za posredovanje svojega osnovnega sporočila zavestno izbral risbo, medtem ko je bila barva posredovalka čustev. Skozi ves opus se je igraval z umeščanjem figur v prostor. Na prvi pogled je prikazoval žanrske prizore, vendar pa se je v svojem bistvu posvečal razčlenjevanju odnosov med posamezniki. Občutka osamljenosti in nemoči ni dosegel tako, kot to storijo romantiki, ko posameznika umestijo v nepredvidljivo in vsemo-gočno pokrajino, temveč je figure umestil v kultivirano in obdelano okolje. Osamljene postave v pokrajini, sodih, čolnih in pri delu, ki v začetku med sabo nimajo stikov, se razvijejo v trdo povezane skupine, ki jih združi skupen cilj – vleka voza in prevoz hrane povežeta mater ter njene potomce, mož in žena sta povezana v ljubezni ... Ne gre za boj človeka proti naravi, za poskus krotitve, ampak za poskus prikaza človekovega notranjega boja in iskanja stika s sočlovekom v sodobnem kaosu.

Viktor Magyar, Bela konja, olje na iverni plošči, 1970, Galerija likovnih samorastnikov Trebnje, GT66. (Foto: Boštjan Pucelj)

Slavnostni glasbeni obhod, visoka obletnica

Festival stare glasbe, Seviq Brežice 2012.

Letošnji festival, ki ga že dolgo poznamo kot Seviq in se je začel v Radovljici, je bil trideseti po vrsti. Torej jubilejni, kar njegovi prireditelji niso na široko razglašali. Kot vedno je bil tudi tokrat izredno uspešen in zaznamovan s kakovostjo, iznajdljivim izborom prirediteljev iz zavoda Ars Ramovš ter povezavo z evropsko asociacijo Rema. Svoje so dodali tudi izvajalci, ki se vselej zavedajo, da so na koncertnih odrih enega najbolj uglednih in upoštevanih evropskih festivalov te vrste

Neprijetna recesija je povzročila sušno programsko leto, v duhovnem, umetniškem in glasbenem smislu pa na stregah festivalskih glasbenih prizorišč tudi letos prav nikjer ni manjkalo zlatega dežja in rose, skupaj enajst koncertov v Brežicah, na Jesenicah na Dolenjskem, v Dolenjskih Toplicah, Pišecah, Lembergu, Velenju, Zaplazu, Litiji, Žalcu, Slovenski Bistrici, Ljubljani, Gradu, Soteski, Škofji Loki in Turjaku. Na naštetih prizoriščih so bile zataknjene zastavice z grbi Francije, Slovenije, Španije, Belgije, Rusije, Madžarske, Nizozemske, Hrvaške in Avstrije.

Prav duhovno in scensko smo se odžejali že na prvem koncertu festivala v brežiški Viteški dvorani, sveže prenovljeni in očiščeni, ko je stopil na pevsko-plesni in instrumentalni oder z nekaj scenskega okvira francoski ansambel *L' Eclat des Muses*, ki je scela stopil v živahna dogajanja karnevalskega slavlja kraljevega baleta na dvoru Louisa XIII. Kostumi, barve, maske, odrska dikcija, petje in ples v odlični dramaturški in scenski enovitosti vrhunske kultiviranosti vsakega interpreta posebej in celovit ansambel tudi z glasbenim odrskim sobesedilom.

Na svoji lepo negovani glasbeni parceli je tudi letos nastopil domači ansambel *Musica cubicularis*, v katerem se je gambistu Domenu Marinčiču in čembalistu Tomažu Sevšku pridružil razigrani violinist Žiga Faganel s Tartinijevo violino in sporedom, ki je bil prinesel svečano posvetilo temu piranskemu violinistu ter skladatelju. Odgovoren in navdušujoč nastop v bolj kapelski cerkvi sv. Marije Magdalene na Jesenicah na Dolenjskem.

V precej bolj svečano Kristalno dvorano hotela v Dolenjskih Toplicah pa nas je povabil španski ansambel *Artefactum*. Srednjeveška glasba za dobro počutje je takšno razpoloženje res vsbudila z instrumentalno in pevsko paleto ansambla, a obenem kar dodala nekaj sočutja, namreč, da so interpreti ob zares odlični *Carmini burani* z ostalimi ponudbami že tudi stopili na drugi breg današnje, ne preveč previdne subkulture v odnosu do poslušalcev, ki pa tega mostišča morda niti občutili niso.

Resnično – tudi za naše pogosto ruševinaste gradove – glasbeno restavratorsko pomoč pa je v obnovitveno čakalnico gradu Lemberk prinesel belgijski ansambel *Zefiro Torna*. Z rahlo strašljivim namigom sporeda z naslovom *Pesmi apokalipse* pa je takoj olajšal z izredno barvitostjo instrumentov (posebno zanimiva tromba marina) in petjem, ki so ga debeli zidovi nekdanje grajske vinske kleti kar vpijali. *Zefiro torna* je zapihal in se znova vrnil k posebni duhovni zbranosti, ki pa je nosila hkrati tudi kar nekaj uporniškega in puntarskega glasbenega nadiha.

Iz grajske kleti je sledil skok v Dvorano Marjana Kozine Slovenske filharmonije v Ljubljani, kjer je nastopila uveljavljena, lahko bi rekli, kar evropska operna »staggione« skupina ansambla *Academie baroque europeenne d'Ambronay* iz Francije. Filharmonični oder so premerili povprek in počez

s koncertno izvedbo komične opere *La cambiale di matrimonio* Gioachina Rossinija. Odlični pevci, poslušen orkester, odrski presto in orkester, ki se mu pozna, da obvlada svoj zvočni prostor tudi z rahlo baročno uglašenostjo. Brežiški festival je letos pridno kopičil obvestila o scenskih dogajanjih po Evropi, na kar smo kar predolgo čakali in letos tudi res dočakali.

Letošnji programski list pa so na drobno in čitljivo popisali v cerkvi sv. Nikolaja v Litiji pevci – in ponekod tudi z ljudskimi instrumenti – člani ruskega ansambla *Svetilen*. Pravoslavna glasba je napolnila sakralni prostor z mogočno pripovedjo šestih pevcev, ki so stopali od obredne meditacije do koledniškega trkanja na vrata spoznanj in nagovarjanja. V bogatih kostumih in z značilnim petjem v soglasju so svoj posebni izraz razpršili po prostoru, ki je bil ljudski in nikjer dogmatski ordinarij.

Kot svečano potrkavanje za družabno srečanje je deloval obisk *Baročnega orkestra Evropske unije*, ki ga vodi dirigent Lars Ulrik Mortensen. Res so bili mladi glasbeniki z vseh koncev Evrope pravi plesalci Zefirja, ki je bil že drugič na glasbeno mitičnem odru. V sporedu so imeli zelo zanimive skladatelje baročnega obdobja, ki so jih s svojo dovršeno igro tudi zelo intenzivno razumeli. Pa naj je šlo za Rameauja ali Rebela. Orkester s kar nekaj dodatnimi glasbenimi zvezdicami kot jamstvo za uspešnost mlade glasbene Evrope.

Na vrata festivala je za njim potrkal madžarski ansambel *Ensemble Marquise*. Na oder dvorca Novo Celje pri Žalcu je vabila njegova stara glasba v kostumih, petjem in posamični instrumentalni nastopi z okusno izbranim sporedom, ki so ga z ansamblom vred podpisala skladatelja Charpentier in Haendel. Po njunih glasbenih sobanah pa je vodil mojster ceremonij Denes Kocsis.

V okviru festivala Seviqč bi tudi letos kar močno pogrešali nizozemski družinski paket dvojčic, violinistko Judith Steenbrink in čembalistko Tineke, članici ansambla *Severijn*. Letos sta sporazumno pripovedovali svoje glasbene zgodbe še s teorbama, violino, violi in čelom ter v odlični glasbeni asistenci. Pa še s petjem, kar smo zaznali letos prvič. Spored, kot zvedav vpogled v pred kratkim odkrito glasbo iz nizozemskih rokopisov iz 18.

stoletja s skupnim naslovom *Speelmuziek*. Glasba, ki smo jo slišali v sveže, je živahna, stavčno zanimiva in oblikovno trdna. Zelo mehko in lahkotno pa so jo v zvok prevajali vsi člani ansambla.

V letošnji umetniški menjalnici pa je z veliko valutno poustvarjalno vrednostjo nastopil – menda prvič – hrvaški ansambel *Ensemble Symblema*. Violinist Bojan Čičić, violončelistka Nika Zlatarić in čembalist Pavao Mašić so nam v Hudičevem turnu v Soteski pripravili kar majhen zvočni simpozij na temo sonatnega razvoja v 17. stoletju in kakšno desetletje pred tem. Ansambel je vse skupaj poskušal združiti v dvojni naslov *Le nuove musiche* (rahlo drzen spricho zgodovinskih predikatov) in veliko pristnejši kot *Objemanje Jadrana*. Trio je izbral skladatelje, ki so mestoma zares kar prevratniško iskali nova sonatna izhodišča, v večini pa sonatne vzorce obdržali in jim dodajali novo glasbeno invencijo. Občudovali smo virtuoznega violinista, s čelom kar zraslo čelistko in pri tipkah spretnega čembalista oziroma ansambel, ki je že zdavnaj izven poskusne dobe.

V zadnjem programskem krožišču pa je bil tudi letos italijanski ansambel *Auser Musici* z izvedbo opere *Gli equivoci nel sembiante*, ki bi jo v zelo svobodnem slovenskem prevodu smeli imenovati *Sumljiva podrobnost*. Novo odkritje odrskega dela Alessandra Scarlattija z živahnimi zapleti in odrskim preprihom, ki so jim stregli štirje odlični pevci s takoj pri roki ter dobro uglašnim orkestrom in dirigentom Carlom Ipato. Koncertna izvedba, ob kateri nismo prav nikjer pogrešali scene ali kostumov. Resnični glasbeni in odrski svetilnik letošnjega festivala, na katerega cestišču je z novimi pričakovanji prižgana luč za varno vožnjo v prihodnjem letu.

Boštjan Pucelj/Zgodovinski arhiv Ljubljana, Festival Rock Otočec.
Jasa ob gradu, Otočec, 26. junij – 1. julij 2012, fotografija.

Tudi kultura je del nas.

*Poslanstvo našega farmacevtskega podjetja je narediti
dragocene trenutke še lepše in bogatejše.*

Le zdravo življenje je lahko iztočnica kreativnosti.

Verjamemo v navdih, ki se rodi iz kulture.

www.krka.si

Živeti zdravo življenje.

- IZDAJATELJICA** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Alojzij Muhič
- SOIZDAJATELJICE** Občine – Črnomelj, Dolenjske Toplice, Metlika, Mirna Peč, Mokronog-Trebelno, Semič, Straža, Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje in Žužemberk ter založba Goga
- SVET REVIJE** Predsednik sveta v ustanavljanju: Slavko Gegič.
- UREDNIŠTVO** Rasto Božič (odgovorni urednik, Kultura, Odmevi in odzivi), Ivan Gregorčič (Literatura), Joža Miklič (Družbena vprašanja), Janko Orač (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA** Mestna občina Novo mesto, Seidlova 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-253, faks: (07) 39-39-208, el. pošta: rast@novomesto.si
- SPLETNA STRAN** kultura.novomesto.si/si/revija-rast/
- LEKTOR** Peter Štefančič
- NAROČNINA** Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast. Letna naročnina revije znaša 18,80 evra, za pravne osebe 31,30 evra. Ta številka stane v prosti prodaji 4,20 evra. Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI** Sprejemajo jih tajništvo revije in uredniki. Napisani naj bodo elektronsko, priporočena dolžina je 20.000 znakov s presledki, Odmevi in odzivi 8000 znakov s presledki, priporočeni format MS Word. Odstopanja od opisanega so možna le po dogovoru z odgovornim urednikom. Vsi prispevki so objavljeni tudi spletno. Nenaročenega gradiva ne vračamo.
- NAKLADA** 500 izvodov
- PRIPRAVA ZA TISK** Studio Enota, Tomaž Grdin

Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odstotka.

Izhaja dvomesečno

PODPORNIKI Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, občine soizdajateljice in Krka, d. d.

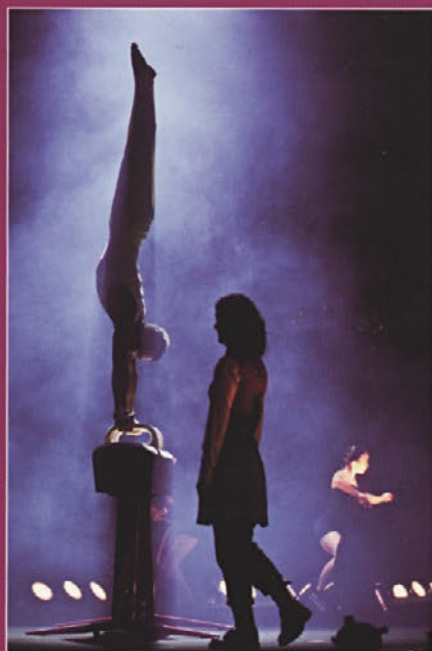
82
RAST
2012

201209072,5/6

COBISS

KNJIŽNICA H. JARČIČ
Posednik zbirke - see in unikat 0

MESTNA OBČINA NOVO MESTO

ISSN 97703536750

9 770353 675002

0 0 1 4 2

CENA: 4,20 EUR